

สำคัญในการหาปลา ในอดีตชาวบ้านบางคนก็สร้างเรือด้วยตนเอง แต่ช่วงหลังมักจะซื้อแทน ต้นทุนในการซื้อเรือเริ่มต้นตั้งแต่ 1,000 –5,000 บาทขึ้นไป ขึ้นอยู่กับระยะเวลาการใช้

ภาพที่ 7.3 พ่อประเสริฐ ธนาสนธิ์ กับเรือคูชีพและเครื่องมือหาปลา

องค์ความรู้เกี่ยวกับชนิดและพฤติกรรมของปลา

นอกจากองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรปลา องค์ความรู้เกี่ยวกับวิธีการและเครื่องมือหาปลาแล้ว ชาวประมงพื้นบ้านในกุดยังต้องมีความรู้เกี่ยวกับชนิดและพฤติกรรมของปลา ไม่ว่าจะเป็นต้นน้ำความรู้เรื่องปลา ถูฤดูกาล แหล่งที่อยู่อาศัย ระบบนิเวศน์ และอาหารของปลา ดังรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

องค์ความรู้ดังกล่าว จะถูกถ่ายทอดวิธีการ หรือรูปแบบในลักษณะที่ต่างกันไป อย่างไรก็ตาม ทุกวิธีการจะถูกถ่ายทอดผ่านกรรมวิธีปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน จนกลายเป็นความเคยชินและกลายเป็นความชำนาญไปในที่สุด ผลพวงจากความชำนาญต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้ชาวบ้านที่มีอาชีพหาปลา สามารถจำแนกชนิดของพันธุ์ปลา พฤติกรรมของปลา ที่อยู่อาศัย การอพยพ และรวมไปถึงอาหารที่ปลาแต่ละชนิดกิน นอกจากนี้ความเป็นผู้รู้ยังรวมไปถึงการแยกปลาแต่ละชนิดที่จะนำมาทำอาหารให้มีความอร่อยอีกด้วย

จากองค์ความรู้ที่กล่าวมาแล้วนั้น ทำให้คนในสมัยก่อนสามารถสร้างอุปกรณ์ดักจับปลาหลายวิธีหลากหลายชนิดขึ้น ซึ่งมาจากการรู้ถึงพฤติกรรมของปลา เช่น จั่นไว้ดักปลาช่อน ริมฝั่งที่จะมาหาพื้นที่วางไข่ การใส่เบ็ดเผือกจะต้องใช้เหยื่อประเภทใด หากอยากได้ปลาตองก็จะต้องใช้เหยื่อคือลูกปลาช่อน ใช้เหยื่อ ปู กุ้ง หอย จะใช้ปลาช่อน แต่ถ้าจะใส่เบ็ดปลาชะโดก็ต้องใช้เหยื่อที่เป็นปลาดุกที่ยังไม่ตาย นอกจากนี้ในช่วงฤดูการอพยพของปลากลุ่มชาวบ้านที่หาปลาเล่าให้ฟังว่า ถ้า น้ำลด และมีลมแรง ปลาจะไม่ค่อยอยู่ปลาจะกลับไปยังแม่น้ำมูลเร็วทำให้ปลาในกุดมีน้อยในปีนั้น แต่ถ้า น้ำลดไม่ค่อยมีลม หรือลมมาซาก็จะทำให้ปลาดกค้างอยู่ที่กุดจำนวนมาก

ในเรื่ององค์ความรู้เรื่องชนิดของปลานั้น จากการศึกษาพบว่าชาวประมงพื้นบ้านใน
 กุดสามารถจำแนกชนิดของปลาออกได้ถึง 71 ชนิด นอกจากนี้การรู้พฤติกรรมของปลาชนิดต่าง
 ๆ ทำให้ชาวประมงพื้นบ้านมีวิธีการจำแนกปลาออกหลายประเภท เช่น การจำแนกโดยแยกเป็น
 ปลาปลิวกับปลาจม ซึ่งแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

1. ปลาปลิวหรือปลาลอย เป็นปลาที่ลอยบนผิวน้ำหากินบนผิวน้ำ และโผล่มาหายใจเหนือ
 ผิวน้ำบ่อยๆ จะอยู่กันเป็นฝูง ส่วนใหญ่จะเป็นปลาที่มีเกล็ดและเป็นปลานขนาดเล็ก เช่น ปลากุ่ม ปลา
 สร้อย ปลาขาว ปลาอีโท ปลาชีว ปลาเตบ เป็นต้น

2. ปลาจม เป็นปลาที่หากินเหนือผิวดินใต้ผิวน้ำ และอยู่ในน้ำเป็นเวลานานหลายชั่วโมง
 โดยไม่โผล่มาเหนือผิวน้ำ ปลาประเภทนี้มักเป็นปลาที่ไม่มีปอดและไม่มีเกล็ด เช่น ปลาขบ
 ปลาดุก ปลาค้าว ปลาหลด และปลาที่มีเกล็ด จำพวกปลาช่อน ปลาชะโด ปลานิล ซึ่งเป็นปลาเกล็ดมี
 ขนาดใหญ่⁸

นอกจากนี้ ยังมีการแบ่งประเภทโดยการดูจากลักษณะนิสัย นั่นก็คือแยกเป็นปลาที่มีนิสัย
 ชอบกระโดด เช่น ปลาสูด ปลาช่อน ปลาค้าว ปลาปาก ปลาชะโด เป็นต้น และปลาที่มีความดุ
 ร้าย เช่น ปลาชะโด ปลาขบ เป็นต้น

ความรู้เรื่องชนิดของปลาจะสัมพันธ์โดยตรงกับการใช้เครื่องมือจับปลา ขณะเดียวกัน
 การรู้ถึงพฤติกรรมของปลาทำให้เครื่องมือหาปลาต่างๆ ถูกสร้างเพื่อดักจับปลาในรูปแบบวิธีการที่
 ต่างกันออกไป

ความรู้อีกประเภทหนึ่งก็คือ ความรู้เรื่องฤดูกาล ซึ่งนับว่ามีความสำคัญไม่น้อยต่อคนหาปลา
 เพราะคนหาปลาจะต้องรู้ว่าช่วงเวลาขึ้น-ลงของปลาในกุดหรือบึงด้วย นักวิจัยไทบ้านที่เป็นกลุ่มคน
 หาปลาได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างฤดูกาลกับการอพยพของปลา และปริมาณของปลาในกุดไว้
 ว่า

ในช่วงฤดูน้ำหลากคือระหว่างเดือนมิถุนายน – ตุลาคม (เดือน 7-11) เป็นช่วงที่ปลาจะ
 อพยพมายังกุดและบึงทาม เพื่อมาวางไข่ โดยว่ายทวนน้ำมาจากแม่น้ำโขงและแม่น้ำมูล ทั้งนี้
 บริเวณที่ปลาจะเข้ามาสู่กุดต่างๆ นั่นก็คือ บึงจ้าว ซึ่งเป็นบริเวณที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำมูลจุดแรก ครั้น
 พอถึงเดือน 11-12 เมื่อน้ำเริ่มลดระดับลง ปลาก็จะอวย (กลับ) แม่น้ำโขง บรรดาปลากัดต่างๆ จะยัง
 หากินตามกุด ป่าบึงป่าทาม เช่นเดียวกับเด็กน้อยที่เพลิดเพลินกับการเล่น ฉะนั้นจึงไม่ค่อยรู้สึกถึง
 ความเปลี่ยนแปลงของระดับน้ำ ปลาเหล่านี้จึงกลายเป็นปลาค้างกุดหรือค้างวัง ให้ชาวประมงพื้น
 บ้านได้จับ อีกทั้งถ้าหากปีใดน้ำลงเร็ว ปลา ก็จะลงเร็ว ทำให้มีปลาที่ยังค้างวังหรือค้างกุดน้อย ขณะที่
 ถ้าน้ำลงช้า ก็จะทำให้ปลาลงช้า ส่งผลให้มีปลาค้างกุดมาก

⁸ สัมภาษณ์ พ่อพูล วงศ์ทะเล, ชุมชนลัมแล และพ่อประเสริฐ ธนาสนธิ์, ชุมชนดอนจัว

ตารางที่ 7.1 แสดงฤดูกาลหาปลาของชุมชนที่ศึกษา

ฤดูกาลหาปลา/	ก	ค	เม	พ	ม	ย	จ	อ	ส	ด	พ	ค	หมายเหตุ
ฤดูกาลปลาขึ้น						←				→			- ปลาชุม, ปลาสร้อย, ไข่, ปลาคุ้ยลาม, ปลาข้าวโต และปลาที่มีขนาดเล็ก
ฤดูกาลปลาล่อง											←	→	
ฤดูกาลปลาวางไข่									←	→			- ปลาที่ขยายพันธุ์ในฤดูและมีจำนวนมากได้แก่ ปลาคุ้ยลาม ปลาชุมและปลาขาวสร้อยเนื่องจากไข่ปลาเหล่านี้มีขนาดเล็กมากทำให้รอดพ้นจากปลากินไข่ชนิดอื่น
ฤดูกาลหาปลา	←											→	- ชาวบ้านที่มีอาชีพหาปลาจะหาปลาตลอดปีอุปกรณ์ก็จะเปลี่ยนไปตามแต่ละช่วงฤดู
เครื่องมือ/อุปกรณ์ที่ใช้หาปลาในแต่ละฤดู	←											→	- มอง, เบ็ด, ลอบ, ฟด
	←	→								←	→		- แห
					←	→							- จั่น
							←	→					- บั้งลั่น(ดักปลาไหล)
									←	→			- ไช, สะดุ้ง
	←	→								←	→		- ตุ่ม
	←	→									←	→	- ยิงปลา(ใช้ปืนลูกกรดยิงปลาขนาดใหญ่เช่นปลาช่อน, ชะโด, ปลานิล)

องค์ความรู้เกี่ยวกับการแปรรูปปลา

การนำไปขายในตลาด

กลุ่มที่มีอาชีพหาปลาในชุมชนที่ตั้งอยู่ริมกุด การได้มาซึ่งปลานอกจากจะเป็นอาหารในแต่ละวันเพื่อลดภาระค่าใช้จ่ายในครอบครัวแล้ว ในแต่ละวันหากได้ปลาเป็นจำนวนมาก ปลาที่ได้จะนำไปขายที่ตลาดหรือขายให้กับคนภายในชุมชนซึ่งขึ้นอยู่กับจำนวนอุปกรณ์หาปลาแต่ละชนิด

จากสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบัน การหาปลานอกจากจะเป็นทางเลือกหนึ่งของอาชีพคนในชุมชนแล้ว การนำปลาที่ได้มาบริโภคในครัวเรือนยังช่วยลดภาระค่าใช้จ่ายที่ดูเหมือนว่าจะสูงขึ้นเรื่อยๆ ในแต่ละวันปลาที่หามาได้จะถูกแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ เก็บไว้กินเอง ซึ่งอาจมีการแปรรูปได้หลายรูปแบบเช่นกัน ปลาที่ขนาดเล็กนำไปทำปลาแห้ง ปลาต้ม ปลาร้า หรือนำไปทำอาหารทันที อีกส่วนถูกนำไปขายที่ตลาดหรือภายในชุมชนเอง เช่น นายวีระชัย ธานี อายุ 57 ปี ชาวชุมชนเกตุแก้ว จะออกไปหาบริเวณบึงเปิดใหญ่โดยใช้มอญและเบ็ดเผือก เมื่อได้ปลาจะให้ภรรยาเอาปลาใส่ถุงแล้วเดินขายภายในชุมชนเกตุแก้ว ราคาถุงละ 10 บาท ปลาที่ได้เป็นปลาหลายชนิดรวมกัน นอกจากนี้ ถ้าหากหาได้ปริมาณมากๆ และมีแรงงานมากพอ ก็จะนำปลานั้นมาทำความสะอาดโดยการล้างและเอาเครื่องในหรือเกล็ดออก ที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “คั่วปลา” ซึ่งมักจะเป็นปลาขนาดเล็ก ที่จะทำให้ขายราคาดีกว่าขายสดๆ

อีกกรณีหนึ่ง คือ กรณีของพ่อประศาสตร์ ธนาสนธิ์ พrawnปลาแห่งชุมชนดอนจั่ว ที่หาปลาในกุดบ้านและกุดศรีมังคละ ปลาที่หามาได้ถูกนำมาทำอาหารรับประทานภายในครัวเรือนส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งให้ลูกสะใภ้ไปขายที่ตลาดวรินทร์ซำราบโดยนำไปขายเอง ซึ่งการนำไปขายที่ตลาดได้ราคาดีกว่าการขายให้แม่ค้าคนกลาง และจากการพูดคุยกับกลุ่มที่หาปลา พบว่าการหาปลาจะหาเพื่อกิน ถ้ามีปลาเหลือจึงนำไปขาย

ภาพที่ 7.4 การคั่วปลาโดยอาศัยแรงงานในครอบครัว

การแปรรูปอาหารพื้นบ้านจากปลา

ปลาเป็นวัตถุดิบที่มีในชุมชนอาหารที่ทำจากปลาจึงเป็นเมนูเลิศรสที่ชาวบ้านสรรหามาให้ด้วยความเต็มใจ และพร้อมที่จะแสดงฝีมืออย่างเต็มที่แก่แขกผู้มาเยือน รูปแบบของอาหารถูกนำมาปรุงแต่ง ต่างรูปแบบวิธีกันออกไป พ่อสมนึก ธรรมวิชา ชุมชนดอนงิ้ว “ของแซบขึ้นอยู่กับผู้มัก” ซึ่งก็จริงอย่างพ่อก็ดพูด เพราะบางคนชอบซดน้ำ บางคนชอบกินแบบแห้ง นำไปปิ้งแค่ลูกเกลือก็อร่อย บางคนก็ชอบที่จะกินดิบคือนำปลาไปลวก ไปก้อย แต่ถ้าหากต้อนรับแขกที่ไม่ใช่คนพื้นบ้านก็นำปลาไปใส่ในน้ำมันกะทะร้อนๆ ทอดให้กรอบก็ได้รสชาติที่อร่อยไปอีกแบบ

พ่อสง่า จันทาใส พรานปลาชุมชนลี้แล กล่าวไว้ว่า “อาหารพื้นบ้านเราปรุงแบบวิธีการทำไม่มีอะไรตายตัวอยู่ที่คนชอบ อยากจะใส่อะไรก็ใส่ไป ขอให้อร่อย เราชอบก็เป็นพอ”

สูตรสำเร็จของอาหารอีสาน ต้ม ปิ้ง ก้อย ลาบ ทอด อาจจะดูว่าไม่กืออย่าง แต่ถ้าคนทำไม่เป็นหรือไม่ได้มีความรู้เกี่ยวกับชนิดปลาว่าปลาแต่ละชนิดจะเอาไปทำอะไรดี ปลาบางชนิดก้างเยอะ บางชนิดเนื้อมากไม่มีก้าง การนำไปประกอบอาหารก็จะต่างกันออกไป ใครก็ทำได้อาหารแต่จะอร่อยได้รสชาติพื้นบ้านหรือไม่นั้นก็ต้องดูอีกที สูตรการทำอาหารในอีสานจึงไม่ได้มีตายตัวอย่างที่พ่อสง่าว่า และอย่างที่พ่อก็ดบอก ของแซบขึ้นอยู่กับผู้มัก รูปแบบการทำอาหารจำแนกปลาที่จะนำไปทำได้หลากหลายรูปแบบและที่พบในพื้นที่ชุมชนที่ศึกษา

ระบบความเชื่อและประเพณีของชาวประมงพื้นบ้าน

ความเชื่อ

ชาวประมงพื้นบ้านบริเวณกุดที่ศึกษามี ความเชื่อที่ยึดถือและปฏิบัติกันมาเป็นเรื่องของ การพูดขอให้มิโชคลาภในการออกไปหาปลา ในทางภาษาชาวบ้านจะพูดติดปากว่า “ขอให้หามาหนะเด้อ” นอกจากนี้ความเชื่อที่ชาวบ้านยึดถือกัน คือ ก่อนจะออกไปหาปลาจะไม่มีการพูดล่วงหน้าว่าจะได้ปลาอะไร หรือห้ามทักกันก่อนที่จะออกไปหาปลา อาทิเช่น “เอาปลามาต้มหมั่นเด้อ สดมันน้ำไว้” ซึ่งเป็นคำพูดล่วงหน้าในกลุ่มคนที่หาปลาจะไม่นิยมพูดกัน เพราะมีความเชื่อว่าถ้าพูดไปก่อนล่วงหน้าจะหาปลาไม่ค่อยได้ นอกจากนี้ที่กล่าวมาแล้วไม่ได้มีความเชื่อที่แสดงออกมาในรูปแบบพิธีกรรม

ประเพณีการแข่งขันเรือหาปลา

ในอดีตเมื่อประมาณ 30 ปีมาแล้ว มีประเพณีการแข่งขันเรือที่ทำติดต่อกันมาทุกๆ ปี การแข่งเรือจะจัดขึ้นหลังจากออกพรรษา โดยแต่ละชุมชนจะมีการตกลงร่วมกัน ส่วนใหญ่ชุมชนดอนงิ้วจะเป็นเจ้าภาพและจะหมุนเวียนสับเปลี่ยนไปแข่งตามกุดต่างๆ บางปีอาจจะเริ่มแข่งบริเวณกุดศรีมังคละ อาทิตยต์ต่อมาอาจจะแข่งบริเวณกุดบ้าน กุดเป้ง กุดปลาขาว และกุดใหญ่ หมุนเวียนกันไป การแข่งเรือในอดีตจุดประสงค์เพื่อความสนุกสนานเป็นส่วนใหญ่โดยไม่มุ่งหวังรางวัล เรือที่ใช้แข่งจะเป็นเรือที่ใช้หาปลา การนำเรือลงไปแข่งขันในแต่ละครั้งจะมีกองเชียร์นั่งเรือกันไปเป็นกลุ่มมีการตี

กลองร้องเพลงกันอย่างสนุกสนาน อาหารก็จะนำไปด้วย กลุ่มที่เป็นเจ้าภาพไม่ได้ยุ่งยากเนื่องจากทุกคนจะนำอาหารไปเอง การแข่งเรือในแต่ละครั้งจะมีรางวัลคือ ถ้วยตราไก่เป็นแข่งกลุ่มที่ชนะก็จะได้เป็นแข่ง กลุ่มที่แพ้ก็แบ่งรางวัลกันไป ส่วนใหญ่รางวัลที่ได้แต่ละกลุ่มจะนำไปถวายวัด

ต่อมาหลังจากที่หมู่บ้านถูกเปลี่ยนให้มาอยู่ในเขตเทศบาล จะมีงบประมาณและรางวัลในการแข่งเรือโดยเจ้าภาพคือชุมชนดอนจั่ว หลังจากที่มีการแข่งเรือก็จะมีमतทอดกฐินให้แก่วัดดอนจั่ว ชุมชนที่เข้าร่วมแข่งเรือได้แก่ ชุมชนท่าซ้องเหล็ก ชุมชนลับแล ชุมชนวัดวาริน ชุมชนกุดปลาขาว ชุมชนดิงาม ชุมชนท่าบั้งมั้ง ชุมชนหาดสวนยา ชุมชนหาดสวนสุข ชุมชนคูยาง และชุมชนดอนจั่ว (เจ้าภาพ) ต่อมาเมื่อความเจริญและเงินเป็นตัวแปรสำคัญทำให้รูปแบบการแข่งเรือเปลี่ยนไป กลุ่มที่มาแข่งมีจุดประสงค์เพื่อต้องการเงินรางวัลถ้าหากเงินรางวัลน้อยก็อาจจะไม่ค่อยมาเข้าร่วม และส่วนใหญ่เทศบาลจะเป็นเจ้าภาพในการจัดหาเงินรางวัลต่างๆ ต่อมาเทศบาลไม่ได้ดำเนินการต่อเนื่อง และหยุดไปทำให้ประเพณีการแข่งเรือห่างหายได้ประมาณ 4 ปีแล้ว

บทที่ 8

พลังท้องถิ่น: วัฒนธรรมและความเชื่อ

พลังท้องถิ่นที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ วัฒนธรรมและความเชื่อ ซึ่ง สีลาภรณ์ บัวสาย (2547) ได้สรุปไว้อย่างน่าสนใจว่า ในการยึดโยงเครือข่ายทางสังคมให้สามารถดำรงอยู่ได้ต่อเนื่องยาวนาน ชุมชนจำเป็นต้องสร้างระบบคุณค่าและความเชื่อชุดหนึ่งเพื่อทำหน้าที่เป็นเครื่องมือผูกร้อย “ใจ” ของคนที่อยู่ร่วมกันในท้องถิ่นให้ได้ รวมทั้งทำหน้าที่เป็นเครื่องมือกำกับควบคุมพฤติกรรมของคนในกลุ่มให้อยู่ในครรลองที่เป็นที่ยอมรับ และยกระดับจิตวิญญาณ ความเป็นมนุษย์ ให้สูงขึ้น

อันที่จริง บทบาทดังกล่าวข้างต้นเป็นหน้าที่ของศาสนานั้นเอง ดังนั้นการพิจารณาประเด็นระบบคุณค่าและความเชื่ออย่างพิถีพิถัน จะทำให้เราเห็นความหมายและหน้าที่ทางสังคม (social function) ของระบบนี้ชัดเจนขึ้น ซึ่งหน้าที่ที่สำคัญของระบบดังกล่าวก็คือ การจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และระหว่างคนกับธรรมชาติ เพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืน การเข้าใจถึงระบบคุณค่าและความเชื่อของกลุ่มชนหนึ่งๆ จะช่วยให้เราเข้าใจถึงลักษณะเฉพาะของกลุ่มชน รวมถึงความผูกพันที่เขามีต่อกันและต่อธรรมชาติร่วมกัน¹

ระบบคุณค่าและความเชื่อนี้แท้จริงแล้วก็คือภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งของระบบคุณค่าและความเชื่อของชุมชนก็คือ ผ่านกาลเวลาหลายชั่วอายุคนจนตกผลึกกลายเป็นวิถีคิดและการแสดงออกในรูปของระบบคุณค่าทางวัฒนธรรม การสืบสานภูมิปัญญาของท้องถิ่นซึ่งพัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน ยังผลให้วิถีคิดซึ่งพัฒนาขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นวิถีคิดที่มีระบบ มีหลักเหตุผล ผ่านการตรวจสอบและการพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านาน ดังนั้น เมื่อเราพูดถึงความคิดของชุมชน เช่นเรื่อง “สิทธิชุมชน” ความคิดนี้จึงมิใช่เพียงการกล่าวอ้างอย่างเลื่อนลอย หากแต่เป็นวิถีคิดที่พัฒนาขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติมาเป็นเวลานาน มีพัฒนาการและพลวัตในตัวเอง ในทำนองเดียวกัน การมองภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะเป็นวิถีคิดของชาวบ้าน ทำให้เรามองความเชื่อบางประการว่าไม่ได้เป็นเพียงระบบคุณค่าหรือค่านิยมที่ไร้เหตุผล หากแต่เป็นวิถีคิดที่สะท้อนให้เห็นถึงอุดมการณ์อันอาจ ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ ความเชื่อนี้เป็นพื้นฐานของการวางกฎระเบียบ ข้อบังคับและจารีตประเพณีต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน อุดม

---

¹ สีลาภรณ์ บัวสาย. พลังท้องถิ่น: บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชน (พิมพ์ครั้งที่ 2) (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548): 30.

การอันน่าทึ่งในรูปแบบของความเชื่อดังกล่าวมีการผลิตซ้ำผ่านสมาชิกของชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า มีการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ใหม่ตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป²

สำหรับพื้นที่ชุ่มน้ำที่ศึกษา ถึงแม้พื้นที่ทั้ง 10 ชุมชนจะเป็นพื้นที่ในเขตเมืองที่เต็มไปด้วยความเจริญในด้านต่าง ๆ แต่ด้วยเป็นชุมชนที่บางชุมชนมีอายุร่วมร้อยปี และมีอดีตที่เคยอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ชุมชนทั้ง 10 ชุมชนยังคงมีการสืบทอดระบบคุณค่าและความเชื่อ ที่ถือปฏิบัติสืบทอดจากผู้คนในยุคอดีตมาจนถึงผู้คนในยุคปัจจุบัน

จากการศึกษาโดยการสัมภาษณ์ การสอบถาม และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่ชุมชนจัดขึ้น พบว่าผู้คนในพื้นที่ศึกษามีระบบความเชื่อหลักอยู่ 2 ระบบ คือ ระบบความเชื่อเรื่องผีและระบบความเชื่อแบบพุทธ ผสมผสานกันในจิตวิญญาณของผู้คนทั้ง 10 ชุมชน

ระบบความเชื่อเรื่องผี

ระบบความเชื่อเรื่องผี เป็นระบบความเชื่อที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของผู้คนมาช้านาน จากการศึกษาพบว่า ในเขตพื้นที่การศึกษาทั้ง 10 ชุมชน เป็นชุมชนที่มีระบบความเชื่อเรื่องผีแทรกอยู่ในวิถีชีวิต ผีที่ผู้คนในทั้ง 10 ชุมชนให้การเคารพนับถือมีดังนี้

1. ผีมหาลักษ์

ชาวอีสานมีความเชื่อว่าผีมหาลักษ์ (มหะลักข์) เป็นผีชั้นสูงในภูมิโลก ตามพจนานุกรมแปลว่า “ผู้เคยเป็นเจ้าแผ่นดินมาก่อนที่ทรงปกครองแผ่นดินด้วยความเที่ยงธรรม เมื่อสิ้นชีพไปแล้วชาวเมืองนั้นหรืออาณาจักรนั้นยังให้ความนับถืออยู่ และมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิญญาณท่านเหล่านั้น” เรียกว่า ผีมหาลักษ์ เช่น เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร แห่งเมืองนครจำปาศักดิ์ (จำปาสัก) เจ้าฟ้าเมืองแห่งเมืองมุกดาหาร เจ้าพ่อพระยาภักดีชุมพล (แล) เป็นต้น³

พ่อบ้าเพี้ย ณ อุบลผู้ที่มีเชื้อสายเจ้านายท้องถิ่นเมืองอุบลราชธานี ได้บันทึกไว้ว่า การนับถือผีนี้เป็นประเพณีของชาวอีสานมาแต่โบราณ ก่อนที่จะมีการนับถือพระพุทธศาสนา ชาวอีสานเชื่อว่า ดวงวิญญาณของบรรพบุรุษยังคงคอยดูแลให้ความคุ้มครองแก่บุตรหลานอยู่ เพื่อให้บุตรหลานอยู่เย็นเป็นสุข และกระทำความดีถือรักใคร่กลมเกลียวกัน จึงมีการรวมกันกระทำพิธีกรรมเพื่อแสดงความเคารพบูชาบรรพบุรุษของตน โดยการนำเอาอาหารหรือขนมที่บรรพบุรุษชอบรับประทานมาตั้งบวงสรวงบูชา และดอกไม้ธูปเทียนตามแต่จะได้จะมี และเครื่องขอขมาขอพรจากวิญญาณของท่านเหล่านั้น เจ้าพิธีจะกล่าวเชิญให้ดวงวิญญาณนั้นมาเสวยหรือกิน

² ยศ สันตสมบัติ, ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, 2542): 56-57.

³ บ้าเพี้ย ณ อุบล. เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี (อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซต, 2539): 145.

ด้วยคำอันไพเราะเป็นบทกลอนประกอบดนตรีพื้นเมือง คือ แคนและกลองพร้อมจึงให้จังหวะ จึงเกิดพิธีเลี้ยงผีขึ้นเรียกว่า เลี้ยงผีเชื้อ

การนับถือผีเชื้อหรือผีบรรพบุรุษนี้มีปรากฏในนิทานขุนบุญสมหรือขุนบรมราชา ตอนพระยาแผนหลวงสั่งสอนไว้ว่า “เมื่อพ่อแม่ผู้ตายแล้ว ให้เมียนซางส่งสักการ ให้ส่งข้าวส่งน้ำไปให้กิน ให้ปลูกเถียงให้อยู่ (ศาล) ให้ฮ้องมากินข้าวกินน้ำ หากสุทำไม่ได้ก็ให้จัดแต่งสำรับตั้งไว้ในเรือน แล้วเรียกให้มากิน” ดังนั้นเป็นต้น เป็นการแสดงให้เห็นว่าธรรมเนียมการนับถือผีมีหลักฐานนี้มาแต่โบราณ คำสอนนี้เป็นการแสดงให้เห็นว่าธรรมเนียมการนับถือผีมีหลักฐานนี้มาแต่โบราณ คำสอนนี้ชาวอีสานสอนกันต่อๆ มาว่า “เจียมผีเฒ่า เจียมเจ้ายืน” (ย่าเกรงผีจะอยู่จนแก่ ย่าเกรงเจ้าจะมีอายุยืน) บ้านเมืองจึงจะมีความเจริญรุ่งเรือง การนับถือผีจึงเป็นชีวิตจิตใจของชาวอีสานมาแต่ครั้งโบราณ

เมื่อสมัยพระเจ้าโพธิสาล (โพธิสาล-ผู้วิจัย) เป็นเจ้าผู้ครองนครหลวงพระบาง พ.ศ. 2063-2093 ทรงได้พระนางยอดคำทิพย์ราชธิดาของเจ้าเชียงใหม่เป็นมเหสี ได้มีพระราชโองการประกาศชักชวนให้เลิกการนับถือผี ดังปรากฏอยู่ในวรรณคดีอีสานเรื่องพระเชตุพน ซึ่งมีเนื้อเรื่องกล่าวถึงการนับถือผีเป็นบาป โดยอ้างว่าผู้ที่ไปสืบพระศาสนาในชมพูทวีปนั้น ได้ไปพบเปรตต่างๆ ขณะเดินทาง แล้วเปรตเหล่านั้นสั่งความมายังมนุษย์ ขออย่าได้กระทำความอันเป็นบาป วรรณคดีเรื่องนี้ได้มีการอ่านกันในงานบุญต่างๆ ในสมัยอดีตด้วย แต่การนับถือผีก็ยังไม่สิ้นไป แม้ในนครหลวงพระบางเมื่อมีพระมหากษัตริย์อยู่ในวันสังขารล่วง (งานบุญสงกรานต์) เจ้ามหาชีวิตต้องเสด็จทรงน้ำพระและทอดพระเนตรการฟ้อนผีปู่ย่าเป็นประจำ

การไหว้ผีมีหลักฐาน หรือมหัศจรรย์ นั้น มีปรากฏในฮิตสิบสองคองสิบสี่ว่า “เป็นท้าวเป็นพระยาเมื่อถึงเดือนเจ็ด ให้บูชาเทพดาอาฮักซ์ มหะสิทธิ์หลักเมือง หูเมือง ดาเมือง อย่าขาด บ้านเมืองจะชุ่มเย็นเป็นสุข”

มหัสิทธิ์หลักเมืองนี้โบราณเรียกว่า “เมฆเมือง” ดังนั้นทุกบ้านทุกเมืองจึงมีหอมมหัสิทธิ์ไว้เป็นที่เคารพ ซึ่งคงคล้ายกับภาคกลางที่เรียกว่า “หอพระเทพบิดร”

มหัสิทธิ์แต่ละองค์ของอีสานจะมีนางเทียม (ภาคกลางเรียกว่าคนทรง) ซึ่งถือว่านางเทียมคือองค์มหัสิทธิ์ ขณะที่เข้าทรงเพื่อให้เป็นสื่อกลางที่ดวงวิญญาณจะติดต่อกับลูกหลานเรียกว่า “เป็นปั่ว เป็นนาง” (นางสนม)

ผู้ที่นับถือผีมีหลักฐาน จะต้องจัดให้มีการบูชาหรือบวงสรวงดวงวิญญาณมหัสิทธิ์ของตนปีละหนึ่งครั้ง ตามที่ปรากฏในฮิตสิบสองคองสิบสี่ดังกล่าวแล้ว โดยถือเอาวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 6 ไปจนสิ้นเดือน 7 เป็นประเพณีสืบทอดมาแต่โบราณเพื่อขอพรให้บ้านเมืองอยู่อย่างสงบร่มเย็น ประชาชนที่มาร่วมพิธีหากเป็นหมู่บ้านก็จะเรียกผู้ที่จัดการเลี้ยงผีนั้นว่า พ่อจ้ำ หรือเฒ่าจ้ำ ซึ่งเป็นผู้ที่ประชาชนในหมู่บ้านยกย่องนับถือว่าเป็น ผู้อยู่ในศีลในธรรม มีความซื่อตรงสุจริต มี

เมตตากฤษณาโอบอ้อมอารีแก่ชาวบ้าน เป็นผู้ทำพิธีประจำหมู่บ้าน การเลี้ยงผีหมะลักซ์นี้เรียกว่า “ลงช่วงลงปาง” หรือ “เลี้ยงช่วงเลี้ยงปาง”⁴

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนที่มีผู้คนในชุมชนให้ความเคารพนับถือผีหมะลักซ์คือ ชุมชนท่ากอไผ่ โดยยายสุขุม ศิริภูมิ อายุ 82 ปี ชุมชนท่ากอไผ่ เล่าว่า “ผีหมะลักซ์ ที่คนในท่ากอไผ่ นับถือตั้งแต่เดิมเป็นเจ้าเมืองอุบลฯ ซึ่งที่ท่ากอไผ่นั้นมีอยู่ 4 องค์ คือ เจ้าอุปฮาด เจ้าราชบุตร ทั้งสององค์มีสายสัมพันธ์เป็นพี่น้องกัน, พระอุปกิต, ปู่ตาประการ, ปู่ตาผาแดง, เจ้าแสนแก้ว, เจ้าพ่ออุทุม, ปู่ตาผล่า ซึ่งมีการจัดพิธีเลี้ยงเป็นประจำทุกปี โดยเครื่องสักการะที่ใช้ในการประกอบพิธีประกอบด้วย ไก่ เหล้า ผลไม้ และอาหารคาว – หวาน และมีลำดับการเลี้ยง โดยเลี้ยงพระอุปกิตและปู่ตาประการก่อน ต่อด้วยเลี้ยงปู่ตาผาแดง, เจ้าแสนแก้ว, เจ้าพ่ออุทุม, ปู่ตาผล่า, และเลี้ยงเจ้าอุปฮาด, เจ้าราชวงศ์”

นอกจากคนที่นับถือผีหมะลักซ์แต่ละองค์จะทำการเลี้ยงผีหมะลักซ์ของตนแล้ว ยังมีพิธีเลี้ยงผีหมะลักซ์เมืองโดยจัดขึ้นเป็นประจำเดือน 6 ของทุกปีที่บริเวณศาลหลักเมืองอุบลฯ เมื่อถึงเวลาที่จะจัดให้มีการเลี้ยงผีหมะลักซ์ตามเดือนที่ปรากฏในฮีดสิบสองคองสิบสี่แล้ว ผู้เป็นนางเทียมหรือเป็นป้าเป็นนาง ซึ่งเป็นเสมือนผู้ที่สื่อสารกับผีหมะลักซ์สูงสุดของเมืองอุบลฯ คือปู่ตาแผ่นดิน จะต้องบอกกล่าวไปยังผู้ที่เคารพนับถือผีหมะลักซ์องค์นั้นๆ ให้ทราบกำหนดวันที่จะเลี้ยงบูชาผีหมะลักซ์ของตน นอกจากนั้นจะต้องบอกกล่าวไปยังนางเทียมของผีหมะลักซ์องค์อื่นๆ มาร่วมงานด้วย การบอกกล่าวถึงองค์ผีหมะลักซ์องค์อื่นๆ นั้น ทำโดยการส่งเทียนขาวไป 5 คู่ เมื่อนางเทียมของผีหมะลักซ์ได้รับเทียนแล้ว จะนำเทียนนั้นขึ้นบูชาผีหมะลักซ์ของตน เพื่อบอกให้ทราบว่าวันเวลานั้นๆ จะมีพิธีบูชาที่หอมผีหมะลักซ์องค์ใด และอัญเชิญมาร่วมงาน เมื่อถึงวันงาน ผู้ที่เคารพนับถือผีหมะลักซ์จะมาร่วมงานอย่างพร้อมเพรียงกัน โดยแต่ละคนจะมีเครื่องสักการะมาด้วย คือ เทียนเวียนรอบศรีษะหนึ่งเล่ม หมากพลูบุหรี 1 พาน ไก่ต้มสุก 1 ตัว สุรา 1 ขวด ดอกไม้ธูปเทียน นำมามอบให้เจ้าภาพเพื่อนำไปวางยังแท่นบูชา ส่วนการบริจาคเงินนั้นขึ้นอยู่กับความศรัทธาเรียกว่าลงขันบูชาอันแสดงน้ำใจต่อกัน

สำหรับเจ้าภาพคือนางเทียม ที่เป็นผู้จัดให้มีการบวงสรวงประจำปีขึ้นที่บ้านของตนนั้น จะต้องจัดเครื่องบวงสรวงเลี้ยงผีหมะลักซ์ให้ครบถ้วนตามที่เคยปฏิบัติมาแต่โบราณ ซึ่งเครื่องเลี้ยงนั้นมีดังนี้

พาขวัญหนึ่งสำหรับสูง 9 ชั้น หัวหมูต้มแล้วควดด้วยเท้าและหางไก่ต้มหนึ่งตัว มะพร้าวอ่อนที่ซ่อม (ปอกเปลือก) แล้วหนึ่งลูก กล้วยสุกหนึ่งหวี สำหรับคาวหวานตามแต่จะจัดหาได้ ขันน้ำที่ใส่น้ำพร้อมพานรอง หมากพลูบุหรีที่จัดไว้ในพานพร้อมขนม 5 อย่าง ผลไม้ 5 อย่างใส่ไว้ในถาด และอาหารการกินที่จะเลี้ยงแขกที่เชิญมาร่วมงานอีกส่วนหนึ่ง นอกจากนั้นก็มียอดดอกไม้ธูป

⁴ เพ็ญอักษร: 145-147.

เทียน น้ำอบน้ำหอม ชันห้ำสำหรับเป็นชันการวะตอนแจ้มเหล็กช้เข้าประทับทรงแล้ว และจัดชันชุมไว้หนึ่งที คือชันเทียนที่ทำเป็นมัดครบองค์เหล็กช้ที่เชิญมา แล้วมีเทียนเล่มใหญ่ปักติดไว้ และจุดไว้ตลอดเวลาที่ม้งานในวันนั้น ชันเทียนกิ่งเทียนง่าคือชันดอกไม้รูปเทียนที่มีเทียนที่ทำเป็นสามง่ามอยู่ 2 เล่ม สำหรับองค์เหล็กช้ที่เป็นประธานจะได้จุดและยกชันการวะเมื่อเริ่มพิธี เรียกว่า “ชันเบิก” พานหมากพานบุหรืนี้จะต้องจัดเป็นพิเศษคือ ใช้บุหรืมวนโตๆ และที่ขาดไม่ได้คือน้ำจันท์ (สุรา) หนึ่งขวดหรือมากกว่านั้นตามแต่ศรัทธา นอกจากนี้แล้ว เจ้าภาพจะต้องจัดที่นั้งไว้รับองค์เหล็กช้เมื่อเข้ามาประทับทรงแล้ว โดยจัดเบาะนั่งปูด้วยผ้าขาวมีหมอนพิงไว้พร้อมด้วยพานหมากพลูบุหรืชันน้ำพานรองเป็นทีๆ ตามจำนวนที่เชิญมาร่วมงาน อีกอย่างหนึ่งต้องมีคนกล่าวทำนองกลอนโบราณอีกหนึ่งคน ซึ่งจะต้องให้คนที่ชำนาญในบทกลอนจึงจะใช้ได้ทั้งหมดนี้เรียกว่า ม้า

พิธีกรรมจะเริ่มเวลาประมาณ 08.00 น. เริ่มจากนางเทียมจะป็นั้งเป็นแถวตามลำดับอาวุโสแห่งองค์เหล็กช้ หน้าส้ารับคาวหวานและอาสนะของมเหล็กช้ แล้วจุดเทียนเล่มเล็กๆ ที่ส้ารับอาหาร กล่าวคำเชิญมเหล็กช้มาเสวยอาหาร ช่วงนั้นดนตรีก็ขับกล่อมไปพร้อมด้วยเพลงลายสร้อยใหญ่ นางกล่อมก็ขับล่านำทำนองสีพันดอนเลียบโขง เมื่อเห็นว่าสมควรแก่เวลาแล้ว ก็จ้ะรินสุราลงในส้ารับคาวนั้นให้ทั่วทุกส้ารับ ขณะที่เสวยอยู่นั้น นางเทียมทุกคนอยู่ในความสงบและดนตรีก็ขับกล่อมไปด้วย เรียกว่า “จันพาข้าว” เมื่อเทียนที่จุดไว้ที่ส้ารับนั้นดับ ก็ถือว่าเสวยเสร็จแล้ว ให้ยกส้ารับออกเรียกว่า “ถอยพา” เมื่อถอยพาเสร็จแล้วนางเทียมแต่ละคนก็จะเชิญมเหล็กช้เข้าเทียมคนที่ป็นนางเทียมก็จะมีอาการผิตปกติ คือตัวสั่นเทิ้มไปทั้งตัว แล้วก็ลุกขึ้นป็นั้งที่อาสนะที่จัดไว้ตามอาวุโสแห่งตน มเหล็กช้ของค์เป็นประธานเมื่อนั้งเข้าที่แล้ว องค์กรองๆ ลงไปเมื่อเข้าเทียมแล้ว ก็จ้ะนำเอาชันห้ำที่จุดเทียนไว้เรียบร้อยแล้วนั้นหมอบกราบเข้าไปขอขมาโดยย่นชันไปให้มเหล็กช้ที่เป็นประธานรับ ทำเช่นนี้ไปจนครบทุกองค์ตามอาวุโส เมื่อขอขมาเรียบร้อยแล้ว ดนตรีก็เริ่มเล่นเพลงขับกล่อม เจ้าหน้าทีก็จะยกพาขวัญเข้ามาตั้งตรงท่ามกลางที่ประทับของมเหล็กช้ องค์กรเป็นประธานก็จะเชิญให้มเหล็กช้ทุกองค์เข้ามานั้งล้อมพาขวัญ แล้วฟ้อนร้าับพาขวัญเรียกว่า สู้ขวัญบายศรี เสร็จแล้วก็จ้ะมีการผูกค้ายข้อมือแก่กันจนทั่วทุกคนที่มาร่วมงาน ฝ่ายญาติพี่น้องที่มาร่วมงานก็จ้ะนำพานดอกไม้เข้าไปขอขมามเหล็กช้ทุกองค์ เสร็จแล้วองค์กรเป็นประธานก็จ้ะเบิกเทียนกิ่งเทียนง่า แล้วฟ้อนเช่นนี้ต่อไปจนถึงเวลาเกือบเที่ยงวันก็จ้ะหยุดพักฟ้อน เจ้าภาพก็จ้ะจัดอาหารคาวหวานมาเลี้ยงแขกให้อิ่มหน้าสำราญ ป็นอันจบพิธีภาคเข้า

ในช่วงบ่าย พิธีจะเริ่มประมาณเวลา 14.00 น. ก่อนที่จะมีการฟ้อน เจ้าหน้าทีจะจัดกระทงบัตพลีไว้ให้พร้อม และเตรียมจัดดาบไว้คู่หนึ่งพร้อมเทียน โดยจุดเทียนติดดาบทั้งคู่ เมื่อมเหล็กช้เข้าประทับนางเทียมแล้ว ดนตรีก็จ้ะเล่นเพลงสร้อยน้อยเบิกดาบ เจ้าหน้าทีก็จ้ะนำเอาดาบคู่ไปถวายแก่มเหล็กช้ของค์เป็นประธาน เพื่อให้ฟ้อนเบิกดาบเป็นคนแรก ตามท่วงท่าทำนองเพลงโยนดาบ โดยโยนดาบนั้นไปที่มีบัตพลีไปลอยน้า หากดาบหันคมออกไปนอกบ้านก็ถือว่า

เบิกออก ให้นำกระทงบัวปลีไปลอยน้ำ หากดาบยังเบิกไม่ออก มเหสก็ก็จะพากันฟ้อนเบิกดาบนี้ให้ทุกคนจนครบ หากยังไม่ออกก็จะฟ้อนไปอีกจนกระทั่งเบิกดาบออก เมื่อฟ้อนเบิกดาบออกแล้ว ทุกคนก็จะลุกขึ้นฟ้อนพร้อมกันอย่างสนุกสนาน จนกระทั่งเวลาประมาณ 16 นาฬิกา ก็จะลดลง คือมเหสก็เสด็จขึ้นหยุดฟ้อน เป็นเสร็จพิธี

ภาพที่ 8.1 การฟ้อนผีเสื้อที่ศาลหลักเมืองอุบลราชธานี

การเลี้ยงมเหสก็กระทำเพื่อขอพรจากมเหสให้ปกป้องรักษาบ้านเมือง ไพร่พลชาวบ้านชาวเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากภัยใดๆ รวมทั้งให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เป็นการบวงสรวงเพื่อบ้าน เพื่อเมืองโดยแท้ รวมทั้งให้สมาชิกในตระกูลของมเหสมีความเจริญรุ่งเรือง ดังนั้น ในงานนี้บรรดาบุตรหลานจะมาพร้อมหน้ากัน ใครมีทุกข์ร้อนอะไรก็ถามองค์มเหสได้ เป็นการรวมรักสามัคคีระหว่างวงศ์วานญาติเป็นประจำปี トラบจนการนับถือมเหสก็จะหมดไปจากคนในสกุล เมื่อก่อนที่บ้านเมืองในอีสานยังปกครองด้วยเจ้านายหัวเมืองอยู่นั้น การเลี้ยงมเหสจัดเป็นพิธีกรรมของเมือง แม้จะไปรบทัพจับศึกก็จะมีการบวงสรวงขอพร ขอความคุ้มครองจากมเหสเสียก่อนทุกครั้ง หรือหากบ้านเมืองเกิดยุคเข็ญต่างๆ ก็จะใช้มเหสเข้าประทับทรงนางเทียม แล้วสอบถามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

ภาพที่ 8.2 ศาลหลักเมืองอุบลราชธานี

ผู้ที่เคารพนับถือมเหสักร์เมื่อจะเข้าหา หรือเข้าเฝ้ามเหสักร์นั้น จะต้องมียอดไม้ รูป เทียน ชันห้า และมีเงินใส่ขันห้าไม่เกิน 2 บาท โดยไปขอให้นางเทียมเชียมมเหสักร์มาเข้าเทียม และพูดจากับบุตรหลานที่ไปหา เพื่อขจัดข้อข้องใจในชีวิต เมื่อมีคนไปหา คนที่เป็นนางเทียมก็จะทำพิธีเชิญเข้าเทียมให้ตามที่ผู้ไปหาต้องการ การเทียมหรือเข้าทรงนี้ห้ามเทียมวันพระ (8, 14, 15 ค่ำ) เพราะถือว่าเป็นวันที่มเหสักร์ไปฟังธรรมยังสำนักพระอิศวร⁵

2. ผีป่วน

ผู้คนในอดีตมีความเชื่อว่า บนผืนดินที่ตนเข้ามาตั้งถิ่นฐานนั้นแต่เดิมมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตอยู่ ก่อนการตั้งชุมชน เมื่อมีการตั้งชุมชนขึ้นก็ต้องให้คนทรงเข้าทรงเพื่อดูว่าในบริเวณนั้นมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่ตรงบริเวณใด และมีชื่ออย่างไร เมื่อทราบแล้วจะทำการตั้งศาลปู่ตาขึ้นและเรียกชื่อตามที่คนทรงบอก

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนที่มีผีป่วนมีอยู่ 5 ชุมชน ดังต่อไปนี้

⁵ เพิ่งอ้าง: 147-149.

1) ชุมชนหาดสวนสุข ให้ความเคารพ **เจ้าพ่อผาแดง – นางไอ่** เป็นปูตาของชุมชน พ่ออุดม แม่ภูรี อายุ 67 ปี ชุมชนหาดสวนสุข เล่าความเป็นมาของการตั้งศาลเจ้าพ่อผาแดง – นางไอ่ ว่า “ตรงที่ตั้งศาลเจ้าพ่อผาแดง – นางไอ่ เมื่อก่อนเป็นหัวกุดเต่าที่เต็มไปด้วยป่ารกทึบและสัตว์อันตราย เมื่อมีการตั้งชุมชนขึ้น ยายสมบุญ ตรีการไทย ซึ่งเป็นคนทรงได้เข้าทรงดูและพบว่าในพื้นที่นี้มีเจ้าพ่อผาแดงสิงสถิตย์อยู่ จึงตั้งศาลขึ้นและอัญเชิญเจ้าพ่อผาแดงมาสถิตย์ยังศาลที่ตั้งให้เพื่อคอยปกป้องรักษาผู้คนในชุมชน และเรียกชื่อว่าศาลเจ้าพ่อผาแดงแรกเริ่มเดิมทีเป็นเสาตั้งขึ้นเพียงต้นเดียวและใช้กลองปี่ทำเป็นศาล ต่อมาเมื่อมีผู้เลื่อมใสศรัทธาเพิ่มมากขึ้นจึงทำการสร้างศาลขึ้นมาใหม่และมีการสร้างศาลเพิ่มอีกหลังข้าง ๆ กันเพื่อให้เป็นที่สถิตของนางไอ่ จึงเรียกว่าศาลเจ้าพ่อผาแดง – นางไอ่ ตั้งแต่นั้นมา”

ภาพที่ 8.3 การเลี้ยงผีเจ้าพ่อผาแดง-นางไอ่ ประจำปี

นอกจากชุมชนหาดสวนสุขแล้ว ยังมีผู้คนในชุมชนอื่นๆ เคารพนับถือร่วมด้วย ได้แก่ ชุมชน ท่ากอไผ่ หาดสวนยา ดิงาม คูยาง ซึ่งแต่เดิมนั้นเป็นชุมชนเดียวกัน คือชุมชนหาดสวนยา ถึงแม้ภายหลังมีการแยกชุมชนออกจากกัน แต่ด้วยความที่เคยเป็นชุมชนเดียวกัน เคยเคารพนับถือสืบต่อกันมา อีกทั้งผู้คนในทั้ง 5 ชุมชนมีความเป็นเครือญาติกัน ทำให้ผู้คนใน 5 ชุมชนยังคงเลื่อมใสศรัทธาเจ้าพ่อผาแดง – นางไอ่ มาจนถึงทุกวันนี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าระบบความเชื่อเป็นสิ่งที่ยึดโยงความสัมพันธ์ของผู้คนทั้ง 5 ชุมชนเอาไว้ด้วยกัน

นอกจากเคยเป็นชุมชนเดียวกันแล้ว สิ่งที่ทำให้ผู้คนในชุมชนอื่นเคารพนับถือเพราะเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ ที่เคยมาบนบานศาลกล่าวแล้วเป็นจริงเลยเลื่อมใสศรัทธา และอีกสาเหตุ ก็คือคนทรงผู้ก่อตั้งศาลเป็นผู้ที่ผู้คนให้ความเลื่อมใสศรัทธาจึงให้ความเคารพนับถือด้วย

ทุก ๆ เดือน 6 ของทุกปีจะมีการจัดพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อผาแดง – นางไอ่ โดยมีชุมชนหาดสวนสุขเป็นแกนนำในการจัดพิธีกรรม เมื่อกำหนดวันได้ก็บอกข่าวให้ผู้คนในชุมชนต่าง ๆ ได้รับรู้ร่วมกันเพื่อจะได้เตรียมอาหาร ผลไม้ ดอกไม้มาร่วมพิธี

ในวันประกอบพิธี ผู้คนจาก 5 ชุมชน และผู้ที่เลื่อมใสศรัทธา ผู้ที่เคยบนบานศาลกล่าวไว้ ต่างนำอาหารคาวหวาน ผลไม้ ดอกไม้ ธูปเทียน มาร่วมประกอบพิธีกรรมกันอย่างคับคั่ง พิธีกรรมการเลี้ยงผีจึงเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้คนและญาติที่อยู่ต่างชุมชนมีโอกาสมาพบปะพูดคุยกันด้วย

ขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อผาแดง – นางไอ่ เริ่มจากการอัญเชิญเจ้าพ่อผาแดง – นางไอ่ ลงมาประทับร่างทรง ผู้ที่เป็นร่างทรงของเจ้าพ่อผาแดง – นางไอ่ ต้องเป็นลูกหลานที่สืบเชื้อสายมาจากยายสมบุรณ์ คนทรงคนแรกที่เป็นผู้ตั้งศาลขึ้นเท่านั้น จากนั้นอัญเชิญเข้าพ่อเจ้าแม่ต่าง ๆ ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงมาร่วมงาน เมื่ออัญเชิญเสร็จแล้วทำการบายศรีสู่ขวัญ จากนั้นเจ้าพ่อผาแดง – นางไอ่ ในร่างทรงบอกกล่าวให้พรแก่ลูกแก่หลาน เสร็จแล้วจะเสด็จออกจากร่างทรง เป็นอันเสร็จพิธี ส่วนอาหารคาวหวานที่ผู้คนนำมาถวายผู้ดูแลศาลมอบให้แก่เด็ก ๆ และผู้ที่ยากจนนำไปรับประทาน

2) ชุมชนหาดสวนยา ให้ความเคารพนับถือ พระอุปฮาซ หรือ ญาพ่อกุดเต่า เป็นผีปู่ตาประจำชุมชนหาดสวนยาที่ผู้คนให้ความเคารพศรัทธาร่วมกันทั้งชุมชน และเป็นผีที่ผู้คนให้ความเคารพนับถือสูงสุด หากมีเจ้าพ่อองค์ใดเข้ามาอาศัยอยู่กับคนในชุมชนต้องทำพิธีขออนุญาตพระอุปฮาซก่อนทุกครั้งจึงเข้ามาอยู่ในชุมชนได้

ยายน้อย ศรีไชย อายุ 78 ชุมชนหาดสวนยาได้เล่าถึงความเป็นมาของการตั้งศาลพระอุปฮาซว่า “พื้นที่ชุมชนหาดสวนยาแต่เดิมเป็นป่าช้าที่ใช้ฝังศพนักโทษจากเหตุการณ์ขบถผีบุญ ทำให้ผู้คนที่ไม่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่ชุมชนหาดสวนยาเกิดความกลัวจึงมีการตั้งศาลขึ้นที่บริเวณกุดเต่าแล้วให้คนทรงทรงดูว่ามีเจ้าพ่อองค์ใดที่สิงสถิตอยู่ ณ บริเวณนั้นบ้าง ซึ่งจากการเข้าทรงพบว่าเจ้าพ่อที่สิงสถิตอยู่ ณ บริเวณนั้นคือพระอุปฮาซจึงได้อัญเชิญให้พระอุปฮาซมาสิงสถิตภายในศาลที่ตั้งให้ และเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าญาพ่อกุดเต่าเนื่องจากบริเวณที่สิงสถิตอยู่เดิมคือบริเวณกุดเต่า”

จากการเก็บข้อมูลพบว่า ตำนานที่มาของพระอุปฮาซมีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของเมืองอุบล เนื่องจากชาวชุมชนหาดสวนยามีความเชื่อว่าพระอุปฮาซหรือญาพ่อกุดเต่านั้นคือพระอนุชาของเจ้าคำผงเจ้าเมืองคนแรกของเมืองอุบล และเมื่อครั้งยังมีชีวิตได้ดำรงตำแหน่งเป็นพระอุปฮาซ อันเป็นตำแหน่งหนึ่งในอาชญาสี่ ซึ่งเป็นตำแหน่งการปกครองเมืองอุบลในสมัยก่อน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะในสมัยก่อนบริเวณชุมชนหาดสวนยาเป็นท่าเรือข้ามฟาก ที่เจ้าขุนมูลนายในสมัยก่อนใช้เป็นพาหนะในการสัญจรก็เป็นได้

ชาวชุมชนหาดสวนยา จะจัดพิธีเลี้ยงพระอุปฮาตขึ้นเป็นประจำทุกปี โดยก่อนหน้าวันที่จะทำพิธีจะมีการประชุมชาวบ้านที่อยู่อาศัยในชุมชนเพื่อบอกกล่าวเรื่องการจัดงาน คนในชุมชนจะร่วมกันบริจาคเงินเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดพิธี และเมื่อถึงวันทำพิธีซึ่งตรงกับวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ผู้คนในชุมชนที่มีเจ้าพ่อมาประทับอยู่ด้วยจะทำพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อของตนก่อน ตั้งแต่เวลาเช้ามืด เมื่อเลี้ยงเจ้าพ่อของตนแล้วจึงไปร่วมพิธีเลี้ยงพระอุปฮาตที่บริเวณศาลปู่ตา ซึ่งผู้ที่มาร่วมงานมีทั้งคนแก่และเด็ก รวมทั้งผู้ที่เคยบนบานศาลกล่าวไว้

กระบวนการในพิธีเลี้ยงพระอุปฮาตประกอบไปด้วยการถวายเครื่องบูชา ซึ่งจะประกอบด้วยหัวหมู ไก่หนึ่ง ผลไม้ เหล้าขาว ดอกไม้ ธูป เทียน เมื่อถวายเสร็จแล้ว คนทรงประจำชุมชนที่ผู้คนชุมชนให้ความเคารพนับถือมากที่สุด จะอัญเชิญพระอุปฮาตมาประทับที่ร่างของตน นอกจากพระอุปฮาตแล้วยังมีการเชิญเจ้าพ่อต่าง ๆ ที่อยู่ในชุมชนมาร่วมงานด้วย แต่ต้องเชิญพระอุปฮาตก่อน

เมื่อเจ้าพ่อมาประทับร่างคนทรงจะมีการขอพรร้องรำ ในขณะที่คนทรงกำลังรำรำนั้น อาหารที่นำมาถวายจะถูกจัดแบ่งให้ผู้ที่มาร่วมงานรับประทาน และเมื่อได้เวลาอันสมควรเจ้าพ่อจะออกจากร่างทรง คนทรงต้องเดินขึ้นไปบนศาลเพื่อกราบไหว้ ในช่วงที่เจ้าพ่อออกจากร่างคนทรงจะมีการตัวสั่น แล้วสักครู่ก็หมดสติไปอันเป็นการบอกให้ทราบว่าได้เสด็จออกจากร่างแล้ว

ภาพที่ 8.4 ศาลเจ้าพ่อกุดเต่า

3) ชุมชนทำบังมั่ง เคารพนับถือ **เจ้าพ่อลือคำหาญ** เป็นผีปู่ตาประจำชุมชนทำบังมั่ง มีศาลตั้งอยู่ในบริเวณวัดเสนาวงศ์ เป็นเจ้าพ่อที่อยู่คู่กับวิถีชีวิตของคนในชุมชนทำบังมั่งมาแล้ว

ไม่ต่ำกว่า 90 ปี โดยเมื่อก่อนนั้นไม่ได้เป็นศาลใหญ่เช่นทุกวันนี้แต่เป็นเพียงศาลไม้เล็ก ๆ ภายหลังจึงมีการสร้างศาลขึ้นมาใหม่

ผู้คนในชุมชนทำบั้งม้งเคารพเลื่อมใสศรัทธาเจ้าพ่อลือคำหาญเป็นอย่างมาก เวลาที่มีเคราะห์ หรือปรารถนาสิ่งใดก็มาบนบานศาลกล่าวให้เจ้าพ่อช่วย หรือยามที่ต้องเดินทางไกลไปต่างถิ่นก็มาบอกเจ้าพ่อให้ช่วยป้กัรักษา บางรายบอกไว้ว่าไปกี่วันเมื่อถึงกำหนดก็ต้องกลับ

ยายหอม พรหมพานิช อายุ 90 ปี ชุมชนทำบั้งม้งได้เล่าเหตุการณ์อันแสดงถึงความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อลือคำหาญว่า “ ครั้งหนึ่งยายเคยไปเยี่ยมญาติที่ต่างจังหวัด ก่อนไปได้ไปบอกเจ้าว่าตนจะเดินทางไปไหนและบอกว่าจะกลับวันไหน พอถึงวันที่นัดหมายไว้แล้วยายยังไม่กลับก็มีอาการเจ็บป่วย ตัวร้อน มีไข้จับสั่นไปทั้งตัว ญาติจึงเรียกคนทรงมาดูอาการให้ พอคนทรงดูก็บอกว่าเจ้าพ่อตามมาบอกให้กลับถ้าไม่กลับก็ไม่หาย ยายจึงบอกเจ้าพ่อว่ายายจะกลับแล้วปรากฏว่าอาการก็หายไป”

ชาวชุมชนทำบั้งม้งจัดพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อลือคำหาญขึ้นทุกปี ปีละ 2 ครั้ง โดยจัดรวมกันกับงานบุญมหาชาติ และบุญสงกรานต์ในการประกอบพิธีเลี้ยงผู้คนทั้งชุมชนจะมาร่วมพิธีกันอย่างคับคั่ง มีการถวายอาหาร ดอกไม้ รูป เทียน คนทรงทำการอัญเชิญเจ้าพ่อมาประทับยังร่างเพื่อให้ศิลให้พรแก่ผู้คนในชุมชน

การจัดพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อลือคำหาญรวมกับการจัดงานประเพณีตามความเชื่อแบบพุทธ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความประนีประนอมของผู้คนชุมชนทำบั้งม้งในเรื่องวัฒนธรรมความเชื่อ ที่ไม่มีการแบ่งแยกระหว่างระความเชื่อเรื่องผีกับระบบความเชื่อแบบพุทธ

4) ชุมชนลับแล ให้ความสำคัญเคารพนับถือเจ้าพ่อฟ้าห่วน เป็นผีปู่ตาของชุมชน โดยพ่อ

ขาน อุทาจันทร์ อายุ 67 ปี ชุมชนลับแล เล่าถึงความเป็นมาของเจ้าพ่อฟ้าห่วนว่า “ เมื่อก่อนชุมชนลับแลยังไม่มีบ้านเรือนดังเช่นทุกวันนี้ เวลาที่ผู้คนในชุมชนเดินทางกลับชุมชนในเวลาค่ำ เมื่อเดินมาตรงถนนซึ่งอยู่ด้านหน้าชุมชนพบเห็นชายร่างดำสูงใหญ่นั่งอยู่จึงได้เข้าไปพูดคุยทักทายกันทุกวันจนได้ผูกเสี่ยวเป็นเพื่อนกันและชายผู้นั้นบอกว่าอยากมาอยู่ด้วยต่อมาทราบว่าคนที่ตนคุยด้วยเป็นวิญญาณ จึงได้สร้างศาลขึ้นและอัญเชิญให้มาสถิตที่ศาลแล้วตั้งชื่อว่าเจ้าพ่อฟ้าห่วน” และจากคำบอกเล่าของ “ พ่อพูล วงศ์ทะเล อายุ 70 ปี” บุคคลที่ได้พูดคุยกับผีจนกลายเป็นเสี่ยวกับผีก็คือ นายเหรียญ วงศ์ทะเล นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าที่หลายคนในชุมชนลับแลเองต่างพูดถึงการแสดงปาฏิหาริย์ของเจ้าพ่อฟ้าห่วนว่าคนแปลกหน้าที่ลงมาอยู่โดยมิได้มีการบอกกล่าวก็จะเกิดอาการเจ็บป่วยโดยไม่รู้สาเหตุและถ้าใครป้จสวะไม่เป็นที่เป็นทางก็จะมีอาการบวมบริเวณอวัยวะเพศหรือที่ขาโดยไม่รู้สาเหตุทำให้ชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าพ่อมีความศักดิ์สิทธิ์และให้ความสำคัญเคารพนับถือไม่กล้าลบหลู่สืบมา

เจ้าพ่อฟ้าห่วน เป็นที่เคารพนับถือของชาวชุมชนลับแลมาก นอกจากศาลกลางบ้านแล้วยังมีการตั้งศาลแยกประจำคุ้มและประจำบ้านด้วย ทุกปีจะมีการจัดพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อฟ้าห่วนขึ้น

โดยมีการเรียกประชุมคนในชุมชนเพื่อหาวันที่เหมาะสมสำหรับการจัดงานกิจกรรมที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวคนภายในชุมชนให้หล่อหลอมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันพิธีกรรมนี้จะมีในช่วงเดือน 6 ขึ้น 6 ค่ำ มีนางทรงชื่อยายเพ็ญ อายุ 45 ปี ในอดีตนางทรงชื่อยายพร (เสียชีวิต แล้ว) โดยที่คุณสมบัติของคนที่จะเป็นนางทรงหรือนางเทียมได้นั้นจะต้องมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้ คือต้องเป็นคน มีศีลธรรมและไม่พูดปดและเป็นคนที่ได้รับการยอมรับจากเจ้าพ่อฟ้าห่วนซึ่งรูปแบบการยอมรับคือการเข้ามิตรคนในชุมชนและร่างทรงและเป็นบุคคลที่ชาวชุมชนให้การยอมรับนับถือ

กิจกรรมในวันไหว้ เวลาประมาณ 08.00 น. ชุมชนลับแลจะมารวมตัวกันบริเวณศาลเจ้าพ่อฟ้าห่วนแต่ละครอบครัวมีดอกไม้มาประดับศาลเจ้าพ่อหลากหลายชนิดมีการทำความสะอาดศาลเจ้าพ่อจากนั้นจะนำเครื่องไหว้ซึ่งประกอบไปด้วย

- เหล้า (มีฝ้ายผูกคอขวดตามจำนวนคนในครอบครัว)
- บุหรี่ 1 ซอง
- หมาก พลู
- อาหารหวานคาว (ไก่ 1 ตัว)
- ดอกไม้ รูป เทียน

กลุ่มคนที่มาส่วนใหญ่จะให้ความเคารพนับถือและขอพรจากเจ้าพ่อฟ้าห่วนให้อยู่เย็นเป็นสุขภายในครอบครัวแคล้วคลาดจากอันตราย นางสมนึก นะนิมนวลเล่าว่า“บางคนก็ขอให้อยู่ในที่ดินพื้นปัจจุบันซึ่งได้รับตกทอดจากบรรพบุรุษให้อยู่ไปจนชั่วลูกชั่วหลานโดยไม่ต้องย้ายไปไหน”

ภาพที่ 8.5 ศาลเจ้าพ่อฟ้าห่วน

หลังจากมีการฟ้อนรำซึ่งใช้เวลาประมาณหนึ่งชั่วโมง (หรือจนกว่ารูปดับ) มีการอัญเชิญเจ้าพ่อฟ้าห่วน มาประทับร่างคนทรงเพื่อถามว่าปีนี้ชุมชนจะมีเคราะห์หรือไม่ อย่างไร หากเจ้าพ่อบอกว่ามีเคราะห์ ผู้คนในชุมชนต้องจัดพิธีสะเดาะเคราะห์โดยการนิมนต์พระสงฆ์มาสวดเจริญพระพุทธมนต์แต่ละครอบครัวจะนำฝ้ายไปให้ร่างทรงผูกแขน ซึ่งเชื่อว่าเป็นเจ้าพ่อฟ้าห่วน ถ้าเป็นเด็กก็จะให้เป่าศรีษะให้และขอพร “ขอให้ยูติมีแสง” ต่อจากนั้นนางจ้ำ (นางแซ มาลัย อายุ 73 ปี) ก็จะนำไก่ที่ไหว้เสร็จแล้วนำกลับมาฉีกดูบริเวณที่คอ หากคอไก่สวยก็ทำนายว่าบ่งบอกถึงความอุดมสมบูรณ์ภายในครอบครัว แต่ถ้าคอไก่ไม่สวยก็ทำนายว่าไม่อุดมสมบูรณ์ ในช่วงประมาณ 10 ปีที่ผ่านมาชาวบ้านทุกหลังคาเรือน จะมาร่วมพิธีสักการะเจ้าพ่อฟ้าห่วนเนื่องจากคนเฒ่าคนแก่มีความเคารพนับถือได้เสียชีวิตไปแล้วส่วนใหญ่ยังคงเหลือเพียงรุ่นลูกหลานความเชื่อต่าง ๆ เริ่มห่างเหินไปเรื่อย ๆ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม พิธีไหว้เจ้าพ่อฟ้าห่วนยังคงมีการปฏิบัติต่อเนื่องมาทุกปี แม้ว่าจะเป็นยุคที่ภาวะเศรษฐกิจการครองชีพที่สูง แต่ยังมีกลุ่มคนที่แสดงออกถึงความเชื่อความในความศักดิ์สิทธิ์ที่ดูเหมือนจะเป็นพลังที่แสดงออกให้เห็นถึงความเชื่อมั่นและศรัทธาของชุมชน

3. ผีไต้

จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านชุมชนท่าบั้งมั้งมีความเชื่อเรื่องผีไต้ หรือผีบรรพบุรุษของตนที่เมื่อตายจากไปแล้วยังอาศัยอยู่กับลูกกับหลาน ทำให้การนับถือผีไต้ที่สืบทอดทางสายเลือดในเครือญาติเดียวกัน ลูกหลานที่เป็นเครือญาติของผู้ที่นับถือผีไต้จะให้ความเคารพนับถือด้วย

ในอดีต เมื่อมีคนเจ็บป่วยจะมาให้ผีไต้รักษาให้ โดยการรักษาผู้ทรงจะฟ้อนรำเพื่ออัญเชิญผีไต้ลงมาเข้าร่างทรง จากนั้นทำการรักษาผู้ป่วยซึ่งจะนำเครื่องบูชาอันประกอบด้วยไก่ เหล้า ดอกไม้ รูป เทียนมาด้วย หากรักษาหายก็เกิดความเลื่อมใสให้ความเคารพนับถือผีไต้ด้วย

ทุก ๆ ปี ผู้ที่นับถือผีไต้จะจัดพิธีฟ้อนผีไต้ เรียกอีกอย่างว่า “ลงช่วง” การลงช่วงจะทำการภายในเดือนสี่ บางชุมชนมีเพียงช่วงเดียว แต่หากชุมชนไหนที่มีผู้นับถือเยอะ หรือมีผู้ทรงผีไต้มากกว่า 1 คน ก็มีหลายช่วง อย่างที่ชุมชนท่าบั้งมั้งมีการลงช่วงอยู่ 2 ช่วง

การประกอบพิธีลงช่วงจะทำการในเวลาเย็น ภายในพิธีจะมีการนำเครื่องเซ่นอันประกอบไปด้วย ไก่ เหล้าขาว ดอกไม้ รูปเทียน มาถวาย จากนั้นจึงทำการฟ้อน ผู้ที่เข้าร่วมการฟ้อนมีทั้งผู้ที่เป็นร่างทรงเอง และผู้ที่เคยได้รับการช่วยเหลือจากผีไต้

ในเขตพื้นที่ศึกษามีชุมชนที่นับถือผีไต้อยู่ 1 ชุมชน คือ ชุมชนท่าบั้งมั้ง ซึ่งนับถือผีไต้เกินครึ่งของจำนวนคนในชุมชน

4. หลักบ้าน

นอกจากความเชื่อเรื่องผีปอบซึ่งมีอยู่ในทุกชุมชนแล้ว ยังพบว่าในบางชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่ไม่มีศาลปอบตา (ยกเว้นชุมชนหาดสวนยา) ยังมีการเคารพนับถือหลักบ้านด้วย ในกรณีของชุมชนหาดสวนยา ซึ่งต่อมาได้มีการแยกชุมชนออกไปอีก 5 ชุมชนคือ หาดสวนสุข ท่ากอไผ่ ท่าบั้งมั่ง ดิงาม และคูด่างนั้น ต่างก็มีความนับถือหลักบ้านเดียวกัน ซึ่งตั้งอยู่ที่ชุมชนหาดสวนยา บริเวณริมถนนที่เชื่อมระหว่างหาดสวนยา-ดิงาม-ท่าบั้งมั่ง สำหรับชุมชนดอนจัวนั้น นับเป็นชุมชนที่ก่อตั้งขึ้นมาจากการเป็นชุมชนหาปลาและทำนาแซง มิได้แยกตัวมาจากชุมชนใด ก็จะมีหลักบ้านของตนเอง เช่นเดียวกับชุมชนเกตุแก้ว ที่แม้จะเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ และคนที่มาอยู่อาศัยก็มีความหลากหลาย แต่ชุมชนก็ได้ร่วมกันสร้างศาลหลักบ้านไว้เป็นสัญลักษณ์ของชุมชน ซึ่งตั้งอยู่บริเวณตรงกลางของชุมชน

ภาพที่ 8.6 ศาลหลักบ้าน อีกหนึ่งความเชื่อของชุมชน

ศาลหลักบ้านเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านนับถือ ศาลหลักบ้านถูกสร้างขึ้นมาร่วมกับการตั้งชุมชน เพราะเชื่อว่าการตั้งหลักบ้านเป็นการเชิญภูตผีที่มีอำนาจมาอยู่ เพื่อคอยดูแลปกป้องรักษาหมู่บ้านให้อยู่รอดปลอดภัยจากผีถิ่นอื่นไม่ให้เข้ามาทำร้ายคนในหมู่บ้าน ซึ่งในชุมชนที่ศึกษาพบในชุมชนหาดสวนยา ชุมชนดอนจัว ชุมชนเกตุแก้ว ทั้งนี้จะมีพิธีการเช่นสรวงบูชาศาลหลักบ้านทุกปีในช่วงเดือน 6 หรือที่เรียกกันว่า บุญเบิกบ้าน เมื่อถึงเดือนที่จัดพิธีไหว้ศาลหลักบ้านมีการนำเครื่องเซ่นไหว้หรือที่บนบานไว้มาเช่นสรวง โดยชาวบ้านแต่ละครอบครัวจะพากันนำอาหารคาวหวาน ดอกไม้ ธูปเทียน พวงมาลัย หรือหากมีการบนบาน เหล้า 1 ไห ก็นำไก่ 1 ตัว และเหล้า 1 ขวด ยกเว้นมัจจุตเพราะเชื่อว่าจะทำให้กุดหรือสั้นซึ่งเป็นสิ่งไม่ดีมาเช่นไหว้

ในการประกอบพิธี จะมีหมอปราหมณ์ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือเป็นผู้ประกอบพิธี ชาวบ้านที่มาเข้าร่วมจะบนบานให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยคุ้มครองลูกหลานในชุมชน ให้มีความสุขกายสบายใจ และยังมีการบนบานในเรื่องอื่นที่ต้องการให้ช่วยเหลือ เช่น หากมีการเกณฑ์ทหารหรือการเดินทางก็มีการบนบานให้ช่วยคุ้มครอง เป็นต้น และในพิธีก็จะมีการทำพิธีสะเดาะเคราะห์ โดยนำก้อนหินก้อนเล็กๆ ใส่ถุงมารวมทำพิธีปลุกเสก จากนั้นนำก้อนหินที่ปลุกเสกไปหว่านขึ้นบนหลังคาบ้านของตัวเอง เชื่อว่าเป็นการขับไล่สิ่งไม่ดีออกไป

นอกจากนี้ยังมีการบนบานไว้หากเดินทางไปไหนขอให้ปลอดภัยกลับมา รวมทั้งชาวบ้านที่ประสบกับปัญหาต่างๆ ในชีวิตก็จะมาไหว้และบนบานศาลหลักบ้านด้วย

5. ผีทั่วไป

นอกจากผีป่วน ผีเมสสิกัน ผีไฟ และหลักบ้านแล้ว ในชุมชนที่ศึกษายังพบว่ามีผีหรือเจ้าพ่อที่มาสิงอยู่กับคนในชุมชนคนใดคนหนึ่ง โดยผู้ที่มีผีมาอยู่ด้วยจะมีอาการผิดปกติ เช่น ป่วยไม่สบายรักษากับหมอที่โรงพยาบาลไม่หาย มีอาการคุ้มคลั่ง เป็นต้น การที่จะหายจากอาการดังกล่าวได้ก็ต้องเชิญคนทรงมาทำพิธีดูว่ามีผีหรือเจ้าพ่อองค์ใดมาประทับอยู่ด้วย ชื่ออะไร เมื่อคนทรงเข้าทรงดูและทราบแล้วจะทำการแต่งขันธ 5 ประกอบไปด้วย ดอกไม้ 5 คู่ เทียน 5 คู่ เงิน 5 บาท จำนวน 3 ขัน ขันแรกเพื่อบอกกล่าวขออนุญาตกับผีป่วน ขันที่สองเพื่อบอกกล่าวผีที่คนทรงนับถือ และขันสุดท้ายเพื่อเชิญเจ้าพ่อของบุคคลที่มีอาการผิดปกติเข้ามาสถิตในศาลที่ตั้งให้ ส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณบ้านของบุคคลนั้นหรือบริเวณใกล้เคียง

ผีหรือเจ้าพ่อที่เข้ามาประทับอาศัยกับบุคคลนั้น มีทั้งผีที่อยู่ในท้องถิ่นเองและผีที่อยู่ในถิ่นอื่น เมื่อมีคนเดินทางไปยังถิ่นอื่นก็มีผีจากถิ่นนั้นตามมาอยู่ด้วยก็มี ดังกรณีของยายน้อยศรีไชย ชุมชนหาดสวนยาที่นับถือเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์ ยายน้อยเล่าที่มาของการนับถือและที่มาของเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์ว่า

“ตอนแรกยายก็เหมือนคนปกติธรรมดาทั่วไป มีอยู่ครั้งหนึ่งกลับไปเยี่ยมบ้านที่ จ.อยุธยา พอกลับมาถึงอุบล ฯ ก็ล้มป่วย ไปรักษากับหมอที่ไหนก็ไม่หาย จนคนทรงเขามาเข้าทรงดูให้ถึงรู้ว่าเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์มาตามมาอยู่ด้วย คนทรงเลยตั้งศาลให้ อาการป่วยก็หายไป”

ลักษณะการนับถือผีกับการจัดลำดับและความเชื่อมโยงทางสังคมของผู้คน

จากการศึกษาพบว่าการที่ผู้คนในชุมชนให้ความเคารพนับถือผีหรือเจ้าพ่อต่างๆ มีสาเหตุอยู่หลายประการ ดังนี้

1. นับถือเนื่องจากเคยเป็นชุมชนเดียวกันมาก่อน ดังกรณีของชุมชนหาดสวนยา หาดสวนยา ท่ากอไผ่ และคุยางที่เคารพนับถือเจ้าพ่อผาแดง – นางไอ่ ร่วมกัน

2. นับถือเนื่องด้วยอาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกัน ดังกรณีของชุมชนหาดสวนสุข หาดสวนยา ท่าบั้งมั่ง และชุมชนลับแลที่ให้ความเคารพนับถือผีปู่ตาของแต่ละชุมชน

3. เคารพนับถือตามคนทรง เพราะเมื่อมีใครผู้ใดมีอาการเจ็บป่วย รักษาไม่หาย หรือมีอาการแปลกประหลาดผิดปกติ ต้องไปให้คนทรงเข้าทรงดูว่าเกิดจากสาเหตุใด และทำอย่างไรจึงจะหาย เมื่อหายแล้วก็ให้ความเคารพนับถือผีหรือเจ้าพ่อของคนทรงด้วย และอีกสาเหตุคือคนทรงเป็นผู้ตั้งศาลให้ในกรณีที่มีเจ้าพ่อมาอาศัยอยู่ด้วย

4. นับถือตามผู้นำชุมชน หากผู้นำของชุมชนใดนับถือผี ผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนและนับถือประเพณีชุมชนก็การเคารพนับถือด้วย เช่น นายอาทิตย์ บุญกลิ่น เป็นประธานชุมชนหาดสวนยาที่นับถือเจ้าพ่อกวางทองและขุนลือ ผู้คนที่ให้ความเคารพนับถือนายอาทิตย์ก็นับถือด้วย เมื่อมีพิธีเลี้ยงก็จะมาร่วมด้วย

5. นับถือตามการอยู่อาศัยในบริเวณใกล้เคียงกัน ถึงแม้บางคนไม่มีเจ้าพ่อมาอยู่ด้วยและไม่มีการตั้งศาล แต่ก็นับถือเจ้าพ่อที่อยู่ในบริเวณบ้านของผู้ที่อยู่ใกล้เคียงเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจร่วมกัน

6. นับถือเนื่องด้วยเป็นครอบครัวและเครือญาติเดียวกัน คือ ให้การเคารพนับถือตามสายเลือด เช่น เจ้าพ่อกวางทอง บ้านนายอาทิตย์ บุญกลิ่น เป็นเจ้าพ่อที่มาอยู่กับมารดาของนายอาทิตย์ นายอาทิตย์และคนในครอบครัวก็นับถือด้วย นอกจากการนับถือร่วมกันแล้ว หากผู้เป็นร่างทรงเสียชีวิตผู้ที่เป็นร่างทรงคนต่อไปก็คือ คนที่สืบสายเลือดมารากร่างทรงคนก่อน โดยเจ้าพ่อจะเป็นผู้เลือกร่างทรง ซึ่งคล้ายกันกับกรณีของผีให้ที่มีการสืบทอดผ่านสายเลือด

7. นับถือเพราะเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ คือการนับถือเพราะพบเจอกับเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับผีหรือเจ้าพ่อ เช่น กรณีของผู้ที่มีเจ้าพ่อมาอาศัยอยู่ด้วยจึงมีอาการผิดปกติ เมื่อตั้งศาลอาการก็หายไป และในกรณีที่มาบนบานศาลกล่าวกับผีหรือเจ้าพ่อแล้วประสบผลสำเร็จตามที่ขอ เป็นต้น

ระบบความเชื่อเรื่องผีมิได้ส่งผลต่อพฤติกรรมของคนในชุมชนชนเท่านั้น ยังเป็นสิ่งที่ยึดโยงความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนให้มีความเหนียวแน่น ผ่านพิธีกรรม ความเชื่อ เห็นได้จากการเข้าร่วมพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาที่ทำให้คนในชุมชนได้มาคิดมาทำร่วมกัน และแสดงถึงระบบความสัมพันธ์และสถานภาพของบุคคลแต่ละคนในชุมชน เช่น กรณีของเจ้าพ่อที่อาศัยกับคนทรงที่มีคนให้ความเคารพนับถือ หรือกรณีของผีให้ที่นับถือกันในหมู่เครือญาติ เป็นต้น

เนื่องจากความแตกต่างในเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับผีแต่ละชนิด และการนับถือที่มีลักษณะและจำนวนผู้นับถือแตกต่างกัน ทำให้เกิดการจัดลำดับชั้นของผีซึ่งมีให้เห็นชัดในชุมชนหาดสวนยา

ผีที่คนในชุมชนหาดสวนยาให้ความเคารพนับถือสูงสุดคือ พระอุปฮาซหรือญาพ่อกุดเต่า ซึ่งเป็นผีปู่ตาที่อยู่คู่มาพร้อมกับการตั้งชุมชน รองลงมาคือพ่อพันท้ายนรสิงห์ ซึ่งเป็นผีที่นางทรง

ผู้มีหน้าที่ในการตั้งศาลและประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ให้กับคนในชุมชนนับถือ รองลงมาอีกคือ เจ้าพ่อทางทองและขุนลือซึ่งเป็นผีที่ประธานชุมชนหาสวนยาให้ความเคารพนับถือ ส่วนที่เหลือนั้นเรียงตามลำดับการเข้ามาอยู่ก่อนหลัง

ระบบความเชื่อเรื่องผีกับพฤติกรรมของผู้คนในสังคม

ในอดีตระบบความเชื่อเรื่องผีมีผลต่อการใช้ทรัพยากรของคนในชุมชน เพราะพื้นที่ดังกล่าวเชื่อว่ามีเจ้าพ่อหรือผีอาศัยอยู่ จะไม่มีใครเข้าไปปลงลำ แต่ในปัจจุบันที่เกิดภาวะประชากรเพิ่มจำนวนขึ้น ความต้องการที่ดินทำกินเพิ่มมากขึ้นทำให้ความกลัวลดน้อยลง มีการเข้าไปแผ้วถางป่าเพื่อทำเป็นที่ทำกิน ซึ่งในปัจจุบันพบว่า ระบบความเชื่อเรื่องผีส่งผลต่อการใช้ทรัพยากรของผู้คนในชุมชนน้อยลง คงมีเพียงไม่กี่ชุมชนที่ยังมีผลอยู่ แต่เป็นไปในบริเวณแคบๆ เช่น ที่ชุมชนหาสวนยาที่มีความเชื่อว่าห้ามตัดไม้หรือเข้าไปเก็บไม้ที่บริเวณศาลพระอุปฮาชโดยเด็ดขาด เพราะอาจทำให้เจ้าพ่อไม่พอใจและเกิดเคราะห์

นอกจากจะส่งผลต่อพฤติกรรมของผู้คนในเรื่องการใช้ทรัพยากรแล้ว ระบบความเชื่อยังมีผลต่อพฤติกรรมในชีวิตประจำวันของผู้ที่นับถือ เพราะการนับถือผีจะมีกฎเกณฑ์และข้อห้ามที่ผู้นับถือต้องปฏิบัติ เช่น ห้ามพูดคำหยาบ ห้ามพูดจาล่วงเกินผู้ใหญ่ และห้ามเดินเข้าไปในบ้านที่มีศาลตั้งอยู่ก่อนได้รับอนุญาต เป็นต้น

ระบบความเชื่อเรื่องผี มิได้ส่งผลต่อพฤติกรรมของคนในชุมชนชนเท่านั้น ยังเป็นสิ่งที่ยึดโยงความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนให้มีความเหนียวแน่น ผ่านพิธีกรรม ความเชื่อ เห็นได้จากการเข้าร่วมพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาที่ทำให้คนในชุมชนได้มาคิดมาทำร่วมกัน และแสดงถึงระบบความสัมพันธ์และสถานภาพของบุคคลแต่ละคนในชุมชน เช่น กรณีของ เจ้าพ่อที่อาศัยกับคนทรงที่มีคนให้ความเคารพนับถือ หรือกรณีของผีให้ที่นับถือกันในหมู่เครือญาติ และถึงแม้ในปัจจุบันจะเป็นยุคของเทคโนโลยี แต่จากการศึกษาพบว่าผู้คนทั้ง 10 ยังคงให้ความเคารพศรัทธาเรื่องผี แต่เริ่มเลือนหายไปในวันเยาวชน และสิ่งที่เปลี่ยนไปจากอดีตคือการประกอบพิธีกรรมที่เปลี่ยนไป เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจและวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปของผู้คนทำให้ไม่สามารถจัดพิธีกรรมได้ดังเดิม เช่น ต้องลดจำนวนเครื่องสักการะลง หรือกรณีพิธีเลี้ยงพระอุปฮาช ที่เมื่อก่อนจะมีการเล่นพินประกอบด้วย แต่ในปัจจุบันหายไป เนื่องจากผู้ที่เล่นพินสำหรับพิธีกรรมได้ล้มหายตายจากไปไม่มีลูกหลานรุ่นหลังสืบทอด และอีกเหตุผลหนึ่งคือไม่มีงบประมาณในการจ้างมือพิน เป็นต้น

ระบบความเชื่อแบบพุทธ

ชุมชนที่ศึกษาเป็นชุมชนพุทธ ด้วยเหตุนี้จึงไม่พบศาสนสถานของศาสนาอื่น ๆ ในชุมชน นอกจากวัด ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 4 วัด คือ วัดหาสวนสุข วัดดอนจัว วัดเสนาวงศ์ (ท่าบั้งมั่ง) และวัดกุฎปลาขาว

วัดหาดสวนสุข

ประวัติของวัดนั้น ก่อนปี พ.ศ. 2508 พื้นที่บริเวณวัดหาดสวนสุข เป็นพื้นที่ป่าซึ่งมีไม้ขนาดเล็กและมีต้นไม้ใหญ่หลายต้น ได้มีพระภิกษุชื่อ ว่า คุบาฐ ได้มาถากถางตั้งสำนักสงฆ์ ซึ่งเดิมพื้นที่เป็นของนายสิน ยืนย้ง การถากถางพื้นที่วัดได้ขยายอาณาเขตจนถึงบริเวณที่ตั้งของโรงเรียนหาดสวนยาปัจจุบัน ซึ่งเป็นพื้นที่โล่งเตียน ต่อมาเมื่อพระจากวัดหลวงเข้ามาร่วมบูรณะวัด และมีการสร้างวัดขึ้นในปี พ.ศ. 2508 เมื่อเห็นว่าวัดพัฒนาขึ้นแล้ว ทาก็เลยออกภรรตงค์ต่อไป พระที่มารักษาการเป็นเจ้าอาวาสวัดหาดสวนสุข คือหลวงปู่เส็ง ซึ่งอยู่ที่วัดหลวง สาเหตุที่ชื่อวัดหาดสวนสุข ก็เนื่องจากวัดได้มาตั้งอยู่บริเวณคุ้มหาดสวนสุข

เจ้าอาวาสรูปต่อมาซึ่งเป็นรูปที่ 2 ก็คือ พระมหาวิบูล (มรณภาพได้ประมาณ 10 ปีแล้ว) และเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันก็คือพระมหาศรีม ที่ละปัญโญ โดยปัจจุบันมีพระจำพรรษา 5 รูป และเณร 3 รูป ส่วนหนึ่งจะเป็นพระเณรที่มาเรียนอยู่ที่วัดสุปฏิหารามและวัดทุ่งศรีเมือง ฉะนั้นส่วนหนึ่งพอหลังจากเรียนจบก็จะลาสิกขา

พื้นที่ของวัดหาดสวนสุข มีประมาณ 13 ไร่ ปัจจุบันวัดกำลังดำเนินการเรื่องขอเอกสารสิทธิ์ นส. 3 โดยนายปราศัย ยืนย้ง ประธานชุมชนหาดสวนสุข เป็นผู้ประสานงาน ในการออกไปขออนุญาตของพระ-เณร นั้น จะแบ่งสายกันออกไป เนื่องจากวัดหาดสวนสุขเป็นศูนย์กลางของชุมชนต่าง ๆ ได้แก่ ชุมชนหาดสวนสุข ชุมชนท่ากอไผ่ ชุมชนหาดสวนยา ชุมชนดิงาม และชุมชนคูยาง

วัดดอนจัว

วัดดอนจัว เกิดขึ้นจากภายหลังการรวมตัวกันของกลุ่มหาปลาจนกลายเป็นหมู่บ้านแล้ว เพราะภายในหมู่บ้านนั้น สิ่งหนึ่งที่เป็นจุดศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านได้เป็นอย่างดีก็คือวัด เมื่อชาวบ้านดอนจัวมาอยู่รวมกันได้ประมาณ 30 ครอบครัวจึงมีการประชุมหารือกันเรื่องการสร้างวัดขึ้น เพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจชาวบ้านเนื่องจากบ้านดอนจัวอยู่ห่างจากวัดอื่นๆ ผลจากการหารือร่วมกัน จำสมัย สายธนู ก็ได้บริจาคที่ดินในการสร้างวัดประมาณ 6 ไร่ และอีก 1 ไร่ ซึ่งเป็นของพ่อนายเลง นิลดา มีการขุดดินมาถมที่วัดทำให้เกิดเป็นบ่อน้ำขึ้นติดกับวัดในปัจจุบัน ในที่สุดวัดก็ถูกสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2503 โดยมีเจ้าอาวาสมาแล้ว 5 รูป คือ หลวงปู่พล หลวงปู่อ่อง พระอาจารย์สนอง พระสมัย และหลวงปู่กง (ปัจจุบัน)

เดิมที่หลวงปู่กง เป็นเจ้าอาวาสวัดวารินทราราม แต่ชาวบ้านได้มานิมนต์ให้มารักษาการณเจ้าอาวาสวัดดอนจัว หลวงปู่กงมีบทบาทสำคัญต่อชาวบ้านดอนจัวเนื่องจากเป็นพระนักพัฒนา มีการพัฒนาบูรณะวัดดอนจัว อีกทั้งหลวงปู่กงยังเป็นคนริเริ่มแนวคิด การสร้างสะพานไม้ไผ่ข้ามระหว่างบ้านดอนจัวกับบ้านลับแล ในปีพ.ศ. 2527 เพื่อที่พระวัดดอนจัวสามารถไปบิณฑบาตที่บ้านลับแลได้ อีกทั้งชาวบ้านก็จะได้เดินทางไปตลาด สถานีรถไฟได้สะดวก ซึ่งไม่ที่

นำมาสร้างสะพานได้จากการบริจาคจาก ร.ต. เฉลิม แก้วแหวน เนื่องจากไฟไหม้บ้าน จึงนำไม้ที่ยังใช้การได้บริจาคให้วัดในการสร้างสะพาน

เนื่องจากส่วนใหญ่ชาวบ้านดอนจัวมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่ บ้านหนองตะเฝื่อน ความสัมพันธ์ระหว่าง 2 หมู่บ้านจึงมีมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนี้ หากมีงานบุญประเพณีระหว่างหนองตะเฝื่อนกับดอนจัวจะมีการบอกกล่าวกันและมีการไปร่วมงานบุญ การเดินทางในอดีตไม่ค่อยสะดวกนักสิ่งที่ทำได้ คือเดินเท้าจากบ้านดอนจัวจะเดินทางลัดไปน้ำจึก ออกไปทางสถานีรถไฟ โรงเรียนเกษมวัน (ในอดีต) และจะออกไปทางบ้านหนองคอก จึงจะทะลุไปหนองตะเฝื่อน รวมระยะทางประมาณ 10 กม. และในช่วงมีพิธีกรรม เช่นถ้าหากพระที่วัดไม่ครบองค์ฐานคือ 5 รูปขึ้นไป บางปีจึงมีชาวบ้านดอนจัวไปนิมนต์พระจากบ้านหนองตะเฝื่อนมาจำพรรษา ปัจจุบันจำนวนพระที่วัดดอนจัวยังไม่แน่นอน เพราะพระจะประจำอยู่ที่วัดวารินทราราม หากมีงานบุญหรืองานกิจกรรมก็จะมีพระเณรมาประจำที่วัด และจะมีพระเพียง 1-2 รูป ที่จำวัดอยู่ที่วัดดอนจัว

จากสภาพปัญหาน้ำท่วม ทำให้พระที่มาจำพรรษาที่วัดดอนจัวน้อย เนื่องจากน้ำท่วมช่วงเข้าพรรษาพอดี ทำให้การเดินทางลำบาก ปัจจุบันชาวบ้านนำโดยพ่อประศาสตร์ พ่อประเสริฐ พ่อสมนึก ได้พยายามที่จะหาเงินช่วยเหลือในรูปแบบบุญกฐิน ผ้าป่า เพื่อนำเงินมาบูรณะวัดให้มีความแข็งแรงคงทน

ภาพที่ 8.7 ศาลาการเปรียญวัดดอนจัวที่กำลังก่อสร้าง

วัดบ้านกุดปลาขาว

ในอดีต การประกอบพิธีทางพระพุทธศาสนาของชาวบ้านกุดปลาขาว จะไปทำที่วัดวารินทราราม ซึ่งอยู่ฝั่งตรงกันข้าม (โดยมีกุดปลาขาวกัน) เนื่องจากยังไม่มีวัดที่หมู่บ้าน การเดินทางจะใช้ทั้งทางเรือและทางบก ต่อมาเมื่อประชากรภายในหมู่บ้านเริ่มเพิ่มจำนวนมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งมีความคิดเห็นตรงกันว่า หมู่บ้านน่าจะมีวัดเพื่อเป็นศูนย์รวมและเป็นที่ยึด

เหนี่ยวของชาวบ้านอีกทั้งการเคลื่อนย้ายศพเวลามีคนตายในหมู่บ้านค่อนข้างลำบากในช่วงฤดูฝน จึงมีการประชุมและตกลงกันว่าจะสร้างวัดโดยมี พ่อใหญ่ครุณะ มณีพงษ์ และ นายอาทิตย์ สีขาว ร่วมกันบริจาคที่ดินในการสร้างวัด รวมทั้งหมด 8 ไร่ 5 งานในปี พ.ศ. 2518 และได้นิมนต์พระจากวัดวารินทรารามมาอยู่ที่วัด เจ้าอาวาสคนแรก คือพระอาจารย์ชัย และต่อมาคือพระครูพนธ์⁶ ต่อมาปี พ.ศ. 2519 ได้มีการขึ้นทะเบียนเป็นวัดบ้านกุดปลาขาวโดยขึ้นกับกรมศาสนา

ปัจจุบันมีพระเถระจำพรรษาอยู่รวมทั้งสิ้น 4 รูป คือ พระอาจารย์ประเสริฐ จันสะโร เจ้าอาวาส ภูมิลำเนาเดิมเป็นคนอำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ มีพระลูกวัด 1 รูป เณร 2 รูป ในการออกไปบิณฑบาตนั้นจะแบ่งเป็น 2 สาย คือ

1. บิณฑบาตสายในกรมทหาร (มณฑลทหารบกที่ 22) ในช่วงฤดูแล้งพระจะเดินข้ามไปบิณฑบาตได้แต่ฤดูฝนจะใช้เรือพายข้ามฟากไปแทน

2. บิณฑบาตสายในหมู่บ้านกุดปลาขาวและชุมชนกุดปลาขาว

กลุ่มที่มาวัด (ไปจ้งหัน) เป็นประจำมีหลายกลุ่มด้วยกัน อาทิจากค่ายทหาร กลุ่มที่อยู่ในเมืองเป็นกลุ่มที่เคยมาอบสมุนไพรมะพร้าว และชาวบ้านในหมู่บ้านและชุมชนกุดปลาขาว และภายในหมู่บ้านยังมีการแบ่งเวรที่จะไปจ้งหันและไปเพลด้วยโดยแบ่งเป็นกลุ่ม ๆ ละ 5-6 คน โดยจะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปในแต่ละวัน

นอกจากกิจกรรมที่ส่งเสริมด้านพระพุทธศาสนาแล้ว วัดบ้านกุดปลาขาวยังได้มีกิจกรรมที่ส่งเสริมด้านสุขภาพ คือการทำห้องอบสมุนไพรมะพร้าว โดยเริ่มจากแนวคิดของเจ้าอาวาสที่ชื่นชอบและประกอบกับมีความรู้ทางด้านสมุนไพรมะพร้าวจึงได้ทำห้องอบสมุนไพรมะพร้าวขึ้นในปี พ.ศ. 2545 โดยแบ่งเป็นห้องอบชาย-หญิง ทู่นในการก่อสร้างห้องอบได้จากพระ-เณร ในวัดช่วยกัน ยาสมุนไพรมะพร้าวที่นำมาอบได้มาจาก ออถอ เลิงนกทา จังหวัดยโสธร และ ออถอ ชานุมาน จังหวัดอำนาจเจริญ นอกจากนี้ ผู้ที่ใช้บริการบางคนก็จะจัดหามาให้ด้วย ทั้งนี้ จะมีการเปลี่ยนตัวยาอบทุกๆ วันอังคาร ด้วยเหตุนี้ในช่วงวันดังกล่าวก็จะมีผู้มาใช้บริการมากเป็นพิเศษ อาจได้ถึง 40-50 คน เลยทีเดียว สิ่งที่สำคัญประการหนึ่งก็คือพื้นที่นำมาใช้เป็นเชื้อเพลิง ก็ได้มาจากชาวบ้านบางส่วนที่นำมาถวาย และพระเณรในวัดช่วยกันขนจากป่าภายในชุมชน ในด้านการจัดการนั้นก็มีชาวบ้านที่มาดูแลเป็นคนที่อาศัยอยู่ใกล้วัด ค่าบริการแล้วแต่ศรัทธา โดยจะมีการตั้งตู้รับบริจาคไว้

วัดเสนาวงศ์ (ทำบังมั่ง)

ในอดีต ชาวบ้านทำบังมั่งจะไปร่วมงานบุญและประกอบพิธีทางศาสนาที่วัดหาดวัดใต้ ซึ่งอยู่อีกฟากแม่น้ำมูล จนเมื่อปี พ.ศ. 2514 นายอยู่ แก้วเสนา และนายจันทร์ มหาวงศ์ ร่วมบริจาคที่ดิน โดยชาวบ้านในชุมชนช่วยกันเป็นแรงงานสร้างวัดขึ้นมา โดยสร้างแล้วเสร็จปี พ.ศ. 2519 เรียกชื่อว่าวัดเสนาวงศ์ เป็นการนำนามสกุลของผู้บริจาคที่ดินมารวมกันนั่นเอง แต่ส่วนใหญ่ชาว

⁶ สัมภาษณ์พระอาจารย์ประเสริฐ จันสะโร เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน

บ้านเรียกว่า “วัดท่าบังมั่ง” เริ่มแรกนั้นมีเพียงศาลาการเปรียญไม้หลังเดียว ต่อมาในปี พ.ศ. 2535 ได้งบประมาณจากกรมศาสนาสร้างอาคารปูนเพิ่มอีกหลัง ปัจจุบันมีพระจำพรรษาอยู่ 2 รูป แต่ถ้าเป็นในช่วงเข้าพรรษาจะมีพระหลายรูปมาจำพรรษา

วัดท่าบังมั่ง เป็นศาสนสถานที่ชาวบ้านใช้เป็นสถานที่ประกอบงานบุญประจำปีของชุมชน หลายอย่าง โดยเฉพาะงานบุญเผาส โดยมีการกวาดวัดอันประกอบไปด้วยพระสงฆ์ ครู และคนในชุมชนเป็นกรรมการร่วมกันคอยดูแล นอกจากนี้ วัดยังมีเรือยาวสำหรับแข่งของวัดด้วย โดยมีการจัดทำโรงเรือนเป็นการเฉพาะอยู่ภายในวัด ทั้งนี้ ในแต่ละปีจะมีการแข่งเรือยาวในลำนํ้ามูลในช่วงเดือน 10, 11 (กันยายน-ตุลาคม)

นอกจากนี้ ภายในบริเวณวัดด้านที่ติดกับบึงจ้าว เป็นที่ตั้งศาลผีปู่ตาของชุมชนท่าบังมั่ง ชื่อเจ้าพ่อลือคำหาญ อันเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความประนีประนอมระหว่างความเชื่อทางศาสนาพุทธ กับความเชื่อเรื่องผีเป็นอย่างดี และที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์พันธุ์ปลา ก็คือ ด้านข้างวัดที่ติดกับบึงจ้าวมีการจัดทำเขตอภัยทาน โดยการนำเอาธงธรรมจักร (สีเหลือง) ไปปักไว้ในน้ำ ซึ่งเริ่มดำเนินการเมื่อ ปี พ.ศ. 2546 โดยเจ้าอาวาสของวัด ซึ่งตอนแรกนั้น วัดถูประสงค์เพื่อเป็นการ “ปราชญ์” ผู้ที่จะบุกรุกอาณาเขตที่ดินของวัด แต่ต่อมาก็กลายเป็นเขตที่ห้ามคนเข้ามาหาปลา จนนำมาสู่การเป็นเขตอภัยทานเพื่ออนุรักษ์พันธุ์ปลาไว้ในที่สุด

ปัจจุบันวัดท่าบังมั่งกำลังประสบปัญหาเรื่องที่ดิน ที่มีการบุกรุกจากชาวบ้านบางครอบครัว และคนเริ่มเข้าวัดน้อยลงเนื่องจากสภาพวิถีชีวิตที่ต้องดิ้นรนหาเช้ากินค่ำ บางครั้งไม่มีใครไปถวายภัตตาหาร ต้องแก้ปัญหาด้วยการให้แม่ออกประจำวัดเป็นผู้ไปรับอาหารตามบ้านต่าง ๆ แทน นอกจากนี้พอถึงช่วงน้ำท่วมการออกบิณฑบาตรเป็นไปด้วยความยากลำบาก

ภาพที่ 8.8 วัดเสนางค์ (วัดท่าบังมั่ง)

บทที่ 9

สิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากร

จากที่ได้นำเสนอเกี่ยวกับรูปแบบของการใช้ประโยชน์ และการจัดการทรัพยากรในชุดที่แล้ว จะเห็นได้ว่าสิ่งที่กำกับการใช้ประโยชน์ก็คือ “สิทธิ” (right) ดังนั้นในหัวข้อนี้จะนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับสิทธิใน 3 ประเด็นหลักคือ พัฒนาการและกระบวนการครอบครองและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ การเปลี่ยนแปลงสิทธิการครอบครองและการใช้ประโยชน์ และสถานการณ์ปัจจุบันเกี่ยวกับสิทธิการครอบครอง

พัฒนาการ และกระบวนการครอบครองและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

จากการศึกษาพบว่า การได้มาซึ่งสิทธิโดยการจับจองและครอบครองพื้นที่เพื่อทำประโยชน์ของชุมชนนั้น มีมาอย่างต่อเนื่องและยาวนานนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ช่วงเวลาของการจับจองและครอบครองนั้นก็ขึ้นอยู่กับช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ของชุมชน นั่นก็หมายความว่าสามารถย้อนเวลาไปในอดีตได้เป็นเวลาตั้งแต่ 200 กว่าปีในกรณีของชุมชนดั้งเดิมเช่นชุมชนริมฝั่งแม่น้ำมูล จนมาถึงราวๆ 30 ปี สำหรับชุมชนที่จัดตั้งใหม่เช่นชุมชนเกตุแก้ว

ทั้งนี้ การเข้ามาจับจองและครอบครองพื้นที่นั้น มักจะเข้ามาในลักษณะของการเข้ามาใช้ประโยชน์จากกุด และป่าบุ่งป่าทาม ก่อน ไม่ว่าจะเป็นการหาปลา หาของป่า จากนั้นเมื่อพบว่าเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การตั้งหมู่บ้าน เพราะมีความอุดมสมบูรณ์ของข้าวปลาอาหาร มีพื้นที่เหมาะสมสำหรับการทำมาหากิน จึงได้เข้ามาจับจองพื้นที่ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน โดยเลือกพื้นที่ตั้งบ้านเรือนเป็นที่ดอนหรือโนนสูง ยากแก่การถูกน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก ดังปรากฏในชุมชนที่เป็นชุมชนดั้งเดิมทั้งหลาย หรือบางครั้งก็อาจจะเข้ามาบุกเบิกพื้นที่เพื่อจับปลาและทำการเพาะปลูกข้าวและพืชผักในบางช่วงเวลา โดยการทำที่ปักพืงเป็นเพิงชั่วคราวก่อนเป็นเวลาหลายปี ก่อนที่จะอพยพโยกย้ายครอบครัวเข้ามาอยู่เป็นการถาวร กรณีนี้ที่ชัดเจนที่สุดก็คือ ชุมชนดอนจั่ว ที่กลุ่มคนกลุ่มแรกๆ ที่เข้ามาบุกเบิกพื้นที่เพื่อใช้ประโยชน์และตั้งถิ่นฐานก็คือ กลุ่มชาวบ้านจากบ้านหนองตะเฝื่อน ที่อยู่ห่างออกไปจากชุมชนไม่มากนัก

ภายหลังจากการเข้ามาปลูกสร้างบ้านเรือนแล้ว ก็จะมีการกันพื้นที่ส่วนหนึ่งไถ่ๆ ชุมชนเพื่อเป็นที่สร้างศาลปู่ตาไว้เป็นที่อยู่อาศัยของผีบรรพชน เพราะเชื่อกันว่า ผีปู่ตาจะดูแลรักษาและปกป้องทรัพยากรและชาวบ้านในชุมชน โดยมีบุคคลที่เรียกว่า “จ้ำ” เป็นผู้ที่ทำหน้าที่ติดต่อสื่อสารระหว่าง “ผี” กับ “ชุมชน” ดังนั้น เราจะพบว่ามีศาลปู่ตา (ซึ่งอาจจะเรียกเป็นชื่อต่างๆ แตกต่างกันไป เช่น ศาลเจ้าพ่อ) กระจายอยู่ตามชุมชนต่างๆ และมีพิธีการเลี้ยงผีปู่ตาประจำปี ซึ่งมักจะกระทำกันในช่วงเดือน 6

ส่วนเรื่องการจับจองพื้นที่เพื่อทำมาหากินในพื้นที่นั้น นับแต่อดีตชุมชนมีรูปแบบและวิธีการจับจองและครอบครองดังนี้

1. ระบบการบุกเบิกจับจอง

ระบบการจับจองทรัพยากรโดยเฉพาะที่ดินของชาวบ้านในชุมชนที่ศึกษานั้น พบว่ามีลักษณะเช่นเดียวกับชาวบ้านอีสานทั่วๆ ไป กล่าวคือดำเนินไปภายใต้กรอบของธรรมเนียมท้องถิ่น กล่าวคือ หากที่ใดไม่มีใครจับจองและเป็นเจ้าของ ผู้ต้องการที่ดินก็สามารถเข้าไปหักร้างถางพงเพื่อเอาที่ดินมาเป็นที่ทำกินได้เลย โดยอาจทำเครื่องหมายบอกอาณาเขตที่ดินที่จับจองไว้ เช่น ปักหลักไว้ทั้งสี่มุมของที่ดิน ถากต้นไม้ไว้พอให้สังเกตเห็น ผูกหญ้าแสดงไว้กับต้นไม้ หักร้างถางป่า โดยตัดต้นไม้แล้วกองไว้หรือสูมไฟ ทั้งนี้ก็จะไม่ตัดไม้ใหญ่ ขุดปรับพื้นที่และปลูกพืช เป็นต้น

รูปแบบการเข้าถึงทรัพยากรที่ดินเช่นนี้ สิ่งที่กำหนดก็คือ “การใช้แรงงานและความรู้” ในการเข้าไปบุกเบิก หักร้าง ถางพง ซึ่งสามารถใช้เป็นหลักเกณฑ์สำหรับการเข้าถึงทรัพยากรอื่นๆ ด้วยเช่นกัน นั่นก็หมายความว่า หากไม่มีแรงงานและความรู้แล้ว การเข้าถึงหรือการได้มาซึ่งสิทธิในรูปแบบนี้ก็จะไม่เกิดขึ้น กระนั้นก็ตาม ผู้ที่ไม่ใช้แรงงาน ความรู้ ก็อาจสามารถเข้าถึงที่ดิน หรือทรัพยากรอื่นๆ ได้ จากการได้ซึ่งสิทธิโดยการสืบทอดมรดก การซื้อขาย การเช่า หรือการยืม

ดังนั้นการบุกเบิกจับจองที่ดินเพื่อทำประโยชน์นั้น ชาวบ้านจะจับจองที่ดินได้ตามความต้องการ มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับปริมาณแรงงานในครอบครัว หากมีแรงงานมากก็สามารถจับจองไว้ได้มาก ถ้ามีแรงงานน้อยก็จับจองได้น้อย เนื่องจากในอดีตนั้น ไม่มีเครื่องจักรใช้ในการบุกเบิก อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะไม่มีการจำกัดจำนวนที่ดินที่สามารถครอบครอง แต่ชาวบ้านก็จะบุกเบิกพื้นที่ไว้เพียงพอสำหรับที่ตักบ้านเรือนและเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงชีพในครัวเรือนเท่านั้น เพราะในอดีตดินมีความอุดมสมบูรณ์ ผลผลิตที่ได้จึงมีมากพอ กระบวนการจับจองที่ดินในช่วงแรกๆ นั้น เริ่มจากกลุ่มชาวบ้านไม่กี่ครอบครัว ครั้นเมื่อคนเหล่านั้นได้บุกเบิกจับจองไปได้สักพัก เห็นว่าที่แห่งนี้มีมีความอุดมสมบูรณ์ ไกลแหล่งน้ำ ทั้งยังมีผู้มาจับจองไม่มากนัก ชาวบ้านเหล่านี้ก็จะกลับไปชักชวนญาติพี่น้องในบ้านเดิมให้เข้ามาบุกเบิกจับจอง จึงทำให้มีผู้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้น จนกลายมาเป็นหมู่บ้าน ชุมชนในที่สุด กรณีเช่นนี้พบเห็นได้ในแทบทุกชุมชนที่ศึกษา

การจับจองที่ดินในลักษณะดังกล่าวข้างต้นค่อยๆ ลดน้อยลงเมื่อมีชาวบ้านอพยพเข้ามาอาศัยในหมู่บ้านที่ตั้งขึ้นใหม่มากขึ้น เมื่อที่ว่างเปล่าหมดไป ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาที่หลังก็ต้องซื้อที่ดินจากชาวบ้านที่อพยพเข้ามาอยู่ก่อนหน้านั้นแล้ว

2. ระบบกรรมสิทธิ์

ระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดินและทรัพยากรอื่นๆ ที่ปรากฏในชุมชนที่ศึกษาสามารถจำแนกออกเป็น 2 ประเภทคือ ระบบกรรมสิทธิ์ของปัจเจกบุคคล และระบบกรรมสิทธิ์ของส่วนรวม

ระบบกรรมสิทธิ์ของปัจเจกบุคคลนั้น เป็นผลมาจากทั้งการที่คนใดคนหนึ่งได้ทำการบุกเบิก หักร้างถางพงพื้นที่นั้นด้วยตนเอง หรือซื้อ หรือเช่า จากผู้ที่จับจองไว้ก่อนแล้ว อย่างไรก็ตาม ระบบ

กรรมสิทธิ์นี้ก็ยังขึ้นอยู่กับแสดงออกถึง “การใช้สิทธิ” เหนือทรัพยากรด้วย กล่าวคือ ถ้าหากผู้ที่เป็นเจ้าของทรัพยากรดังกล่าวไม่ได้ใช้ประโยชน์ คนอื่นในชุมชนก็สามารถที่จะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นได้ แต่ทั้งนี้หากเจ้าของเดิมหวนกลับมาใช้ประโยชน์ คนที่ใช้ประโยชน์อยู่ก็ต้องคืนกรรมสิทธิ์นั้นแก่เจ้าของเดิม นั่นก็หมายความว่า กรรมสิทธิ์ในที่ดิน รวมทั้งทรัพยากรบางอย่างเช่น ลวงปลา แหล่งเอาเยาะ ฯลฯ ไม่ได้มีความตายตัว เพราะเป็นที่ยอมรับกันว่า หากผู้จับจองไว้แล้วไม่ได้ทำประโยชน์ในที่ดินนั้น กรรมสิทธิ์ในทรัพยากรก็จะหมดไป นั่นก็แสดงว่ายังมีทั้งสิทธิปัจเจกและสิทธิของการใช้สิทธิของคนอื่นอยู่ด้วยกัน อันเป็นระบบกรรมสิทธิ์ที่อิงอยู่กับการใช้ประโยชน์ ซึ่งเป็นระบบกรรมสิทธิ์เชิงซ้อนลักษณะหนึ่ง

ส่วนระบบกรรมสิทธิ์ของส่วนรวมนั้น หมายความว่าทรัพยากรในชุมชนนั้นมีได้เป็นของใครคนใดคนหนึ่ง หากแต่เป็นของชุมชนร่วมกัน ดังนั้นชาวบ้านในชุมชนจึงมีสิทธิใช้ประโยชน์และมีส่วนร่วมในการจัดการ เช่น กุดและระบบนิเวศย่อย ป่าบุ่งป่าทาม ทำเลเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น ทั้งนี้ ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวมนี้นี้ใช้สงวนไว้เฉพาะชุมชนที่ทรัพยากรนั้นมีอยู่เท่านั้น หากยังเปิดกว้างให้บุคคลที่อยู่นอกชุมชนเข้ามาใช้ประโยชน์ด้วย หากว่าการใช้ประโยชน์นั้นไม่กระทบต่อคนในชุมชนอย่างร้ายแรง ตัวอย่างที่พบเห็นในชุมชนที่ศึกษาก็คือ การที่มีรถกระบะบรรทุกชาวบ้านจากภายนอกเข้ามาหาขุดมันแขงในเขตป่าบุ่งป่าทามของบ้านหาดสวนสุขและท่ากอไผ่ โดยที่คนในชุมชนก็ไม่ได้ห้ามแต่ประการใด หรือการที่มีชาวบ้านจากอำเภอเดชอุดมมาตัดฝื่อในกุดใหญ่ และกุดตะกวย เพื่อนำไปทอเป็นเสื้อฝื่อ เป็นต้น

นั่นก็หมายความว่า ระบบกรรมสิทธิ์ของส่วนรวมนั้น ก็มีลักษณะเชิงซ้อนเช่นเดียวกับระบบกรรมสิทธิ์ของปัจเจกบุคคล คือต่างก็อิงอยู่บนพื้นฐานของ “สิทธิในการใช้” (rights of used) ฉะนั้นการอ้างหรือไม่อ้างสิทธิ มันเป็นเรื่องของการจัดการสิทธิ เนื่องจากสิทธิมีได้อยู่ลอยๆ หากแต่ต้องมีการจัดการสิทธิด้วย

3. ระบบความเชื่อ

จากการศึกษาพบว่า ในชุมชนมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรอีกรูปแบบหนึ่ง ที่ใช้กับทรัพยากรที่เป็นสมบัติส่วนรวม (common property) ที่ชุมชนเป็นเจ้าของและมีสิทธิในการใช้ร่วมกัน โดยอิงอยู่กับระบบความเชื่อ ได้แก่ ดอนปู่ตา หรือบริเวณที่ตั้งของศาลผี ซึ่งทั้งพื้นที่และทรัพยากรในบริเวณนั้นเป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชนที่จะใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยอาศัยความเชื่อในเรื่องผีหรือวิญญาณศักดิ์สิทธิ์เป็นกลไกจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ (ผี) โดยผ่านพิธีกรรมการเลี้ยงผีที่จัดเป็นประจำทุกปี หรือเช่นไหว้ในโอกาสต่างๆ ฉะนั้น เมื่อชาวบ้านจะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในบริเวณนั้น เช่น เก็บเห็ด หาผัก เก็บฟืน ก็จะต้องกล่าวขออนุญาตก่อน เพราะเชื่อว่า หากไม่ปฏิบัติเช่นนี้จักต้องเจ็บไข้ได้ป่วยหรือมีอันเป็นไป ทั้งนี้ บริเวณพื้นที่เช่นนี้ในชุมชนที่ศึกษาได้แก่ ดอนปู่ตาชุมชนหาดสวนยา ที่อยู่บริเวณกุดเต่า ศาลเจ้าพ่อลือคำหาญของชุมชนท่าบั้งมั่ง ที่อยู่บริเวณบึงจ้าว

4. ระบบจารีตประเพณีท้องถิ่น

นอกเหนือไปจากเรื่องระบบการจับจอง ระบบกรรมสิทธิ์ ระบบความเชื่อ ที่ใช้ในการครอบครองและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแล้ว ยังพบว่ามีการใช้ระบบจารีตประเพณีท้องถิ่นอีกด้วย โดยเฉพาะทรัพยากรประเภทอาหาร เช่น การเก็บผัก เห็ด เก็บไข่มดแดง จับสัตว์เล็ก หรือแม้แต่การเก็บฝิ่น เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ ในพื้นที่ที่มีเจ้าของ โดยที่เจ้าของมิได้ขับไล่หรือขัดขวางแต่อย่างใด อันแสดงให้เห็นว่า พฤติกรรมดังกล่าวอยู่ภายใต้กรอบของจารีตประเพณีท้องถิ่นที่ท้องถิ่นรับรู้และยอมรับได้ เพราะชาวบ้านถือว่าพืชและสัตว์ที่มีอยู่ตามธรรมชาตินั้นเป็นทรัพยากรส่วนรวม

ในแง่นี้ ระบบจารีตประเพณีท้องถิ่นระบบจารีตประเพณีท้องถิ่นจึงเป็นตัวกำหนดกรอบแห่งพฤติกรรมของชาวบ้าน ให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม เป็นที่ยอมรับของคนอื่นในชุมชนในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ¹

การเปลี่ยนแปลงสิทธิการครอบครองและการใช้ประโยชน์

ดังที่ได้นำเสนอไปแล้วข้างต้นจะเห็นได้ว่า ในอดีตนั้นชาวบ้านในชุมชนจะครอบครองพื้นที่ต่อครัวเรือนมากพอสมควร โดยอยู่บนพื้นฐานของความสามารถของกำลังแรงงานในครัวเรือนที่จะใช้ประโยชน์ได้ และการครอบครองดังกล่าวก็อิงอยู่กับจารีตประเพณีของชุมชนเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ในช่วงหลังเนื่องจากมีคนเข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่มากขึ้น แต่จำนวนที่ดินและทรัพยากรอื่นๆ มีจำกัด จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเรื่องสิทธิในการครอบครองและการใช้ประโยชน์ โดยเฉพาะที่ดิน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวผลลัพธ์จะออกมาในลักษณะที่ชาวบ้านซึ่งเป็น “คนใน” มีอัตราการครอบครองและการใช้ประโยชน์ในพื้นที่โดยเฉลี่ยลดลง ขณะที่ “คนนอก” ซึ่งมักจะเป็นกลุ่มที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่า จะมีอัตราการครอบครองและการใช้ประโยชน์ในพื้นที่มากกว่าอย่างเห็นได้ชัด

ดังนั้น สิ่งที่จะนำเสนอต่อไปก็คือ รูปแบบการเปลี่ยนแปลงสิทธิการครอบครองและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในชุมชน นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสามารถที่จะจำแนกออกเป็น 3 ลักษณะด้วยกันคือ

1. สิทธิโดยการตกทอดมรดก

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า พื้นที่ที่อยู่ในความครอบครองของชาวบ้านในชุมชนนั้น ส่วนหนึ่งจะได้มาจากการบุกเบิกจับจองตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ อันเป็นการได้มาซึ่งสิทธิโดยอาศัยแรงกายของสมาชิกในครัวเรือน ครั้นเมื่อลูกหลานเติบโตเป็นผู้ใหญ่มีเหย้ามีเรือนก็จะแบ่งที่ดินให้ทำกิน ในอดีต

¹ วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ และ ประสิทธิ์ คุณรัตน์, “ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในภาคอีสาน” ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, บรรณาธิการ. *พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ในประเทศไทย*, (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543): 256.

นั้น การแบ่งที่ดินทำกินหรือที่เรียกว่า “ให้มรดก” นั้น ไม่ได้ทำเป็นลายลักษณ์อักษร หากแต่ทำด้วยวาจา และในกรณีที่ถูกๆ ยังได้แยกเรือน มรดกดังกล่าวก็มักจะเป็น “มรดกร่วม” ของพี่น้อง ซึ่งทุกคนต้องร่วมกันแสวงหาประโยชน์จากมรดกนั้นๆ และในทรัพย์สินบางอย่าง เช่น ลวงปลา หรือเหาะ ก็มักจะเป็น “มรดกร่วม” โดยไม่มีการยกให้ลูกหลานคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะ นอกจากนี้ เนื่องจากพื้นที่ชุมชนไม่ได้กว้างขวางนัก ฉะนั้น มรดกบางอย่างโดยเฉพาะที่ดินจะมีการแบ่งให้ลูกๆ ในขนาดที่ไม่มากนัก คือเพียงพอปลูกสร้างบ้านและเพาะปลูกเล็กๆ น้อยๆ เท่านั้น

ในกรณีที่พ่อแม่เสียชีวิตโดยที่ยังไม่ได้มีการยกมรดกให้กับลูกๆ บรรดาญาติผู้ใหญ่ ผู้อาวุโสของชุมชน และลูกคนโต จะเป็นผู้มีบทบาทในการแบ่งมรดกแทน

2. สิทธิโดยการแต่งงาน

การเปลี่ยนแปลงสิทธิการครอบครองอีกลักษณะหนึ่งก็คือ การยกสิทธิให้กับลูกหลานที่ออกรเรือนหรือแต่งงานแล้ว ทั้งนี้เพราะในระบบคิดของชาวบ้านนั้น การออกรเรือนหมายถึงการเปลี่ยนสถานภาพของบุคคลเข้าสู่การเป็นผู้ใหญ่เต็มตัว ฉะนั้น ชาวบ้านจึงมองว่าบุคคลเหล่านี้สามารถที่จะดูแลมรดกของพ่อแม่ได้ ฉะนั้น พ่อแม่ก็จะทำการแบ่งมรดกให้กับลูกหลานที่แต่งงานแล้ว ทั้งนี้ มีข้อที่น่าสังเกตก็คือ ผู้ที่จะได้รับมรดกประเภทที่ดิน ทรัพย์สินและสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่เป็นกรรมสิทธิ์ของครัวเรือนนั้น มักจะเป็นลูกหลานที่แต่งงานแล้ว และอาศัยอยู่ในชุมชน ส่วนผู้ที่แต่งงานแล้วและออกรเรือนไปอยู่นอกชุมชน มักจะได้เฉพาะทรัพย์สินที่เป็นเงินทอง หรือวัวควายเท่านั้น

3. สิทธิโดยการซื้อขายหรือเช่า

สิทธิลักษณะสุดท้ายนั้นก็คือสิทธิที่ได้มาโดยการซื้อขายหรือเช่า ในอดีตนั้นการซื้อขายจะกระทำด้วยวาจา และคนซื้อและคนขายก็มักจะเป็นกลุ่มญาติพี่น้อง หรือคนที่รู้จักมักคุ้นกัน ฉะนั้นราคาที่ซื้อขายก็มักจะไม่สูงนัก จนดูประหนึ่งว่า เป็นการโอนสิทธิในทรัพยากรของครัวเรือนที่ครอบครอง ซึ่งเห็นว่าแรงงานในครัวเรือนตนเองไม่อาจจะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้เต็มที่ ให้กับครัวเรือนที่มีแรงงานในการใช้ประโยชน์

อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุที่ทรัพยากรมีจำนวนจำกัด ประกอบกับความต้องการทรัพยากรเพื่อประโยชน์ต่างๆ มีเพิ่มมากขึ้น ส่งผลโดยตรงต่อการเพิ่มขึ้นของการเปลี่ยนแปลงสิทธิการครอบครองโดยการซื้อขาย เมื่อเปรียบเทียบกับ 2 ลักษณะแรก และสัมพันธ์โดยตรงต่อราคาของทรัพยากรโดยเฉพาะที่ดินที่ถีบตัวสูงขึ้นมากเมื่อเทียบกับอดีต นอกจากนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าคนที่ซื้อที่ดินนี้ มักจะไม่ใช้คนในชุมชน เนื่องจากคนในชุมชนมีฐานะทางเศรษฐกิจไม่แตกต่างกันมากนัก ขณะเดียวกันค่านิยมของท้องถิ่นที่ให้การยกย่องเชิดชูผู้ที่บุกเบิกจับจองที่ดินด้วยตนเองว่าเป็น “คนขยัน” ก็มีส่วนในการกำหนดรูปแบบการได้มาซึ่งกรรมสิทธิ์ด้วย

สถานการณ์ปัจจุบันเกี่ยวกับสิทธิการครอบครองในชุมชน

ปัจจุบัน ประเด็นเรื่องสิทธิการครอบครองในชุมชนนั้น นับว่าเป็นประเด็น “ร้อน” ของหลายชุมชน โดยเฉพาะสิทธิการครอบครอง “ที่ดิน” สาเหตุสำคัญประการแรกนั้น ก็สืบเนื่องมาตั้งแต่ภาวะการเติบโตของเศรษฐกิจของประเทศในช่วงรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นต้นมา (นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530) พื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ได้ถูกมองเป็นพื้นที่รองรับการขยายตัวของภาคธุรกิจ จึงได้มีการขยายตัวของอาคาร ร้านค้า โรงแรม และห้างสรรพสินค้า เข้ามาในพื้นที่ดังกล่าว ได้ส่งผลให้ราคาที่ดินถีบตัวสูงขึ้นมาก มีการซื้อขายที่ดินกันมาก ชาวบ้านบางคนก็ผันตัวเองมาเป็นนายหน้าซื้อขายที่ดิน ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ในที่ดินสูง และเจ้าของกรรมสิทธิ์ในที่ดินใหม่ก็มักจะไม่ไชคนในชุมชน หรือบางครั้งแม้แต่ชาวบ้านที่ขายที่ดินก็ไม่เคยรู้จักหน้าตาของผู้ซื้อ หรือแม้แต่ชื่อและนามสกุลจริงก็ไม่รู้จักด้วยซ้ำ ปรากฏการณ์เช่นนี้ปรากฏชัดในชุมชนที่มีเอกสารสิทธิ์

ประการที่สอง เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่ในหลายชุมชนยังไม่ได้มีกรรมสิทธิ์ (ดูตารางที่ 9.1 ประกอบ) ฉะนั้นในกรณีพื้นที่ที่อยู่ในความครอบครองของราชการเช่น องค์การบริหารส่วนจังหวัดนั้น ทางราชการก็ได้เปิดให้เอกชนเข้ามาเช่าที่เพื่อใช้ประโยชน์ ซึ่งย่อมส่งผลต่อกลุ่มชาวบ้านเดิมที่เคยมาแสวงหาประโยชน์จากพื้นที่แถบนั้น

ตารางที่ 9.1 แสดงจำนวนเอกสารสิทธิ์ครอบครองที่ดินของชุมชน

ที่	ชุมชน	จำนวนครัวเรือน	มีเอกสาร	ไม่มีเอกสาร	หมายเหตุ
1	ชุมชนลับแล	250	-	250	ที่ของการรถไฟฯ
2	ชุมชนเกตุแก้ว	75	-	75	ที่ดินของเทศบาล
3	ชุมชนดิงาม	45	44	1	ไม่มีเพราะตกสำรวจ
4	ชุมชนท่าบั้งมั่ง	197	163	34	ที่ดินส่วนหนึ่งเป็นของเทศบาล
5	ชุมชนท่ากอไผ่	94	22	72	ที่ดิน อบจ. และกรมเจ้าท่า
6	ชุมชนหาดสวนสุข	360	4 (ขายแล้ว 2)	356	ที่ดินของ อบจ.
7	ชุมชนหาดสวนยา	82	63	19	ที่ดินของ อบจ./กรมเจ้าท่า
8	ชุมชนกุดปลาขาว	181	181	-	
9	ชุมชนคูยาง	139	-	139	ที่ดินของ อบจ./ราชพัสดุ
10	ชุมชนดอนจัว	110	110	-	
รวม		1,533	587	946	

จากตารางจะเห็นได้ว่าในเขตพื้นที่ 10 ชุมชน จากจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 1,533 ครัวเรือน มีเพียง 587 หลังคาเรือนเท่านั้นที่มีเอกสารสิทธิ์ ขณะที่เกินครึ่ง (946 หลังคาเรือน) ยังไม่มีเอกสารสิทธิ์ และพื้นที่อยู่ในเขตรับผิดชอบของหน่วยงานหลายหน่วย ไม่ว่าจะเป็นองค์การบริหารส่วนจังหวัด เทศบาล ราชพัสดุ การรถไฟแห่งประเทศไทย และกรมเจ้าท่า

ด้วยเหตุนี้ ภายในชุมชนที่ยังมีปัญหาเรื่องเอกสารสิทธิ์ในการครอบครองได้รวมตัวกันขึ้นเป็นเครือข่ายชุมชนแออัดขึ้นในปี 2542 แต่การเรียกร้องของชาวบ้านนั้นมีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2525 หลังจากที่ทางการเคยออกเอกสารสิทธิ์ให้และเรียกกับคืนไป (กรณีชุมชนท่ากอไผ่) โดยอ้างว่าจะทำให้ใหม่ซึ่งบางครอบครัวไม่ได้คืนให้แก่ทางอำเภอ จึงมีสิทธิในที่ดินจนถึงปัจจุบันนี้ ซึ่งพื้นที่ของชุมชนที่ยังไม่มีกรรมสิทธิ์ ส่วนใหญ่ก็จะพบปัญหาเดียวกันคือ อยู่ในเขตพื้นที่ของทางราชการ ขณะที่พื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิ์ (ทั้งหมดและบางส่วน) หลายชุมชนก็เป็นที่ต้องการของนักธุรกิจที่นำไปใช้ประโยชน์ แม้ว่าจะเป็นพื้นที่ที่ประสบกับปัญหาน้ำท่วมก็ตาม

ประการที่สาม การดำเนินโครงการของราชการในพื้นที่ เช่น การปรับปรุงภูมิทัศน์ การจัดสร้างสิ่งสาธารณูปโภค ได้ทำให้พื้นที่ที่ชาวบ้านเคยใช้ประโยชน์ ในฐานะที่เป็นสมบัติสาธารณะนั้น ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้อีกต่อไป ซึ่งนำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างราชการท้องถิ่นกับชาวบ้านในชุมชน ดังเช่น กรณีการวางท่อระบายน้ำบริเวณบึงจ้าว หรือการทำนังกั้นน้ำเพื่อยกระดับน้ำให้สูงขึ้นบริเวณกุดปลาขาว เป็นต้น

ภาพที่ 9.1 ป้ายประกาศขายที่ดิน ซึ่งพบเห็นอยู่ทั่วไปในชุมชน

ดังนั้น จะพบว่าการเปลี่ยนแปลงสิทธิการครอบครองของชุมชนนั้น สัมพันธ์โดยตรงกับการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ดังกล่าว

บทที่ 10

พื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมือง: การเปลี่ยนแปลง การปรับตัวและการต่อรอง

ตลอดช่วงเวลาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ชุ่มน้ำที่ศึกษาในครั้งนี้ พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวรวมทั้งการเปลี่ยนแปลงในเชิงกายภาพ และการเปลี่ยนแปลงในเชิงสังคมวัฒนธรรม ซึ่งนำมาซึ่งการปรับตัว และต่อรองของชุมชน ดังนั้นบทนี้จะนำเสนอการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่และผลที่เกิดขึ้น รวมทั้งรูปแบบการปรับตัวและต่อรองของชุมชน

การเปลี่ยนแปลง

จากการศึกษาเราพบว่า การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ ที่นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงทั้งในแง่ระบบนิเวศและวิถีชีวิตของชุมชนในพื้นที่ศึกษานั้น สัมพันธ์โดยตรงทั้งกับนโยบาย กฎหมาย และการพัฒนา รัฐ การขยายตัวของภาคธุรกิจเอกชน และการขยายตัวของชุมชน ซึ่งนำมาสู่การปรับตัว และการต่อรองของชุมชนในรูปแบบต่างๆ ดังมีรายละเอียดดังนี้

ก. ปัจจัยที่นำมาสู่การเปลี่ยนแปลง

1. นโยบาย กฎหมาย และโครงการพัฒนาของรัฐ

จากการศึกษาพบว่า เนื่องจากทำเลที่ตั้งอยู่ระหว่างเมืองใหญ่ 2 เมืองคือเมืองอุบลฯ กับเมืองวารินชำราบ ฉะนั้นจึงพบว่าในพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ มีกิจกรรมการพัฒนาของรัฐที่ได้ดำเนินการหลายโครงการที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ “กุด” และ “ป่าบุงป่าทาม” ในพื้นที่ ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวนี้ตรงกับปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “กระบวนการกลายเป็นเมือง” (Urbanization) อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและทางสังคมของชุมชนที่ศึกษานั้น มิได้เป็นผลมาจากกิจกรรมการพัฒนาเฉพาะพื้นที่นี้โดยตรงเท่านั้น หากแต่เป็นผลทั้งจากการพัฒนาในระดับภูมิภาคและระดับจังหวัดด้วย

1.1 โครงการพัฒนาในระดับภูมิภาคและระดับจังหวัด

จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและทางสังคมของชุมชนนั้น สาเหตุหนึ่งเป็นผลมาจากโครงการพัฒนาระดับภูมิภาคและระดับจังหวัด โดยในระดับภูมิภาคนั้น อาจจำแนกได้เป็น 2 ส่วนคือ โครงการพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจเฉพาะและพื้นที่เชื่อมโยงเศรษฐกิจกับประเทศเพื่อนบ้าน (หรือนโยบายเปิดประตูสู่อินโดจีน) และโครงการพัฒนาต่างๆ บนลำนํ้ามูลตอนบน และลุ่มน้ำชี ซึ่งเป็นลุ่มน้ำสาขาของแม่น้ำมูล

ในส่วนของโครงการแรก คือโครงการพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจเฉพาะ และพื้นที่เชื่อมโยงเศรษฐกิจกับประเทศเพื่อนบ้าน หรือนโยบายเปิดประตูสู่อินโดจีนนั้น ส่งผลกระทบอย่างเห็นได้ชัด

ต่อพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ ในแง่ที่ว่าทำให้มูลค่าของที่ดินในบริเวณนี้สูงขึ้น และนำไปสู่การเข้ามาใช้พื้นที่เพื่อดำเนินโครงการต่างๆ ที่จะรองรับกับนโยบายต่างๆ ทั้งของรัฐและเอกชน ในรูปของการซื้อ-ขายที่ดินจากผู้ที่มีเอกสารสิทธิ์ และการให้อพยพโยกย้ายจากพื้นที่ว่างของรัฐที่ถูกชาวบ้านเข้าไปจับจองช่วงนี้จะอยู่ในช่วงปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ซึ่งชาวบ้านบางคนกล่าวถึงบรรยากาศช่วงนั้นว่า ชาวบ้านสนุกสนานกับการขายที่หรือทำตัวเป็นนายหน้าค้าที่ดิน เนื่องจากที่ดินมีราคาสูง และมักจะเป็นการขายทั้งที่ทั้งบ้าน โดยไม่ได้สนใจว่าเมื่อขายแล้วตนจะไปอยู่ที่ไหน เนื่องจากทนต่อความยั่วยวนของราคาที่ดินที่ถูกเสนอโดยนายทุนไม่ไหว ทั้งนี้ส่วนใหญ่การซื้อ-ขายที่ดินจะอยู่บริเวณชุมชนที่ติดริมแม่น้ำมูลและกุดศรีมิ่งคละ สุวัฒน์ คงแป้น ได้เขียนบรรยายภาพของปรากฏการณ์ดังกล่าวไว้ในหนังสือชื่อ “ลีลาคนจน พลังขับเคลื่อนชุมชนและเมืองน่าอยู่” (ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์) ไว้อย่างน่าสนใจตอนหนึ่งว่า

“...โครงการนี้ ก่อให้เกิดการตื่นตัวทั้งหน่วยงานรัฐและเอกชนเป็นอย่างมาก พื้นที่ว่างเปล่าของรัฐที่ราษฎรเข้าอยู่อาศัยมานานกว่า 40 ปี ก็มีโครงการที่จะนำไปพัฒนา ส่วนเอกชนก็มีการกว้านซื้อที่ดินจากชาวบ้านเพื่อนำไปสร้างโรงแรม หรือตุนไว้รองรับการพัฒนาตามโครงการดังกล่าว ชาวบ้านหลายชุมชนนอนไม่หลับเพราะกระแสการไล่รื้อมีอยู่ตลอดเวลา...จากสถานการณ์ที่นายทุนเข้ากว้านซื้อที่ดินจากชาวบ้าน ที่ดินของรัฐอันว่างเปล่าซึ่งชาวบ้านอยู่อาศัยกันมาหลายชั่วอายุคน ก็เริ่มมีข่าวว่าจะนำไปใช้ประโยชน์รองรับการขยายตัวของเมือง อันเนื่องมาจากโครงการเปิดประตูสู่อินโดจีน แผนการทั้งหมดถูกวางมาจากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยที่ชาวบ้านผู้แบ่งบ้านแบ่งเมืองอยู่แต่เดิมไม่มีโอกาสได้มีส่วนในการจัดการกับชีวิตของตนเองแม้แต่น้อย...”¹

ทั้งนี้โครงการพัฒนาตามนโยบายดังกล่าวยังคงมีอยู่จนถึงปัจจุบัน เพียงแต่เปลี่ยนคำเรียกไปตามยุคสมัยทางการเมือง ดังที่เราได้ยืมคำแปลกๆ ไม่ว่าจะเป็น “ยุทธศาสตร์การพัฒนาเมืองชายแดน” “ยุทธศาสตร์เมืองอุบลกับวงกลมเศรษฐกิจ” “สามเหลี่ยมเศรษฐกิจ” เป็นต้น ซึ่งล้วนแล้วแต่มีนัยเดียวกันคือ การเปิดประตูการค้าสู่ประเทศในกลุ่มอินโดจีนนั่นเอง อันเป็นสิ่งที่ยืนยันว่า พื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้คงยังต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงต่อไปอย่างไม่ต้องสงสัย

สำหรับโครงการพัฒนาระดับภูมิภาคอีกลักษณะหนึ่งก็คือ โครงการต่างๆ ที่ดำเนินการบนลำน้ำมูลตอนบน และลุ่มน้ำชี ที่น่าจะส่งผลต่อสภาพนิเวศของชุมชนในแง่ของคุณภาพของน้ำ และภาวะน้ำท่วมในชุมชนด้วย กล่าวคือ ชาวบ้านในชุมชนได้กล่าวถึงกรณีที่มีการปล่อยน้ำเสียจากโรงงานน้ำตาล ลงสู่แม่น้ำพอง ในจังหวัดขอนแก่น และน้ำจากแม่น้ำพอง ก็ไหลลงสู่แม่น้ำชี และสู่แม่น้ำมูลที่จังหวัดอุบลราชธานี ในช่วงนั้น น้ำในแม่น้ำมูลที่บริเวณเขตเทศบาลนครอุบลราชธานีก็ได้รับผลเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ ชาวบ้านหลายรายที่กล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า ว่าน้ำที่ท่วมเมืองอุบลฯและ

¹ สุวัฒน์ คงแป้น, ลีลาคนจน พลังขับเคลื่อนชุมชนและเมืองน่าอยู่ (กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชนเมือง สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน), ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์): 34.

พื้นที่ชุ่มนเป็นเวลานานนับเดื่อนนั้น เป็นผลมาจากการก่อสร้างเขื่อนที่อยู่ทางตอนบน ทั้งในแม่น้ำมูลและแม่น้ำชี ฉะนั้น การปล่อยน้ำจากเขื่อนต่างๆ แต่สุดท้ายน้ำทั้งหมดก็มารวมกันที่จังหวัดอุบลฯ ก็ทำให้ภาวะน้ำท่วมในพื้นที่ที่วิฤคามรุนแรงยิ่งขึ้น

จากนโยบายการพัฒนาในระดับภูมิภาคนั้น ส่งผลต่อการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาในระดับจังหวัด โดยเฉพาะการพัฒนาเพื่อรองรับกับการขยายตัวของเมือง อันเนื่องมาจากโครงการเปิดประตูสู่อินโดจีน ชาวบ้านในพื้นที่กล่าวถึงโครงการใหญ่ๆ 2 โครงการ คือ โครงการก่อสร้างเขื่อนปากมูล (ซึ่งเริ่มดำเนินการในปี พ.ศ. 2533 แล้วเสร็จปี พ.ศ. 2537 ใช้งบประมาณก่อสร้างที่กู้จากธนาคารโลกทั้งหมด 6,600 ล้านบาท) กับ โครงการก่อสร้างถนนสายเลี่ยงเมืองฝั่งตะวันออกที่แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2543 โดยให้เหตุผลว่า การก่อสร้างเขื่อนปากมูลนั้น แม้จะมีผลดีในบางด้าน แต่สำหรับชุมชนแล้วเขื่อนปากมูลกระทบต่อชุมชนด้วยเช่นกัน กล่าวคือในช่วงฤดูน้ำหลาก หากเขื่อนปากมูลไม่ได้เปิดก็ทำให้น้ำเอ่อและระดับน้ำเพิ่มสูงขึ้น ซึ่งทำให้ภาวะน้ำท่วมในจังหวัดอุบลฯ ค่อนข้างยาวนานกว่าปกติ ขณะเดียวกันนับแต่มีการก่อสร้างเขื่อนปากมูลเสร็จสิ้นและมีการกักเก็บน้ำ ชุมชนก็ต้องเผชิญกับปัญหาการแพร่ระบาดของไมยราพยักษ์ ทั้งบริเวณริมฝั่งแม่น้ำมูล ริมกุดและป่าบุ่งป่าทาม หรือแม้แต่พื้นที่โล่งเตียนในบริเวณใกล้บ้าน ส่วนโครงการก่อสร้างถนนสายเลี่ยงเมืองนั้น ชาวบ้านก็มองว่าเป็นเสมือนกำแพงที่กั้นทางไหลของน้ำ ฉะนั้น ในช่วงฤดูน้ำหลากนั้น การไหลของน้ำจะไม่สะดวก ทำให้การระบายน้ำในพื้นที่ที่มีน้ำท่วมขังเป็นไปได้ช้าด้วย

1.2 โครงการพัฒนาในระดับพื้นที่

สำหรับโครงการพัฒนาในระดับพื้นที่ชุ่มน้ำนั้น ที่เป็นการดำเนินงานของภาครัฐมีหลายโครงการด้วยกัน ทั้งนี้โครงการต่างๆ ที่สำคัญที่เกิดขึ้นในพื้นที่นับตั้งแต่อดีตมีดังนี้

1. การก่อสร้างสะพานข้ามกุดศรีมั่งคละ ในปี พ.ศ. 2475 ภายหลังจากการขยายเส้นทางรถไฟจากกรุงเทพฯ มาถึงอุบลราชธานีในปี พ.ศ. 2473 ซึ่งเป็นสะพานที่ฐานและตอม่อเป็นคอนกรีต ขณะที่ตัวสะพานเป็นเหล็กและมีลักษณะสูงโค้งงอข้ามกุด เพื่อให้เรือสามารถลอดผ่านได้ มีความยาวประมาณ 25 เมตร ชาวบ้านในแถบนี้จึงเรียกกันว่า “สะพานสูง”
2. การก่อสร้างอาคารรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.) บริเวณกุดปลาขาวฝั่งที่ติดกับอำเภวารินชำราบ ในปี พ.ศ. 2491
3. การก่อสร้างสะพานเสรีประชาธิปไตยข้ามแม่น้ำมูล เชื่อมระหว่างฝั่งเมืองกับฝั่งวารินชำราบ ในปี พ.ศ. 2497
4. การก่อสร้างถนนลาดยางสายอุบลฯ-วาริน (ทางหลวงหมายเลข 24) พร้อมทั้งการขุดสะพานสูงทิ้งเพื่อก่อสร้างสะพานใหม่ ในปี พ.ศ. 2505-2506
5. การประกาศถอนสภาพที่ดิน (หาดสวนยา) อันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดินที่ราษฎรใช้ประโยชน์ร่วมกัน ในท้องที่ตำบลธาตุ อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2513 โดยมอบหมายให้องค์การบริหารส่วนจังหวัด

อุบลราชธานีจัดหาประโยชน์ จำนวน 2 แปลง รวมเนื้อที่ 1,123 ไร่ ซึ่งต่อมาก็มีนักธุรกิจไปขอเช่าเพื่อหาประโยชน์ในทางธุรกิจ อันเป็นที่มาของอาคารพาณิชย์ ห้างสรรพสินค้า และโรงแรม

6. การก่อสร้างคันกันปากบึงจ้าวในปี พ.ศ. 2526 โครงการนี้เกิดขึ้นจากดำริของกลุ่มผู้บริหารในสภาตำบลคำน้ำแซบที่มองว่าต้องการให้มีน้ำขังอยู่ในบึงตลอดปี เพราะในช่วงนั้นระบบการผลิตที่สำคัญในบึงจ้าวนอกจากการประมงพื้นบ้านแล้วก็คือ การทำนาแซง

7. การออกกฎกระทรวงฉบับที่ 19 (พ.ศ. 2529) ออกตามความในพระราชบัญญัติผังเมือง พ.ศ. 2518

8. การสร้างถนนเข้าบ้านกุดปลาขาวในปี พ.ศ. 2536 โดยการถมดินกันกุดปลาขาว

9. โครงการก่อสร้างบ่อบำบัดน้ำเสียของเทศบาลเมืองวารินชำราบ ปีงบประมาณ 2542 ด้วยงบประมาณ 400 ล้านบาท

10. โครงการปรับปรุงภูมิทัศน์และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกุดปลาขาวตามแผนพัฒนาเทศบาลเมืองวารินชำราบ ระยะที่ 1 และ 2 ซึ่งเริ่มดำเนินการในช่วงปีงบประมาณ 2542-2545 โดยมีการก่อสร้างอาคารจำหน่ายผลิตภัณฑ์พื้นเมือง ลานและเวทีการแสดง ศาลาริมน้ำ การก่อสร้างงานหินเรียงยาแนวริมตลิ่ง การก่อสร้างบันไดทางลง คลส. การติดตั้งไฟฟ้าแสงสว่างบริเวณลานจอดรถและทางเดิน การปรับปรุงทัศนียภาพตามแนวตลิ่ง การกันฮ้องดักดำ (ทางไหลของน้ำจากกุดปลาขาวลงสู่บึงจ้าว) บริเวณใกล้กับองค์พระดำ การกันฮ้องกุดเป่งกับกุดตะกวย และการกันปากเจ้าหมื่น ในปี พ.ศ. 2546

ภาพที่ 10.1 การปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณกุดบ้านและกุดปลาขาว

11. การก่อสร้างถนนสายวาริน-อุบล เส้นที่ 2 โดยมีการสร้างสะพานข้ามกุดปลาและสะพานข้ามแม่น้ำมูล ซึ่งดำเนินการในช่วงปี พ.ศ. 2545-2547

12. การออกกฎกระทรวงให้ใช้บังคับผังเมืองรวมเมืองอุบลราชธานี - วารินชำราบ พ.ศ. 2547 ที่มีการขยายพื้นที่ธุรกิจเพิ่มขึ้น

13. โครงการบ้านมั่นคง ตามแนวทางการพัฒนาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยเพื่อการพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน โดยการดำเนินงานของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) ร่วมกับองค์กรชุมชนและภาคีต่างๆ ในท้องถิ่น สำหรับกรณีพื้นที่ศึกษานั้น ชุมชนที่เข้าร่วมโครงการนำร่องประกอบด้วย 2 ชุมชนคือ ชุมชนหาดสวนสุข และชุมชนเกตุแก้ว ซึ่งขณะนี้กำลังอยู่ระหว่างการดำเนินการ

2. การขยายตัวของภาคธุรกิจเอกชน

ในอดีตนั้น พื้นที่ดังกล่าวไม่ได้รับความสนใจจากกลุ่มธุรกิจเท่าใดนัก เหตุผลหนึ่งก็คงจะเนื่องจากลักษณะของพื้นที่ที่เป็นพื้นที่ลุ่มและพื้นที่ชุ่มน้ำ จะมีก็แต่กิจการขนส่งทางน้ำที่ดำเนินการในรูปของเรือพาย เรือแจว แพยนต์ รับส่ง-ส่งผู้โดยสารและสินค้าข้ามฟากระหว่างเมืองอุบล-วาริน และท่าเรือขนส่งข้าวบริเวณหาดสวนสุข ซึ่งจำกัดอยู่เฉพาะบริเวณริมฝั่งแม่น้ำมูล ขณะที่บริเวณกุดบุงทาม รวมทั้งที่สาธารณะประโยชน์ที่อยู่ด้านในยังไม่มีกิจกรรมใดๆ ในเชิงธุรกิจเข้ามาเกี่ยวข้อง ภาพในอดีต ก่อนที่จะมีสะพานเสรีประชาธิปไตย บริเวณดังกล่าวเป็นเพียง “ทางผ่าน” ของกองคาราวานเกวียนบรรทุกข้าวเปลือกมาขายให้กับโรงสี และเรือข้ามฟากระหว่างฝั่งเมืองกับฝั่งวารินชำราบ

อย่างไรก็ตาม ภายหลังเมื่อมีการก่อสร้างสะพานเสรีประชาธิปไตย ยังผลให้เมืองอุบลฯ มีการขยายตัวทั้งทางประชากรและทางธุรกิจอย่างรวดเร็ว จนนำไปสู่การขยายตัวไปยังพื้นที่ใกล้เคียง พื้นที่ชุ่มน้ำดังกล่าวก็ถูกแปรสภาพให้เป็น “พื้นที่ทางธุรกิจ” ที่รองรับการเติบโตของเมืองอุบลด้วย ซึ่งเป็นการดำเนินไปตามแนวทางการพัฒนาประเทศที่มุ่งไปสู่อุตสาหกรรม และสิ่งที่ตามมาก็คือการอาศัยกลไกของรัฐ ในการปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้ประโยชน์จากพื้นที่จากเดิมเป็น “ที่สาธารณะ” (เป็นกุด เป็นป่าบุงป่าทาม เป็นทำเลเลี้ยงสัตว์) มาใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจแทน ยังผลให้พื้นที่สาธารณะนั้นลดขนาดลงเรื่อยๆ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ การพิจารณาจากการประกาศกฎกระทรวงเกี่ยวกับผังเมือง ที่ถอนสภาพที่ดินที่ราษฎรเคยใช้ประโยชน์ร่วมกัน หรือกำหนดเขตพื้นที่จากเดิมเป็นพื้นที่สีเขียว เป็นพื้นที่สีส้ม หรือสีแดง ดังนั้น ในช่วงหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา จึงพบว่ามีห้างร้าน ธุรกิจของเอกชน เกิดขึ้นในพื้นที่อย่างมากมาย โดยเฉพาะบริเวณติดถนนสายอุบลฯ-วาริน และบางธุรกิจก็สามารถเช่าที่ในระยะยาว หรือซื้อที่ดินขนาดใหญ่ขึ้นไว้เพื่อดำเนินกิจการ ซึ่งพื้นที่นั้นๆ บางแห่งก็มีการเข้าไปใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน ทั้งการปลูกสร้างที่อยู่อาศัย การทำมาหากิน การเลี้ยงสัตว์ และเนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ลุ่ม ผู้ที่มาลงทุนจึงต้องปรับปรุงพื้นที่โดยการถมที่สูงขึ้นให้เหนือระดับถนนเส้นหลัก พัฒนาการการขยายตัวของภาคธุรกิจในพื้นที่ นับตั้งแต่ช่วงหลังจากการสร้างสะพานเสรีประชาธิปไตย อาจแสดงได้ตามตาราง 10.1

ตารางที่ 10.1 แสดงพัฒนาการของการขยายตัวของภาคธุรกิจที่สำคัญในพื้นที่ชุ่มน้ำ

ลำดับที่	ช่วงเวลา	เหตุการณ์
1	2491	การก่อสร้างอาคารที่รับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.)
2	2513	โครงการเมืองใหม่เทพนคร
3	2515	สร้างมูลนิธิสว่างบุษชาธรรม
3	2518	ปั๊มน้ำมันตราดาว
4	2537	สร้างโรงแรมอูปบลูรีรีสอร์ท บริเวณชุมชนคูยาง
5	2537	สร้างอู่จอตารถบริษัทนครชัยแอร์
6	2543	สร้างห้างอูปบลูสด
7	2545	สร้างห้างสรรพสินค้ายงสงวน
8	2546	สร้างห้างสรรพสินค้าดีมาร์ท
9	2547	สร้างห้างอูปบลูสด สาขา 2
10	2547	สร้างโรงพิมพ์อูปบลูยงกิจ
11	2547	การก่อสร้างโรงแรมแห่งที่ 2 กำลังดำเนินการ บริเวณชุมชนหาดสวนสุข ขณะนี้มีการถมดินเพื่อปรับพื้นที่แล้ว

3. การขยายตัวของชุมชน

ขณะที่การขยายตัวของภาคธุรกิจเอกชนในพื้นที่ดูว่าจะไม่มีที่ท่าว่าจะสิ้นสุด ในระดับชุมชนก็พบว่าการขยายตัวเช่นกัน แต่ต้องยอมรับว่า การขยายตัวของประชากรไม่สัมพันธ์กับการขยายพื้นที่เสมอไป เพราะโดยมากแล้วมักจะอยู่ในรูปของการเข้ามาพักอาศัยเพื่อไปรับจ้างในตัวเมืองหรือในบริษัทห้างร้านใกล้ชุมชน ซึ่งจะอยู่ในรูปของการมาขอเช่าบ้านเช่าหรือห้องพัก หรือเป็นลูกเขย/ลูกสะใภ้ที่แต่งงานกับคนในชุมชน ก็จะย้ายมาอยู่ด้วย บางครั้งก็อาศัยอยู่บ้านหลังเดียวกัน แต่ถ้ามีฐานะดีก็อาจจะสร้างบ้านในละแวกเดียวกับพ่อแม่

อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของประชากรในพื้นที่ อาจจะเป็นการอพยพเข้ามาของคนจากที่อื่น ซึ่งรวมถึงผู้ที่อพยพออกจากพื้นที่ที่มีโครงการของรัฐ หรือภาคธุรกิจเข้าไปดำเนินการด้วย จึงเข้ามาปักหลักอาศัยในพื้นที่ชุ่มน้ำ ซึ่งพบในบริเวณชุมชนเกตุแก้ว แต่ปัจจุบันการขยายตัวของชุมชนในลักษณะนี้ไม่มีแล้ว

ข. ผลที่เกิดขึ้น

จากนโยบาย กฎหมาย และกิจกรรมการพัฒนาของรัฐ การขยายตัวของภาคธุรกิจเอกชน และการขยายตัวของชุมชน ที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า โครงการพัฒนาในระดับจังหวัดและภูมิภาค และโครงการพัฒนาในระดับพื้นที่ในระยะเริ่มแรกนั้น จะผูกพันอยู่กับวัตถุประสงค์ทางด้านการ

พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านสาธารณูปโภค ไม่ว่าจะเป็นเขื่อน ฝังกั้นน้ำ ถนนหนทาง ระบบบำบัดน้ำเสีย ต่อมาเริ่มเกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เมื่อมีนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวของประเทศไทย เช่น โครงการปรับปรุงภูมิทัศน์ในเขตอุตสาหกรรมและอาคารสินค้าผลิตภัณฑ์พื้นเมืองโดยเทศบาลเมืองวารินชำราบ และในช่วงหลังก็จะเกี่ยวข้องกับกิจกรรมการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านที่อยู่อาศัยของประชาชน เช่น โครงการบ้านมั่นคง ที่ดำเนินการโดยสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) ร่วมกับองค์กรชุมชนและภาคีต่างๆ

ขณะที่การเข้ามาใช้พื้นที่ของชุมชนเพื่อประโยชน์ทางธุรกิจนั้น ปรากฏชัดในช่วงที่ประเทศไทยมีการเติบโตทางเศรษฐกิจสูง นับตั้งแต่ พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา ซึ่งลักษณะของกิจกรรมของธุรกิจในพื้นที่นี้ก็จะมีความหลากหลาย ขณะเดียวกัน ในระดับชุมชนก็มีการขยายตัวเช่นกัน ซึ่งทั้ง 3 ลักษณะนี้นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ดังนี้

1. การลดลงของพื้นที่สาธารณะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวม

ทั้งนี้จากการศึกษาพบว่ากิจกรรมการพัฒนาของรัฐ ภาคธุรกิจเอกชน ในพื้นที่นั้น (ที่ดำเนินไปตามประกาศของสำนักผังเมืองส่วนหนึ่งนั้น-ดูภาพที่ 10.2 และ 10.3 ประกอบ) ได้ทำให้พื้นที่สาธารณะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวม (Common property) ซึ่งก็ได้แก่กุดและป่าบุงป่าทามลดลงไปค่อนข้างมาก เพราะกิจกรรมเหล่านั้นได้ดำเนินการในบริเวณระบบนิเวศดังกล่าว และในบางพื้นที่กุดและป่าบุงป่าทามก็หายไปจนเกือบหมด หรือหากยังมีอยู่บ้างชาวบ้านก็ไม่อาจที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ ซึ่งแน่นอนว่า เนื่องจากกุดและป่าบุงป่าทามเป็นแหล่งเลี้ยงชีพสำหรับคนในพื้นที่แห่งนี้จำนวนไม่น้อย ฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จึงย่อมส่งผลต่อ “สิทธิ” (rights) ทั้งสิทธิการใช้ (Usufruct rights) และสิทธิตามธรรมชาติ (Natural rights) ซึ่งเป็นพื้นฐานของทุนทางสังคม ตามหลักการการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรส่วนรวม²

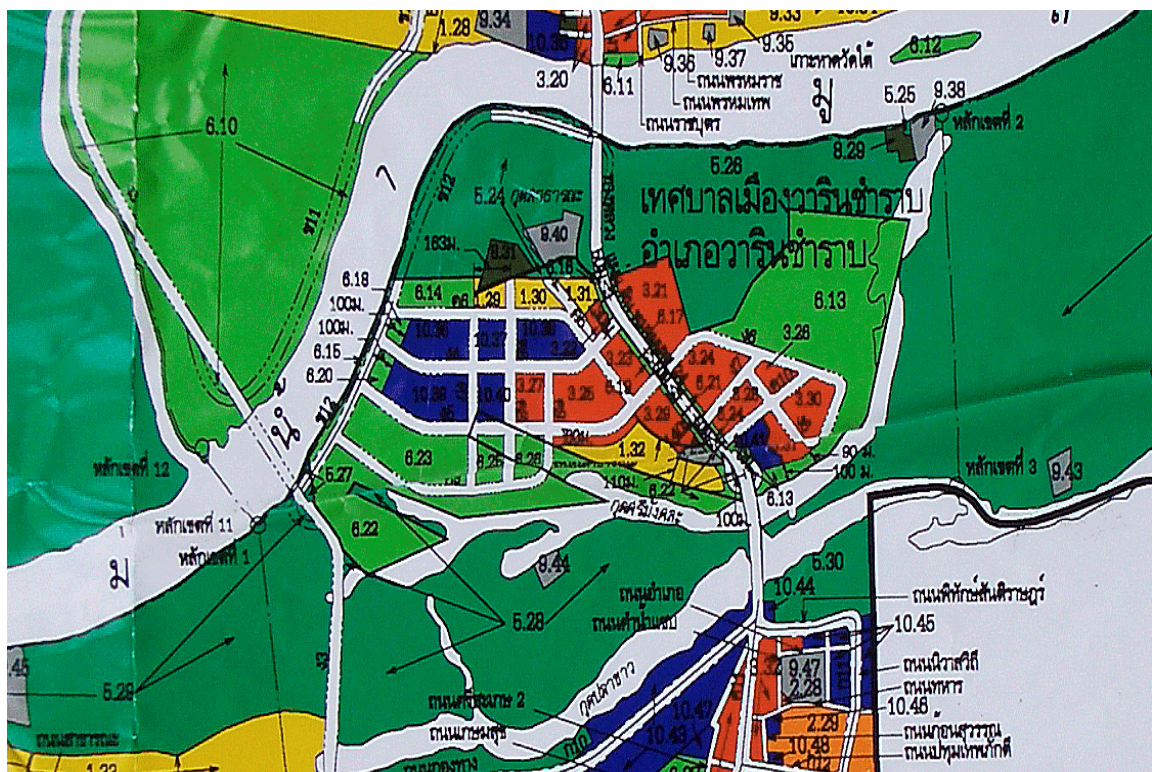
อนึ่ง แนวคิดในการพัฒนาพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ในเชิงธุรกิจนั้น มีหลักฐานยืนยันว่าเริ่มมาตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2513 หลังจากที่มหาราชกฤษฎีกา “ถอนสภาพที่ดินอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดินที่ราษฎรใช้ประโยชน์ร่วมกัน” ในท้องที่ตำบลธาตุ อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี จำนวน 2 แปลง เนื้อที่รวมกันประมาณ 1,124 ไร่ 52 ตารางวา คงเหลือเป็นที่เลี้ยงสัตว์เนื้อที่เพียง 272 ไร่ 2 งาน 39 ตารางวา เท่านั้น ดังเหตุผลที่ปรากฏในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 87 ตอนที่ 25 วันที่ 24 มีนาคม 2513 ว่า

“เหตุผลในการประกาศใช้พระราชกฤษฎีกาฉบับนี้ คือ ตามที่ทางราชการได้ประกาศสงวนที่ดินประมาณ 1,395 ไร่ 2 งาน 91 เศษ 7/10 ตารางวา ในท้องที่ตำบลธาตุ อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี สำหรับให้ราษฎรใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2469 นั้น บัดนี้ปรากฏว่า ราษฎรได้

² อานันท์ กาญจนพันธุ์, มิติชุมชน: วิถีคิดท้องถิ่นด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544): 133.

ใช้ที่ดินดังกล่าวเลี้ยงสัตว์เฉพาะบริเวณด้านตะวันออก เป็นเนื้อที่ประมาณ 271 ไร่ 2 งาน 39 เศษ 5/10 ตารางวา ส่วนบริเวณด้านตะวันตก เนื้อที่ประมาณ 1,124 ไร่ 52 เศษ 2/10 ตารางวา เป็นที่ลุ่มใช้เลี้ยงสัตว์ไม่ได้ และราษฎรมิได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันมาเป็นเวลาสี่สิบปีแล้ว สมควรถอนสภาพที่ดินแปลงนี้ เฉพาะบริเวณที่ราษฎรมิได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน เพื่อให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดอุบลราชธานีจัดหาผลประโยชน์สำหรับบำรุงท้องถิ่นต่อไป จึงจำเป็นต้องตราพระราชกฤษฎีกานับนี้ตามประมวลกฎหมายที่ดิน³

ซึ่งประกาศดังกล่าวได้เปิดทางให้นำไปสู่การขอเช่าที่ดินดังกล่าวของกลุ่มธุรกิจ เพื่อจัดทำโครงการ “เมืองใหม่เทพนคร” ดังปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นในขณะนั้น แม้ว่าโครงการดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นจริงตามที่โฆษณาไว้ แต่ก็จุดเริ่มต้นที่ทำให้กลุ่มธุรกิจได้ให้ความสำคัญกับพื้นที่นี้ ฉะนั้น จึงได้เริ่มมีการเข้ามากว้านซื้อที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์ หรือขอเช่าจากองค์การบริหารส่วนจังหวัดเพื่อดำเนินธุรกิจ ดังที่ได้นำเสนอไปแล้วข้างต้น

ภาพที่ 10.2 ผังเมืองในปี พ.ศ. 2547

³ ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 87 ตอนที่ 25 วันที่ 24 มีนาคม 2513 หน้า 113.

ภาพที่ 10.3 ผังเมืองในปี พ.ศ. 2529

2. ภาวะน้ำท่วมขังยาวนาน

ในอดีตพื้นที่บริเวณดังกล่าวส่วนใหญ่จะมีน้ำท่วมหลักในช่วงฤดูฝน โดยเฉพาะบริเวณ กุดและป่าบุงป่าทาม กล่าวคือน้ำจะไหลจากแม่น้ำมูลผ่านเข้ามายังกุดได้ 2 จุด คือบริเวณปากเจ้าหมื่น และบริเวณปากชุมดิน (อยู่ถัดขึ้นไปจากบริเวณปากเจ้าหมื่น ขึ้นไปทางบ้านช่างหม้อประมาณ 400 เมตร) จากนั้นน้ำก็จะไหลลงกุดตะกวย ลงไปยังกุดศรีมั่งคละ (กุดใหญ่) ลงบึงจ้าว และไปออกสู่แม่น้ำมูลบริเวณปากบึงจ้าว ชุมชนท่าบึงมั่ง แต่นับตั้งแต่มีการก่อสร้างถนนคอนกรีตเลียบแม่น้ำมูล การถมปากชุมดิน และการกั้นปากเจ้าหมื่น ภาวะน้ำท่วมขังก็ยาวนานขึ้น

ทั้งนี้ภาวะน้ำท่วมขังตามปกตินี้จะในแต่ละปีจะอยู่ในช่วงประมาณ 10 วันถึง 2 สัปดาห์ ทั้งนี้ในช่วงดังกล่าวจะมีภาวะที่เรียกว่า “น้ำนิ่ง” อยู่ประมาณ 2 วัน จากนั้นระดับน้ำก็จะค่อยๆ ลดลง จนเข้าสู่ภาวะปกติ ซึ่งในมุมมองของชาวบ้านแล้วถือว่าเป็น “ปรากฏการณ์ปกติ” ในช่วงฤดูฝน ยกเว้นในปีที่เกิดภาวะน้ำท่วมหนัก เช่น ปี พ.ศ. 2493, 2521, 2534 อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านในชุมชน ได้ตั้งข้อสังเกตว่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2543 เป็นต้นมานั้น ภาวะน้ำท่วมของพื้นที่กลายเป็น “ปัญหา” ของชุมชนในบริเวณนี้ ซึ่งในมุมมองของชาวบ้านนั้น ได้อธิบายถึงสาเหตุของปัญหาน้ำท่วมไว้หลายประการด้วยกันคือ

ประการที่แรก เป็นผลมาจากการโครงสร้างต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการถมพื้นที่ที่เคยเป็นแก้มลิงรองรับน้ำในช่วงฤดูน้ำหลาก ทำให้พื้นที่แก้มลิงลดลง ฉะนั้น เมื่อน้ำหลากมามาก น้ำที่ไม่มีที่ไปก็จะเอ่อขึ้นมา รวมทั้งการปิดกั้นทางน้ำดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น นอกจากนี้โครงการก่อ

สร้างต่างๆ เหล่านั้นจำนวนไม่น้อย ก็เป็นตัวกีดขวางทางไหลของน้ำที่จะระบายออกไปยังแม่น้ำแม่
 น้ำมูล ดังที่บทพรรณนาธิการจดหมายเหตุชาวไทบ้าน เคยเขียนไว้ว่า “...ก็ตั้งแต่น้ำลดลงในปีที่ผ่านมา (ปี
 2545-ผู้วิจัย) จนถึงวันนี้ การพัฒนาเมืองสู่ความศิวิไลซ์สารพัดโครงการได้โหมลงมือ ขุด เจาะ เท ถม
 ยก ต่อ ก่อสร้าง กันอย่างมโหฬารและอย่างเอาเป็นเอาตาย จนชาวบ้านที่อาศัยอยู่แถวๆ ชุมชนท่า
 บังมั่ง ชุมชนคูยาง ชุมชนหาดสวนสุข และชุมชนกุดปลาขาว เห็นแล้วให้เกิดอาการท้อแท้สิ้นหวังต่อ
 ชะตาชีวิตตนเอง เหมือนจะไม่มีพรุ่งนี้ ขณะเดียวกันก็ทำอะไรไม่ได้ เมื่อทุนขนาดใหญ่ก่อสร้างขยาย
 อาณาจักรร้านรวงของตนเอง โดยวิธีการขุดดินถมที่บุงที่ทาม ซึ่งเป็นทางไหลของน้ำ สูงขึ้นตั้ง
 เกือบ 2-3 เมตร เพื่อหนีน้ำท่วม เรียกว่าปีที่แล้วน้ำท่วมถึงตรงไหน ก็แก้โดยวิธีการถมให้สูงกว่านั้น
 โดยไม่สนใจมองเลยว่าชาวบ้านคนจนๆ ที่เขาอยู่รอบข้างจะได้รับผลกระทบเดือดร้อนหรือไม่ มันคือ
 การหนีเอาตัวรอดคนเดียว ใช่หรือไม่ เหมือนผีซ้ำด้ามพลอย เมื่อโครงการพัฒนาเมืองนำอยู่ของทั้ง
 2 เทศบาล เฮโลกันลงถมดินและสิ่งปลูกสร้างสารพัดกันทางน้ำ ตั้งแต่ทางแยกประตูโขงเมืองวาริน
 จรดคอสะพานเสรีประชาธิปไตยอย่างคึกคัก เหมือนผีซ้ำกรรมซัด เมื่อถนนเชื่อมวาริน-อุบลฯ แห่ง
 ใหม่ กำลังจะก่อสร้างเสร็จ ไม่ได้อยู่ไกลเลย เพราะอยู่ตรงหัวกระไดบ้านแถวชุมชนหาดวัดใต้ตัวเอง
 นั้นหมายความว่า จ.อุบลฯ มีคันนาที่สูงกว่าระดับน้ำท่วมปีที่แล้วตั้ง 2 คัน ทำหน้าที่ช่วยกันกันน้ำ
 ปริมาณมหาศาลที่ไหลเชี่ยวกรากมาจากเทือกเขาแมงมา จ.นครราชสีมา เหมือนจะไม่มีโอกาสได้ลิ้ม
 ตาอำปาก เมื่อ กฟผ. ไม่เคยยอมรับว่า เชื้อนปากมูลคือคู่กันน้ำท่วมเมืองอุบลฯ การแก้ไขปัญหาน้ำ
 ท่วมอย่างยั่งยืน น่าจะเริ่มตั้งแต่การหยุดระงับการก่อสร้างในบริเวณแก้มลิงหรือบุงทาม ทั้งที่เป็น
 โครงการของรัฐและของเอกชนที่กระทำอยู่ขณะนี้ จากนั้นขยับสู่การทบทวนทิศทางการพัฒนาในพื้นที่
 นั้นร่วมกัน...”⁴

แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับ นายสมพงษ์ จานันท์ ชาวบ้านชุมชนคูยาง ที่กล่าวว่า สาเหตุ
 ของปัญหาน้ำท่วม น่าจะเป็นผลมาจากการพัฒนาเมืองทั้งในเขตของวารินฯ และเมืองอุบลฯ ทำให้มี
 สิ่งปลูกสร้างถาวรเกิดขึ้นมากมาย ทั้งถนน ดิกร อาคาร การถมดินบุกรุกแก้มลิง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้มา
 ปิดกั้นทางน้ำไหล และถมทับที่รองรับน้ำในระยะน้ำหลาก จังหวัดอุบลฯ เป็นพื้นที่รองรับน้ำโดยตรง
 อยู่แล้ว แต่โครงการต่างๆ ทั้งของรัฐและของเอกชน ได้ก่อสร้างสิ่งปลูกสร้างปิดกั้นทางไหลของน้ำ
 ทำให้น้ำท่วมขัง ส่วนใหญ่น้ำจะท่วมในพื้นที่ของชุมชนชาวบ้านที่ไม่รู้เรื่องราว ช้าน้ำยังท่วมเป็น
 เวลานาน⁵

ประการที่สอง เป็นผลมาจากการสร้างเขื่อนทางด้านบนทั้งในแม่น้ำมูลและแม่น้ำสาขา
 ฉะนั้นก่อให้เกิดภาวะน้ำท่วมของพื้นที่ที่อยู่ท้ายเขื่อนเช่นจังหวัดอุบลฯ เนื่องจากการปล่อยน้ำของ
 เขื่อนมาพร้อมๆ กันในช่วงฤดูฝน ดังนั้น ในมุมมองของชาวบ้านบางคนจึงเสนอวิธีการแก้ปัญหาโดย

⁴ จดหมายเหตุชาวไทบ้าน, ปีที่ 1 ฉบับที่ 3 (มีนาคม 2546): 2.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

การปรับ “วิธีการจัดการน้ำ” ของแต่ละเขื่อน ดังเช่น พ่ออาทิตย์ บุญกลิ่น ประธานชุมชนหาดสวนยา เสนอว่า แต่ละเขื่อนควรที่จะทยอยกันระบายน้ำออกในช่วงก่อนฤดูฝน เป็นต้น⁶

ประการที่สาม เป็นผลมาจากการก่อสร้างเขื่อนปากมูล เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้เขื่อนปากมูล จะตั้งอยู่ห่างจากพื้นที่ที่ศึกษาออกไปเป็นระยะทางร่วม 80 กิโลเมตร แต่ในมุมมองของชาวบ้านในพื้นที่จำนวนไม่น้อยที่มองว่า ภาวะน้ำท่วมในชุมชนของตุนั้น เป็นผลมาจากเขื่อนปากมูล ทั้งในแง่ที่ว่าเขื่อนเป็นตัวกีดขวางทางเดินของน้ำ ทำให้น้ำที่ไหลจากตัวเมืองอุบลฯ ไม่สามารถไหลลงสู่แม่น้ำโขงได้ในเวลาอันรวดเร็ว นอกจากนี้ ส่วนหนึ่งก็มองว่า การปิดประตูเขื่อนในช่วงฤดูฝน หรือในช่วงที่มีน้ำเหนือไหลมายังจังหวัดอุบลฯ ปริมาณมากนั้น ก็ทำให้เกิดน้ำท่วมขังในเขตพื้นที่ดังกล่าวเช่นกัน

ภาพที่ 10.4 สภาพน้ำท่วมในพื้นที่ ปี พ.ศ. 2547

หากอาศัยข้อมูลทางวิชาการมาประกอบกัน ก็น่าจะเป็นไปได้ว่าข้อสมมติฐานและข้อสรุปของชาวบ้านเกี่ยวกับปัญหาน้ำท่วมในพื้นที่นี้น่าจะถูกต้อง ดังในผลการศึกษาของโครงการวิจัยเรื่อง “โครงการศึกษาสภาพและแนวทางแก้ไขปัญหามลพิษทางน้ำในเขตลุ่มน้ำโขง” โดยคณะนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เมื่อปี พ.ศ. 2547 ซึ่งประกอบด้วย 3 โครงการย่อย คือ โครงการที่หนึ่ง “โครงการแบบจำลองสภาพน้ำท่วมพื้นที่ริมตลิ่งแม่น้ำมูล เพื่อทราบระดับน้ำและพื้นที่ท่วมนอง บริเวณเขตเทศบาลนครอุบลราชธานีและเทศบาลเมืองวารินชำราบ” โครงการที่สอง “ผล

⁶ เวทีเสวนากลุ่มย่อยชุมชนหาดสวนยา บริเวณใต้สะพานเสรีประชาธิปไตย วันที่ 22 พฤศจิกายน 2547

กระทบจากสภาวะน้ำท่วมด้านเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ริมตลิ่งแม่น้ำมูล เขตอำเภอเมืองอุบลราชธานีและอำเภวารินชำราบ” และ โครงการที่สาม “ศึกษาความเป็นไปได้ในการขุดลอกคลองลัดแม่น้ำมูล เพื่อทราบระดับน้ำและพื้นที่ท่วมหนองบริเวณเขตเทศบาลนครอุบลราชธานี และเทศบาลเมืองวารินชำราบ”

ผลการศึกษาพบว่า ในรอบ 50 ปีที่ผ่านมา จังหวัดอุบลราชธานีประสบอุทกภัย 23 ครั้ง เป็นอุทกภัยใหญ่ 9 ครั้ง และถึงขั้นรุนแรงมาก 3 ครั้ง คือ พ.ศ. 2493, พ.ศ. 2521 และ พ.ศ. 2545 อุทกภัยที่เคยเกิดขึ้นในอดีตนั้น แม้จะมีระดับน้ำที่สูง แต่การระบายน้ำเป็นไปโดยสะดวก ระดับน้ำจะลดลงอย่างรวดเร็ว ไม่ท่วมขังเป็นเวลานานอย่างเช่นในปัจจุบัน อาทิเช่น ปี พ.ศ. 2545 น้ำท่วมขังเป็นระยะเวลานานถึง 60 วันโดยประมาณ นอกจากนี้ ในระยะ 3 ปีหลังคือ ปี พ.ศ. 2543-2545 พื้นที่ริมตลิ่งแม่น้ำมูลได้เกิดปัญหาน้ำท่วมติดต่อกัน ทำให้เป็นที่น่าเชื่อว่าปัญหาดังกล่าวจะทวีความรุนแรงขึ้นโดยลำดับ รายงานดังกล่าวยังระบุว่า มีข้อสันนิษฐานการเกิดอุทกภัยมีสาเหตุมาจาก 3 ประการคือ

- 1) ปริมาณน้ำจากต้นน้ำ ทั้งแม่น้ำมูลตอนบนและแม่น้ำชี
- 2) สภาพท้องน้ำ ณ บริเวณอำเภอเมืองอุบลราชธานี วารินชำราบ พิบูลมังสาหาร และโขงเจียม มีลักษณะเป็นคอขวดและท้องน้ำมีความลาดชันน้อยมาก ประกอบกับการใช้ที่ดินทำให้สภาพภูมิประเทศเปลี่ยนแปลง และเป็นอุปสรรคต่อการไหลของน้ำ
- 3) เกาะแก่งธรรมชาติในแม่น้ำมูลบริเวณท้ายน้ำ เป็นอุปสรรคขัดขวางการไหลของน้ำ

ผลการวิจัยยังระบุอีกว่า มีผู้ได้รับผลกระทบจากการเกิดน้ำท่วมในเขตเทศบาลนครอุบลฯ และเทศบาลเมืองวารินชำราบ ในปี พ.ศ. 2545 มีจำนวน 2,211 ครัวเรือน จากจำนวน 27 ชุมชน โดยเป็นครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในบริเวณตลิ่งแม่น้ำมูลและบริเวณพื้นที่ลุ่ม ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่มีความเข้าใจสภาพธรรมชาติของพื้นที่ดังกล่าวเป็นอย่างดี เนื่องจากเป็นพื้นที่น้ำท่วมถึง และประสบอุทกภัยอยู่เสมอตั้งแต่เด็ก ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่ได้มีการปรับตัวในการดำเนินชีวิตเป็นอย่างดี เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก ประชาชนจะติดตามข่าวสารเกี่ยวกับระดับน้ำในแม่น้ำมูล ประเมินสถานการณ์เตรียมจัดเก็บทรัพย์สินขึ้นไว้บนที่สูง เช่น บนชื่อ หรือบนชั้นสองของบ้านเรือน การซ่อมเรือหากมีน้ำป่าท่วมก็จะทำการขนย้ายทรัพย์สินไปยังที่ปลอดภัยหรือที่พักรั่วคราว อย่างไรก็ตาม ประชาชนที่ประสบอุทกภัยยังต้องการความช่วยเหลือในด้านต่างๆ เช่น การสนับสนุนยานพาหนะในการขนย้าย การจัดหาที่พักชั่วคราว และความช่วยเหลือด้านสุขอนามัย⁷ สำหรับผู้เดือดร้อนส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้างทั่วไป กว่าร้อยละ 60 เป็นคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวมาแต่ดั้งเดิม⁸

⁷ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, รายงานการวิจัยเรื่อง ผลกระทบจากสภาวะน้ำท่วมด้านเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ริมตลิ่งแม่น้ำมูล เขตอำเภอเมืองอุบลราชธานีและอำเภวารินชำราบ , 2547: บทคัดย่อ.

⁸ “น้ำท่วมซ้ำซาก” เสี่ยงอุบล ปีที่ 1 ฉบับที่ 1, หน้า 6-7.

ปัญหาและผลกระทบจากอุทกภัยที่เกิดขึ้น ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ปัญหาค่าใช้จ่ายในการขนย้ายทรัพย์สินก่อนเกิดอุทกภัย ปัญหาเรื่องการหยุดเรียนของเด็กนักเรียน หรือหยุดประกอบอาชีพระหว่างอุทกภัย ขาดรายได้ ไม่สามารถประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับน้ำ หรือเกิดความเสียหาย ชาวบ้านจำนวนหนึ่งไม่สามารถดำรงชีพปกติจากระบบนิเวศ เช่น ป่าบุงป่าทาม เพื่อหาผลผลิตจากป่า อาชีพที่ได้รับผลมากที่สุดก็คือ การประมงประเภทเพาะเลี้ยง (กระชังปลา) ผลกระทบต่อการดำรงชีพ คือ ขาดแคลนอาหาร และน้ำดื่ม ต้องซื้อหาอาหารเก็บตุนไว้ น้ำดื่มมักมีหน่วยงานแจกให้ แต่น้ำอุปโภคก็ต้องอาศัยสถานที่ต่างๆ เช่น วัด หรือมีฉะนั้นก็ใช้น้ำที่ท่วมนั่นเอง ปัญหาขาดแคลนโครงสร้างพื้นฐานหรือสาธารณูปโภค ได้แก่ เส้นทางคมนาคมทางบกหรือถนนชำรุด หรือถูกตัดขาด ใช้การไม่ได้ ขาดแคลนกระแสไฟฟ้า เชื้อเพลิง ปัญหาเรื่องสุขอนามัย และสิ่งแวดล้อม ได้แก่ สัตว์มีพิษที่มากับน้ำ ขยะสะสมเพิ่มขึ้นระหว่างอุทกภัย ไม่สามารถเก็บหรือขนย้ายได้ บ้างก็ปล่อยทิ้งไปตามน้ำ และเกิดโรคภัยไข้เจ็บที่มากับน้ำ มีปัญหาสุขภาพจิต โดยเฉพาะความเครียด และหวาดระแวงใจภัย ปัญหาเรื่องความปลอดภัย ได้แก่ ใจภัย ซึ่งโครงการทรัพย์สิน อุบัติเหตุทางน้ำ ผลกระทบภายหลังอุทกภัย และปัญหาเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายที่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการซ่อมแซมอาคารบ้านเรือน ปรับปรุงสภาพแวดล้อม⁹

สำหรับสาเหตุที่เกี่ยวข้องกับปัญหาน้ำท่วมขังนานนั้นมีอยู่ 3 ประเด็นคือ¹⁰

1) การถมทางน้ำเพื่อปลูกสร้างอาคารหรือใช้ประโยชน์ที่ดินแห่งใหญ่ๆ โดยเฉพาะบริเวณกุดปลาขาว หรือสืบเนื่องถึงกุดศรีมั่งคละ ไม่ได้เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ น้ำท่วม แต่เป็นการขวางทางน้ำ ทำให้ระบายได้ช้าลง หรือเวลาของการท่วมขังมีแนวโน้มมากขึ้น

2) การขุดลอกกุดปลาขาว กุดศรีมั่งคละ หรือทางน้ำธรรมชาติอื่นๆ บริเวณใกล้เคียงหรือสืบเนื่องกัน ไม่มีความสามารถพอที่จะระบายน้ำให้ไหลสะดวกขึ้นได้ เพราะท้องน้ำของแม่น้ำมูลมีความลาดชันน้อย และลักษณะที่แคบเข้าเป็นคอขวดทำให้น้ำไหลได้ช้า

3) การก่อสร้างพนังหรือกำแพงกันน้ำที่ริมตลิ่ง มีผลเสียมากกว่าผลดีที่จะได้รับ แม้ว่าจะสามารถทำให้ระดับน้ำในเขตอำเภอเมืองอุบลฯ และอำเภวารินชำราบลดลงได้บ้างเล็กน้อย แต่ก็ทำให้เกิดความเสียหายเป็นอย่างมากต่อเกษตรกรที่อยู่ต้นน้ำ

แม้ผลการศึกษาจะบ่งชี้ว่า ไม่มีแนวทางหรือวิธีใดๆ ที่จะสามารถแก้ไขปัญหามหาอุทกภัย จังหวัดอุบลราชธานี โดยเฉพาะในเขตอำเภอเมืองอุบลราชธานีและอำเภวารินชำราบ คงมีเพียงแต่การป้องกันบรรเทาในเชิงบูรณาการของหลายๆ แนวทางประกอบกัน จังหวัดอุบลราชธานีมียุทธศาสตร์ที่ชัดเจน และเห็นควรเสนอกรอบยุทธศาสตร์ตามลำดับความสำคัญ หรือความจำเป็นเร่งด่วน (Priority) ด้วยการกำหนดยุทธศาสตร์ให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน

⁹ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, รายงานการวิจัยเรื่อง ผลกระทบจากสภาวะน้ำท่วมด้านเศรษฐศาสตร์และสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ริมตลิ่งแม่น้ำมูล เขตอำเภอเมืองอุบลราชธานีและอำเภวารินชำราบ , อ้างแล้ว: บทคัดย่อ.

¹⁰“น้ำท่วมซ้ำซาก” เสี่ยงอุบล ปีที่ 1 ฉบับที่ 1, หน้า 6.

ประกอบด้วยการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน สร้างชุมชนให้มีจิตสำนึกและมีส่วนร่วมดูแลรักษา อนุรักษ์ พันธุ์ และใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม¹¹

คณะผู้วิจัยใคร่ขอยกเอาความทุกข์ยากของประชาชนที่ถูกน้ำท่วมในบริเวณนี้ ที่รายงานไว้ในหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นฉบับหนึ่งภายใต้หัวข้อ “ชะตากรรมโรงเรียนริมมูล” มาดังนี้

“โรงเรียนท่าบั้งมั่งในพื้นที่ประสบภัยเมื่อกลางเดือนกันยายนที่ผ่านมา (ปี 2546-ผู้วิจัย) ไม่มีเสียงหัวเราะของเด็กๆ เช่นโรงเรียนอื่นๆ ทั้งที่เป็นช่วงกลางเทอม มีก็แต่ครูที่กำลังเตรียมตัวเปิดเรียนอีกครั้งอยู่ชั้นบนของอาคารเรียน น้ำมูลที่เอ่อท่วมขึ้นมาเช่นทุกปีได้จากไปแล้ว เหลือไว้เพียงซากสวนหย่อมสีน้ำตาลกับคราโคลบอกระดับน้ำที่เสาะและผ่นห้องเรียนชั้นล่าง “โรงเรียนปิดน้ำท่วมก่อนหน้าก็ปิดทุกปี แต่มาช่วง 4-5 ปีหลังนี้ ท่วมหนักกว่าทุกครั้ง ปีก่อน (2545) ท่วมหนักมาก น้ำสูงถึงชั้นสอง ต้องปิดนานถึงสองเดือน” “ขนย้ายข้าวของก็มีแต่ครูช่วยกันเอง นอกจากปี 45 ที่มีทหารมาช่วยแล้ว ก็ไม่มีใครเลย ไม่มีหน่วยงานไหนเลยมาดูแล ชาวบ้านเองก็เดือดร้อนมาก มีแต่ต้องช่วยเหลือตัวเองเท่านั้น” ครูทุกคนแทบพูดเป็นเสียงเดียวกัน เมื่อถามถึงคนช่วยย้ายอุปกรณ์การเรียนเมื่อน้ำท่วม “ความเสียหายที่เกิดขึ้นจะรายงานสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา แล้วก็จะมิงบประมาณมาให้ แต่หลังน้ำลดปีที่แล้ว บาทเดียวก็ไม่ได้ ครูต้องหาเงินเอง รวมทั้งเงินส่วนตัวด้วย เพื่อทาสีอาคารใหม่” ครูใหญ่พูดชัดเจน “เปิดเรียนอีกก็กว่าสองเดือนเด็กจึงจะกลับมาครบ กว่าครบครันเขาจะเข้ารูปเข้ารอย บ้านก็ต้องย้ายหนีน้ำท่วม เวลาเรียนน้อยลง ทำให้เรียนไม่ทัน ผลการเรียนเด็กก็ไม่ดีเท่าที่ควร” “พอน้ำท่วม โรงเรียนต้องปิด แต่ครูก็ยังมาทำงานมานานอยู่ที่โรงเรียน ดูแลเอกสารสื่อการสอน ทั้งครูใหญ่ ครูเวร หรือครูผู้หญิงก็มาเหมือนกัน” ในห้องเรียนชั้นสองของโรงเรียนท่าบั้งมั่งวันนี้ไม่มีนักเรียน โต๊ะเรียนถูกลากมาต่อยาวสำหรับเป็นโต๊ะกินข้าวร่วมกัน สำหรับวางจานชามพริก น้ำปลา รวมถึงเครื่องนอนของครูทั้ง 8 ชีวิต ขณะที่ชุมชนริมมูลอพยพไปเป็นชุมชนริมถนนชั่วคราว ชะตากรรมของครูโรงเรียนชุมชนริมมูลก็ไม่ต่างกัน¹²

3. การแพร่ระบาดของไมยราพยักษ์

เป็นที่น่าสังเกตว่าในบริเวณพื้นที่ที่ศึกษา โดยเฉพาะบริเวณริมกุดและบึงทามในปัจจุบัน ถูกปกคลุมด้วยไมยราพยักษ์จำนวนมาก และส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างมาก ซึ่งปรากฏการณ์นี้นับเป็นปัญหาที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของชุมชนพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ ดังจะได้นำเสนอรายละเอียดต่อไปนี้

ภายหลังจากน้ำท่วมเมืองอุบลในปี พ.ศ. 2521 จังหวัดอุบลต้องเผชิญกับปัญหาน้ำท่วมซึ่งเรียกว่า “ฤดูน้ำท่วม” ซึ่งในความรู้สึกของชาวบ้านดั้งเดิมนั้น การมาของน้ำในฤดูน้ำหลาก ไม่ได้เป็นปัญหาหนักเท่าไรนัก เพราะถือว่าเป็นกระแสน้ำในช่วงแห่งฤดูของน้ำ โดยปกติจะท่วมไม่เกิน 1 – 2

¹¹มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, รายงานการวิจัยเรื่อง ผลกระทบจากสภาวะน้ำท่วมด้านเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ริมตลิ่งแม่น้ำมูล เขตอำเภอเมืองอุบลราชธานีและอำเภวารินชำราบ , อ้างแล้ว: บทคัดย่อ.

¹²เสียงอุบล ปีที่ 1 ฉบับที่ 1, หน้า 7.

สัปดาห์ และระดับที่ท่วมพื้นที่ก็ยังดูจะไม่เพิ่มสูงขึ้นจนต้องอพยพไปอยู่ที่อื่นเพียงแต่ชนของขึ้นชั้นบน ชาวบ้านจึงมองว่า “เป็นเรื่องปกติธรรมดา”

อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2543 เป็นต้นมา ปัญหาน้ำท่วมก็ได้กลายเป็น “ปัญหา” ของชาวบ้าน เพราะท่วมเป็นเวลานาน และท่วมหนัก ซึ่งนับตั้งแต่ช่วงปีดังกล่าว ชาวบ้านก็เริ่มสังเกตเห็นสิ่งผิดปกติในพื้นที่ริมกุดและป่าบุงป่าทาม นั่นก็คือไมยราพยักษ์ ในช่วงที่ไมยราพยักษ์เข้ามาในพื้นที่ ชาวบ้านเพียงแต่สงสัยว่าเป็นต้นอะไรมีหนามโตเร็ว พอประเสริฐ ธนาสนธิ เล่าพ่อเห็นว่ามันงามคิดว่าจะเอาไปปลูกในตอนแรกที่เห็นคิดว่ามันน่าจะกินได้ แต่มันขยายเพิ่มขึ้นเต็มพื้นที่อีกซักจะไม่ไหวมันมีหนาม ภายหลังจากที่มีการกักแม่น้ำมูลบริเวณ อำเภอโขงเจียม

ไมยราพยักษ์เริ่มแพร่ขยายออกไปกินอาณาเขตริมริมฝั่งแม่น้ำมูล และกุด บุงทาม อย่างรวดเร็ว จนบางชุมชน เช่น เกตุแก้ว ท่าบั้งมั่ง แทบจะกล่าวได้ว่าถูกปกคลุมด้วยไมยราพทั้งหมด คุณสมบัติพิเศษของไมยราพยักษ์ก็คือ เป็นพืชที่ขยายพันธุ์ได้ง่ายโตเร็ว โดยเฉพาะเมล็ดของต้นไมยราพ สามารถกระจายไปกับกระแสน้ำและกระแสนลมทำให้ง่ายต่อการแพร่ขยายพันธุ์

ความคิดของชาวบ้าน เช่น นายสมนึก ธรรมวิชา จากชุมชนดอนจิว กล่าวว่าไมยราพยักษ์น่าจะมาพร้อมเขื่อนปากมูล เพราะแต่ก่อนน้ำท่วมก็ไม่เคยมีต้นหนามเกิดขึ้น พอมีเขื่อนมันเริ่มขยายพันธุ์มาเรื่อยๆ เช่นเดียวกับพีไซยนต์ ชัยน้อย และพีโอภาส เจริญพจน์ แห่งชุมชนบ้านลับแล ที่ระบุว่า ไมยราพยักษ์น่าจะมาพร้อมกับเขื่อนปากมูล เพราะการกักเก็บน้ำของเขื่อนปากมูล และเมล็ดของไมยราพยักษ์ก็จะลอยมากับน้ำ และเจริญงอกงามดีเมื่อไปติดกับริมฝั่งแม่น้ำมูล รวมทั้งบริเวณพื้นที่ป่าดงนาทาม หรือที่โล่ง

ภาพที่ 10.5 ไมยราพยักษ์เป็นอุปสรรคต่อการเลี้ยงวัว-ควาย

ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากไมยราพยักษ์ค่อนข้างจะเป็นไปในทางลบ เนื่องจากไมยราพยักษ์ขยายพันธุ์ได้อย่างรวดเร็วทดแทนพันธุ์ไม้ที่มีอยู่เดิม เพราะพันธุ์ไม้ในเขตป่าบุงป่าทามนั้นการเติบโตค่อนข้างจะต้องอาศัยเวลา แตกต่างจากไมยราพยักษ์ที่ขยายพันธุ์อย่างรวดเร็ว ครอบคลุมพื้นที่ป่าบุงที่เคยที่ทำการเกษตร ที่เลี้ยงสัตว์ หรือเป็นปามันแข่งที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งได้ หาอยู่หากินกลับไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้อีกเลย เช่นพื้นที่บริเวณชุมชนเกตุแก้ว ชุมชนหาดสวนสุข บางส่วน ชุมชนดิงาม ชุมชนดอนจิว หากเจ้าของพื้นที่ต้องการใช้ประโยชน์ก็จะทำการถากถางแต่ไม่นานก็จะเกิดไมยราพยักษ์ขึ้นครอบคลุมพื้นที่อีกภายหลังจากผ่านพ้นฤดูการน้ำท่วม

การใช้ประโยชน์จากไมยราพ ซึ่งดูเหมือนว่าจะเป็นส่วนน้อยนิดหากเทียบกับจำนวนของไมยราพยักษ์ทั้งหมด ก็คือการนำมาทำฟืน แต่อุปสรรคที่สำคัญยิ่งก็คือหนามไมยราพยักษ์ ที่มีอยู่ทุกสัดส่วนของลำต้นต้นไมยราพยักษ์ที่นำมาเผาถ่านจะใช้ได้เฉพาะต้นที่มีขนาดใหญ่

นอกจากนี้บางชุมชนอาศัยต้นไมยราพยักษ์ ในการตัดมาลงเยาะซึ่งก็ต้องทำในช่วงหลังจากน้ำลดและรอเวลาสักระยะให้หนามไมยราพเปื่อย พอประเสริฐ ธนาสนธิ แห่งชุมชนดอนจิว เล่าว่าต้นไมยราพยักษ์ที่ตัดลง จะเลือกขนาดเล็กเพราะหนามไม่แข็งจนเกินไป แะในน้ำก็จะทำให้เนาเปื่อยได้เร็ว แต่ถึงอย่างไร การใช้ประโยชน์จากต้นไมยราพยักษ์ยังไม่สามารถจะทำลายหรือลดการแพร่ขยายพันธุ์ไมยราพยักษ์ได้

4. ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ

จากการศึกษาพบว่า การดำเนินกิจกรรมบางอย่างทั้งของรัฐ เอกชน และประชาชน ส่งผลต่อภาวะความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศในพื้นที่ ดังเช่นกรณีการที่ทางเทศบาลเมืองวารินชำราบ ดำเนินโครงการปรับปรุงภูมิทัศน์และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ บริเวณกุดปลาขาวและกุดศรีมังคละ ในช่วงปีงบประมาณ 2544 โดยได้ทำการยกระดับน้ำในบริเวณกุดบ้าน ซึ่งเชื่อมต่อกับกุดปลาขาว ขณะเดียวกันก็ทำการกันช่องที่เชื่อมระหว่างกุดบ้านกับกุดเป่งให้สูงขึ้น เพื่อผลในทางการท่องเที่ยว โดยมีการนำจักรยานน้ำ (ชาวบ้านเรียกว่า “เป็ด”) ไปให้บริการแก่นักท่องเที่ยว ผลที่เกิดขึ้นในช่วงนั้นก็คือ น้ำในกุดสูงขึ้น แม้ในยามหน้าน้ำลด ยังผลให้พืชผักริมกุดที่ปกติจะโผล่บางส่วนมาเหนือน้ำ หรือจะโผล่ในช่วงน้ำลด ตลอดจนต้นไม้ริมตลิ่งถูกน้ำท่วมตาย ซึ่งรวมถึงผักตบและจอกแหน ที่เคยแห้งตายในช่วงน้ำลด กลับเจริญเติบโตดี เพราะมีน้ำคอยหล่อเลี้ยง ซึ่งเป็นอุปสรรคทั้งต่อการสัญจรโดยทางเรือของชาวบ้าน และการไหลถ่ายเทของน้ำ ทั้งนี้สาเหตุของปัญหานี้ ก็สืบเนื่องมาจากปัจจุบัน น้ำในกุดอยู่ในภาวะนิ่งและมีระดับสูงขึ้นกว่าเดิมตลอดปี

นอกจากนี้ ยังนำมาซึ่งปัญหาน้ำเสีย มีกลิ่น เนื่องจากกุดบ้านและกุดปลาขาวเป็นแหล่งรองรับน้ำที่ระบายมาจากตัวอำเภอวารินชำราบ ผ่านทางลำค่าน้ำแซบ ฉะนั้น เมื่อน้ำในกุดไม่ไหล จึงทำให้น้ำมีกลิ่นเหม็น ส่งผลทั้งต่อสัตว์น้ำ และต่อประชาชนผู้ใช้กุด ในกรณีของสัตว์น้ำนั้น ก็พบว่าการตายของสัตว์น้ำ โดยเฉพาะปลา กุ้ง และหอยเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่เคยมีมา

ในอดีต โดยเฉพาะกึ่งนั้นแทบจะกล่าวได้ว่าสูญพันธุ์ไปเลยทีเดียว ดังคำบอกเล่าของพี่ต้อย (นายไชยยนต์ ชัยน้อย) แห่งชุมชนลัปลแล ที่เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการจับกุ้งโดยใช้ฟด จนได้รับสมญาว่า “ต้อยฟดกุ้ง” ว่า นับตั้งแต่ น้ำในกุดเสียคราวนั้น ตนเองก็ไม่เคยจับกุ้งได้อีกเลย เพราะไม่มีกุ้งเหลืออยู่ให้จับ ขณะเดียวกันผู้ที่ใช้กุดก็มีปัญหาด้านสุขภาพ โดยเฉพาะมีอาการคันตามผิวหนัง เมื่อลงไปหาในกุด ทั้งนี้ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดก็คือ ชาวบ้านชุมชนลัปลแล ดอนจั่ว กุดปลาขาว และกุดเป่ง ดังที่พ่อพูล วงศ์ทะเล ชาวบ้านชุมชนลัปลแล กล่าวว่า ตนเองไม่ทานปลาในกุดบ้านมากกว่า 5 ปีแล้ว เพราะปลามีกลิ่นคาว กินไม่อร่อย ไม่เหมือนเมื่อก่อน ซึ่งสาเหตุนั้น พ่อพูล กล่าวว่า เป็นผลทั้งจากน้ำเสียจากเขตเทศบาล โดยเฉพาะตลาดสด น้ำทิ้งจากบ้านเรือน และน้ำจากคลองน้ำมัน ปตท. ที่อยู่บริเวณสถานีรถไฟ

นอกจากนั้น ภาวะเสื่อมโทรมของระบบนิเวศในพื้นที่ยังเป็นผลมาจากการปรับเปลี่ยนพื้นที่เพื่อทำธุรกิจ โดยมากจะได้แก่การถมที่เพื่อก่อสร้างอาคารพาณิชย์หรือโกดังเก็บสินค้า ซึ่งทำให้พื้นที่รองรับน้ำมีขนาดเล็กลง ขณะที่น้ำมีปริมาณเท่าเดิม ส่งผลให้พืชผักที่อยู่ริมตลิ่งถูกน้ำท่วมตาย ชาวบ้านที่เคยได้ใช้ประโยชน์ก็ไม่อาจทำได้อีก

การปรับตัว

การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของกุดและบึงตามข้างต้น ได้ส่งผลกระทบต่อคนในชุมชนในระดับที่ต่างกัน สำหรับกลุ่มที่กระทบมากที่สุดก็คือกลุ่มคนที่พึ่งพากุดและป่าบึงป่าทาม ในฐานะที่เป็นแหล่งอาหาร แหล่งรายได้ ซึ่งก็คือกลุ่มที่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ทำการเกษตร เลี้ยงวัวควาย เก็บหาของป่า และป้อนธัญ เป็นต้น

จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศของพื้นที่ชุ่มน้ำดังกล่าวข้างต้น ได้นำไปสู่การ “ปรับตัว” ของประชาชนในพื้นที่ในรูปแบบต่างๆ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ระดับชุมชน และกลุ่มอาชีพ ดังแสดงในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 10.2 แสดงตัวอย่างการปรับตัวระดับบุคคล

ที่	ชื่อ	ปัญหา/ผลกระทบ	รูปแบบการปรับตัว
1	นายสันต์ ดวงแก้ว (ชุมชนหาดสวนสุข)	ไมยราพยักษ์รุกเข้ามาในสวน แต่งร้าน	ใช้การถอนและตัดฟันกล้าไมยราพ ขณะเดียวกันก็ลดต้นทุนโดยใช้เมล็ดพันธุ์แต่งร้านดั้งเดิม และไม่ใช้สารเคมี
2	แม่เงิน-พ่อนึก ธรรมวิชา (ชุมชนดอนจั่ว)	ราคาผักตกต่ำ และน้ำท่วมเสียหายทุกปี	การเปลี่ยนจากปลูกผักเป็นดอกไม้เพื่อขายให้คนในเมืองแทน
3	พ่อสง่า จันทาใส (ชุมชนลัปลแล)	น้ำท่วม	ต่อเติมบ้านขึ้นสูงเป็นชั้นๆ 4 ชั้น ด้วยไม้และไม้ไผ่ เพื่อหนีน้ำท่วม โดยไม่ต้องย้ายออก

4	ชาวบ้านที่มีฐานะดี	น้ำท่วม	ยกพื้นบ้านสูงขึ้น หรือถมที่สูงกว่าระดับน้ำที่เคยท่วม เพื่อสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยใหม่
5	ชาวบ้านทั่วไป	ไมยราพยักษ์	ตัดต้นไมยราพยักษ์มาใช้ประโยชน์ในแง่เชื้อเพลิง/ตัดมาทำเยาะ
6	ชาวบ้านทั่วไป (โดยเฉพาะกลุ่มวัยแรงงาน)	ไม่มีอาชีพเนื่องจากขาดปัจจัยการผลิต	ออกไปรับจ้างนอกชุมชน ทั้งประเภทไปเช้าเย็นกลับและประเภทอยู่ประจำ

การปรับตัวในรูปแบบนี้สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในชุมชนที่ศึกษา อันเป็นความพยายามที่จะดำรงชีวิตอยู่ภายใต้แรงกดดันอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ ที่ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิต อย่างไรก็ตามการปรับตัวในรูปแบบเช่นนี้ ยังไม่อาจที่จะกล่าวได้ว่าเป็นพลังของท้องถิ่น หากแต่เป็นเพียงพลังในระดับปัจเจกบุคคลเท่านั้น

สำหรับการปรับตัวในระดับชุมชนนั้น นับว่าเป็นปฏิกิริยาตอบโต้ต่อการพัฒนาของรัฐในพื้นที่ ที่นำมาซึ่งความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศและส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน ขณะเดียวกันก็สะท้อนถึงความพยายามที่จะยืนยันสิทธิของชุมชนเหนือพื้นที่ดังกล่าว เพราะเป็นการปรับตัวโดยที่ชุมชนยังคงอยู่ที่เดิม

ตารางที่ 10.3 แสดงตัวอย่างการปรับตัวระดับชุมชน

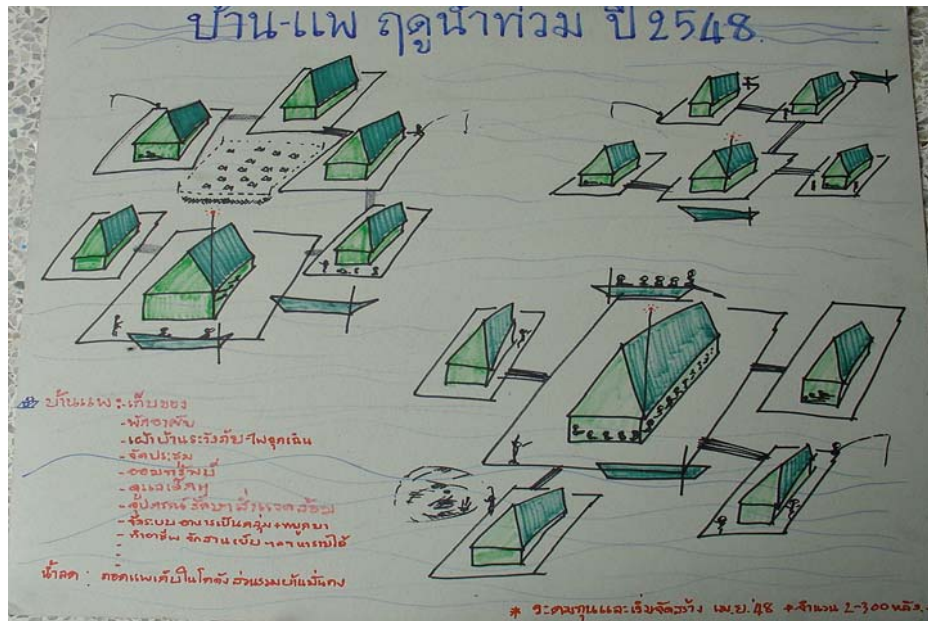
ที่	ชุมชน	ปัญหา/ผลกระทบ	รูปแบบการปรับตัว
1	ชุมชนกุตปลาขาว	น้ำท่วม	“โครงการบ้านลอยน้ำ” เพื่อบรรเทาปัญหาการอพยพช่วงน้ำท่วม โดยสร้างตามแบบของกรมประชาสัมพันธ์ แต่ใช้วัสดุท้องถิ่น หรือหาได้ในท้องถิ่น เช่น ไม้ไผ่ ญ่าคา ถังน้ำมันเก่า และไม้ปูพื้น ฯลฯ โครงการนี้เริ่มในปี พ.ศ. 2546
2	เครือข่ายชุมชนแออัดอุบลราชธานี	น้ำท่วม	“โครงการบ้านแพ คนริมมูน” เป็นโครงการแก้ปัญหาการรื้อย้าย และช่วยสร้างความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน โดยการสร้างแพขนาด 6X6 เมตร ประกอบด้วยห้องนอน ห้องครัว ห้องน้ำ พร้อมทั้งหมักชีวภาพเพื่อกำจัดขยะเปียก เริ่มสร้างครั้งแรกในปี 2547 จำนวน 20 หลังได้รับการสนับสนุนจาก สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) มูลนิธิชุมชนไท
3	ชุมชนลับแล ชุมชนเกตุแก้ว และ ชุมชนหาดสวนสุข	ผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ	ชุมชนทั้ง 3 ร่วมกับอีก 3 ชุมชนในเขตเมืองที่เป็นสมาชิกเครือข่ายชุมชนแออัดอุบลราชธานี จัดตั้ง “โรงเรียนชาวบ้าน” เมื่อปี 2548 โดยก่อนหน้านี้เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2544 ชุมชนลับแลได้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยชุมชนขึ้น เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับคนในชุมชน สำหรับวัตถุประสงค์ของโรงเรียนชาวบ้านนั้น ก็เพื่อเสริมสร้างทักษะความรู้ในด้านต่างๆรวมทั้งกระบวนการคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหาของชุมชน อันเป็นผลมาจากผลกระทบของโครงการพัฒนาต่าง ๆ
4	ชุมชนดอนจิว	การลดลงของน้ำบาดาลและเห็ดใน	ได้ร่วมกันจัดทำโครงการอนุรักษ์น้ำบาดาลและเห็ดในป่าบุงป่าทามของชุมชน เมื่อปี 2545 โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากโครงการ ชีพ อย่างไรก็ตาม

		ป่าบุงป่าทาม	เนื่องจากพื้นที่ที่อนุรักษ์นั้นมีเอกชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ ซึ่งต่อมาเจ้าของได้ทำการถากถางพื้นที่ และถมที่ ทำให้ป่ามันแข่งและเห็ดหายไปด้วย
5	กลุ่มเด็กกรักบ้าน ชุมชนลับแล	กุศบ้านมีสภาพเสื่อมโทรม	ได้ร่วมกันจัดทำโครงการนกกิสายน้ำ เพื่อเผยแพร่ความรู้และจิตสำนึกเรื่องการรักษาสิ่งแวดล้อมในจุด โดยได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายชุมชนแออัดอุบลราชธานี
6	กลุ่มเยาวชนหาดสวนสุข	สภาพแวดล้อมในชุมชนเสื่อมโทรม	ได้ร่วมกันจัดทำป้ายชื่อต้นไม้ในชุมชน และจัดทำค่ายเยาวชนรักษาสภาพแวดล้อมในโอกาสสำคัญๆ เช่น วันพ่อ วันแม่ เป็นต้น
7	ชุมชนท่าบั้งม้ง	การรุกรานของโครงการพัฒนาของรัฐและการขยายตัวของภาคธุรกิจ	เจ้าอาวาสวัดเสนาวงศ์ (ท่าบั้งม้ง) ได้สังเกตเห็นการรุกรานของคนนอก ทั้งภาครัฐและเอกชน เข้ามาในพื้นที่ใกล้วัด จึงได้จัดทำแนวเขตของวัด โดยการนำธงไปปักในบึงง้าว ซึ่งอยู่ติดกับวัด ซึ่งในที่สุดก็กลายเป็นเขตอนุรักษ์วังปลาด้วย

ภาพที่ 10.6 บ้านแพ ตัวอย่างการปรับตัวเพื่อต่อสู้กับปัญหาน้ำท่วม

ภาพที่ 10.7 ภาพวาดแสดงการจัดวางตำแหน่งของบ้านแพ ที่เน้นความเป็นชุมชน

ส่วนการปรับตัวในระดับกลุ่มอาชีพนั้น มีลักษณะของการพยายามปรับตัวเองให้เข้ากับสภาพนิเวศที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งที่ยังคงยึดอาชีพเดิมและที่ปรับเปลี่ยนอาชีพ ดังตารางที่ 10.4

ตารางที่ 10.4 แสดงตัวอย่างการปรับตัวระดับกลุ่มอาชีพ

ที่	กลุ่ม	ปัญหา/ผลกระทบ	รูปแบบการปรับตัว
1	กลุ่มหาปลาด้วยเยาะ	ปัญหาการเพิ่มขึ้นของ กองผักตบและฝอย	การเอาเยาะกองผักตบ/เยาะฝอย ที่เกิดขึ้นจากการกั้นน้ำ ในกุดให้มีระดับสูงขึ้นโดยโครงการพัฒนาของรัฐ จาก แต่เดิมที่มีเพียงการทำเยาะไม่อย่างเดียว
2	กลุ่มเลี้ยงวัว-ควาย	พื้นที่เลี้ยงลดลง	การเปลี่ยนรูปแบบการเลี้ยงจากแบบปล่อย เป็นการ เลี้ยงแบบต้อนไปเลี้ยง หรือเลี้ยงในคอก เนื่องจากพื้นที่ เลี้ยงจำกัดลง ซึ่งทำให้ค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงเพิ่มสูงขึ้น เพราะบางคนต้องจ้างคนเลี้ยง หรือซื้อหญ้าหรือฟางมา เลี้ยงแทน
3	กลุ่มหาปลา, หาหอย, หาผัก, หาของป่า	สัตว์น้ำและพืชผักลด ลง	บางคนเปลี่ยนอาชีพไปเป็นรับจ้าง โดยเฉพาะกลุ่มหา ผัก เพราะพื้นที่เก็บหาผักถูกถมหรือลดน้อยลง
4	กลุ่มปั้นอิฐ	ปริมาณดิน (เหนียว) ที่ จะใช้ปั้นอิฐซึ่งถูกพัด มากับน้ำจากแม่น้ำมูล ในฤดูน้ำหลากลดลง เพราะมีการก่อสร้าง แนวถนนริมฝั่งแม่น้ำ	การใช้วัตถุดิบ (ดิน) ผสมผสานระหว่างดินตามในท้อง ถื่นกับดินตามที่ซื้อมาจากข้างนอก และ การไปหาและ ไปสร้างเตาอิฐชั่วคราวนอกเขตพื้นที่นี้ ทำให้ค่าใช้จ่าย สูงขึ้น

		มูล	
--	--	-----	--

ภาพที่ 10.8 การเอาเยาะ “ผักตบ” อีกหนึ่งตัวอย่างของการปรับตัวระดับกลุ่มอาชีพ
การต่อรอง

จากผลของการเปลี่ยนแปลงในเชิงนิเวศที่กล่าวมาข้างต้น ได้นำมาสู่การเคลื่อนไหวของชุมชนเพื่อต่อรองสิทธิที่จะพิทักษ์ไว้ซึ่งทรัพยากรธรรมชาติ ที่ชาวบ้านถือว่าเป็น “ทรัพยากรส่วนรวม” จึงได้มีการเรียกร้อง ต่อรอง หรือยืนยันถึง “สิทธิ” ของชุมชน ในหลากหลายรูปแบบ ดังจะพบว่าในช่วงที่ผ่านมา พื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้เป็น “เวทีของความขัดแย้ง” ระหว่างกลุ่มต่างๆ แต่โดยมากมักจะเป็นความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านในชุมชน ในเรื่องของกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ผลกระทบของโครงการพัฒนาต่างๆ เป็นต้น ซึ่งกล่าวโดยรวมๆ ก็คือปัญหาเรื่องการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ชุ่มน้ำนั่นเอง ปัญหานี้ยังคงคาราวาจนถึงทุกวันนี้ และกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องก็มีหลายกลุ่ม กล่าวคือ ราชการ เอกชน ประชาชน และองค์กรพัฒนาเอกชน

ตัวอย่างของการต่อรองนี้ ปรากฏใน 2 ลักษณะคือ การใช้ลายลักษณ์อักษร และการที่ชาวบ้านพากันเข้าพบผู้ที่มีอำนาจเพื่อให้แก้ปัญหา แต่ทั้ง 2 ลักษณะนี้ ล้วนแล้วแต่มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะทำการ “ยืนยันสิทธิ” ทั้งของตนและของชุมชนเหนือทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นสิทธิส่วนบุคคลหรือสิทธิส่วนรวม (สิทธิชุมชน) ซึ่งจะขอยกตัวอย่าง 3 กรณีคือ กรณีชาวบ้านดอนจัวและกุดเป่ง ได้ร้องเรียนให้ทางเทศบาลเมืองวารินชำราบ เปิดทางระบายน้ำที่ทางเทศบาลได้ทำถนนคอนกรีตข้ามของกุดเป่งกับกุดตะกวย กรณีที่สองคือกรณีที่พ่ออุดม เผ่ากูรี อดีตประธานชุมชนหาดสวนสุข มีหนังสือร้องเรียนไปยังสำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เกี่ยวกับผลกระทบจากโครงการปรับปรุงภูมิทัศน์และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ บริเวณกุดปลาขาวและกุดศรีมังคละ เมื่อต้นปี 2545

ซึ่งส่งผลให้น้ำในกุดไม่ลดระดับลงตามปกติ น้ำยังคงท่วมเตาอิฐ จนบรรดาผู้ประกอบการเตาอิฐในชุมชนหาดสวนสุขไม่สามารถปั้นอิฐได้ แม้ว่าจะย่างเข้าเดือนมีนาคมแล้วก็ตาม เพราะปกติผู้ประกอบการเตาอิฐก็จะเริ่มปั้นอิฐตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน จนนำไปสู่การทុปพั้งกันน้ำที่เทศบาลเมืองวารินชำราบมาสร้างบริเวณกุดปลาขาวในที่สุด

และกรณีที่สามคือกรณีนางบุญคุ้ม แก้วกอ นางเข็มทอง บุคำ และนายประยงค์ อุทิศบุตร ชาวบ้านชุมชนหาดสวนสุข มีหนังสือลงวันที่ 17 มกราคม 2540 เพื่อยืนยันว่าบรรพบุรุษพวกตนได้เข้ามาอยู่ในบริเวณดังกล่าวตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2469 อันเป็นปีที่ทางรัฐประกาศว่าที่ดินบริเวณนั้นเป็นของรัฐ ดังภาพถ่ายหนังสือต่อไปนี้

บันทึกข้อความ

19 หมู่ 12 บ้านหาดสวนยา อ.วารินชำราบ

วันที่ 17 เดือน มกราคม พ.ศ. 2546

ข้าพเจ้า นางบุญคุ้ม แก้วทอง เกิดปี 2455 อายุได้ 87 ปี เป็นบุตรของนาง
หมาและนางหนู เกิดที่บ้านแต้ ต.คำไฮใหญ่ อ.เมืองอุบลฯ เมื่ออายุได้ 8 ขวบ ประมาณปี
2463 บิดา-มารดา ได้เฝ้าข้าพเจ้าพร้อมน้องสาว ก้อนางเต็มทอง บุคำ มาอยู่กับคุณตาพรหม
สุชิน ที่บ้านหาดสวนยา หมู่ 10 ต.ธาตุ อ.วารินชำราบ ขณะนั้นคุณตาพรหมได้เป็นผู้
ใหญ่บ้านหาดสวนยามาหลายปีแล้ว ข้าพเจ้ามาอยู่ได้ประมาณ 7 ปี คุณตาพรหม ก็ได้ลาออกจาก
ผู้ใหญ่บ้าน ต่อมาอีก 4 ปี คุณตาพรหมก็ถึงแก่กรรมตรงกับปี 2472 ถ้านับอายุถึงปัจจุบัน
จะประมาณ 131 ปี

ข้าพเจ้า ขอยืนยันว่า ข้าพเจ้ามาอยู่บ้านหาดสวนยา หมู่ 10 ต.ธาตุ อ.วารินฯ
ก่อนปี 2469 แน่แน่นอน

ขอรับรองว่าเป็นความจริงทุกประการ.

(ลงชื่อ)

ผู้ให้ถ้อยคำ

(นางบุญคุ้ม แก้วทอง)

(ลงชื่อ)

พยาน

(นายประสงค์ อุทัยบุตร)

(ลงชื่อ)

พยาน/พิมพ์

(นายบุญตา หาญวงศ์)

บันทึกข้อความ

ที่ 859 ลงสารากร อ.เมือง จ.อุบลฯ

วันที่ 17 เดือน มกราคม พ.ศ. 2540

ข้าพเจ้า นางเข็มทอง บุคำ เกิดปี พ.ศ. 2463 อายุ 77 ปี บิดามารดาชื่อ นายหมา และนางหนู บุคำ เกิดที่บ้านดัด ตำบลคำไฮใหญ่ อ.เมืองอุบลฯ เมื่อเกิดได้ 3 เดือน บิดามารดา ได้นำข้าพเจ้าพร้อมพี่สาวชื่อเด็กหญิงบุญคุ้ม พี่อายุได้เพียง 8 ขวบ มาอยู่กับคุณตาพรหม สุชิน ที่บ้านหาดสวนเภา หมู่ 10 ต.หาดฯ ขณะนั้นคุณตาพรหมฯ เป็นผู้ใหญ่บ้านหาดสวนเภาหลายปีแล้ว คุณตาพรหมฯ ได้ออกจากผู้ใหญ่นบ้านประมาณ 4 ปีถึงแก่กรรมลงในปี 2472 ถ้ายังมีชีวิตอยู่ถึงขณะนี้ประมาณ 130 ปี

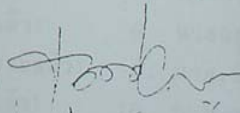
ในช่วงที่ข้าพเจ้าเป็นเด็กอายุประมาณ 4-5 ปี ข้าพเจ้าและเพื่อนบ้านใกล้เคียงหลายคนได้ไปเที่ยวบ้านนางเตี้ย ศรีประดู่ เพื่อเล่นกับนางพิน อุดมศิลป์ (ศรีประดู่) บุตรสาวของนางเตี้ยฯ กับพี่น้องๆ ของนางพินฯ หลายครั้ง เหตุที่ชอบไปเล่นที่นั่น เพราะนางเตี้ยฯ เป็นคนใจดี ชอบทำขนมเลี้ยงทุกครั้ง ข้าพเจ้าเกิดหลังนางพินฯ 2 ปี ซึ่งก็สามารถเป็นเพื่อนเล่นด้วยกันอย่างสนุกสนานดี เมื่อโตเป็นสาวและได้แต่งงานไปแล้ว ต่างคนก็ต่างอยู่ นานๆ จึงได้พบกันสักทีตามสภาพเพื่อนบ้านที่เคยสนิทสนมกันเท่านั้น

ข้าพเจ้าขอยืนยันว่า บ้านนางเตี้ยฯ ได้สร้างขึ้นก่อนปี 2469 แน่แน่นอน

ขอรับรองว่าเป็นความจริงทุกประการ.

(ลงชื่อ) นางเข็มทอง บุคำ ผู้ให้ถ้อยคำ

(นางเข็มทอง บุคำ)

(ลงชื่อ) พยาน

(นายประจักษ์ คุ้มหมื่น)

(ลงชื่อ) พยาน/พิมพ์

(นายบุญตา หาญวงศ์)

บันทึกข้อความ

บ้านเลขที่ 19 หมู่ 12 บ้านหาดสวนยา อ.วารินชำราบ
วันที่ 17 เดือน มกราคม พ.ศ. 2540

ข้าพเจ้า นายประยงค์ อุตติบุตร อดีตผู้ใหญ่บ้านหาดสวนยา หมู่ 10 ตำบลธาตุ
อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี เกิดปี พ.ศ. 2476 อายุ 64 ปี ได้ศึกษาประวัติ
บ้านหาดสวนยาในขณะที่เป็นผู้ใหญ่บ้านนั้นพอสมควร พอสรุปได้ดังนี้ บ้านหาดสวนยา ขึ้นกับ
ตำบลธาตุ ก่อนตั้งอำเภอวารินชำราบเมื่อปี 2451 มีผู้ใหญ่บ้านทั้งหมด 14 คน ดังนี้

คนที่ 1	นายโม	นามสกุลจำไม่ได้	(ถึงแก่กรรมแล้ว)
คนที่ 2	นายอยู่	นามสกุลจำไม่ได้	(")
คนที่ 3	นายพรหม	สุชิน	(")
คนที่ 4	นายอยู่	สังข์ทอง	(")
คนที่ 5	นายโตน	สุทธิคุณ	(")
คนที่ 6	นายสุข	ศิริกุล	(")
คนที่ 7	นายเซ็ง	คลังตระกูล	อพยพไปอยู่ที่อื่น
คนที่ 8	นายคุณ	แสงลัดดา	(ถึงแก่กรรมแล้ว)
คนที่ 9	นายลู	มูลสาร	
คนที่ 10	นายพจน์	วิภาคาร	(ถึงแก่กรรมแล้ว)
คนที่ 11	นายสาย	แสงลัดดา	
คนที่ 12	นายแพง	ขันอ่อน	
คนที่ 13	นายเฉลียว	จันทเส	
คนที่ 14	นายประยงค์	อุตติบุตร	

ข้าพเจ้า เป็นหลานชายรุ่นเหลนของนายพรหม สุชิน นายพรหมฯเป็นผู้ใหญ่บ้าน
คนที่ 3 ของบ้านหาดสวนยา นายพรหมฯเกิดปี 2409 เป็นผู้ใหญ่นับปี 2449 จึงก่อนตั้ง
ว่าการอำเภอวารินชำราบ ในปี 2451 ลาออกจากผู้ใหญ่บ้านปี 2468 ถึงแก่กรรมในปี
2472 ถ้ามีอายุถึงปัจจุบันจะนับได้ประมาณ 131 ปี

บ้านเรือนราษฎรที่ปลูกสร้างอยู่ก่อนๆ ที่ทางราชการจะประกาศเอาที่ดินของหมู่
บ้านหาดสวนยา ต.ธาตุ เป็นที่หลวง พ.ศ. 2469 มีจำนวนบ้านหลายหลังคาเรือน เช่น

1. นางน้อย	ศรีไชย	2. นางอ่อน	เฉลิมสิน
3. นางหมิว	นามกระจำ	4. นางกร	บุญกลิ่น
5. นางนาง	(ถึงแก่กรรมแล้ว)	6. นายอยู่	สังข์ทอง
7. นายพรหม	สุชิน (ถึงแก่กรรมแล้ว)	8. นายเข้ม	สุชิน (ถึงแก่กรรมแล้ว)
9. มหาศรีใส	(ถึงแก่กรรมแล้ว)	10. นายพจน์	วิภาคาร "
11. นางเผือก	พูนทรัพย์	12. นายสุข	ศิริมูล "
13. นายโสม	วงศ์ศรีแก้ว	14. นางอ่อนสี	พ่วงวงศ์
15. นายวิจิต	โกศลวิตร	16. นายแดง	สุทแสงใส
17. นายรอด	ตามสีวัน	18. นายลู	มูลสาร
19. นายโตน	สุทธิคุณ	20. นางคุณ	พันทวี

21. นายมี ดาวเหนือ
23. นางเดย ศรีประคู้
22. นายสนธิ
24. นางกาหลง (ถึงแก่กรรมแล้ว)

อาพาเขตหมู่บ้านหาดสวนยา หมู่ 10 ต.ชาตุ มีดังนี้

ทิศเหนือ จดแม่น้ำมูล

ทิศตะวันออก จดเขตหมู่บ้านยังมั่ง

ทิศใต้ จดกุดสีมิงคละ และป่า

ทิศตะวันตก จดแม่น้ำมูล และป่า ----- ตามแผนที่แนบ

ต่อมาปี 2519 ทางราชการได้แยกบ้านหาดสวนยาออกเป็น 2 หมู่บ้าน บ้านหาดสวนยาเดิมเป็นหมู่ที่ 12 และ หมู่บ้านใหม่เป็นบ้านหาดสวนสุข หมู่ 10 ต.ค่าน้ำแซบ ต่อมาอีกในปี 2525-26 ทางราชการได้แยกหมู่บ้านหาดสวนสุขออกเป็นหมู่บ้านคางอีกหมู่หนึ่ง ขึ้นกับ ต.วารินชำราบ ขณะนั้นได้โอนเข้าไปอยู่ในเขตเทศบาลเมืองวารินชำราบทั้งหมดแล้ว บ้านหาดสวนยามีถนน(ทางท้องถิ่น)ไปสู่อำเภовารินชำราบเพียงเส้นทางเดียว ออกจากท่าเรือ (ข้ามแม่น้ำมูล) มุ่งทางทิศใต้ ข้ามสะพานกุดเต่าไปถึงกุดสีมิงคละ ข้ามสะพานสูงไปถึงฝั่งอำเภовารินชำราบ เมื่อทางราชการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำมูล และตัดถนนใหม่จากดินสะพานไปยัง อำเภовารินชำราบเป็นถนนราดยาง ทับถนนท้องถิ่นบ้านหาดสวนยาดังกล่าวตรงที่หน้าบ้านนางเดย ศรีประคู้ ไปจนถึงคอสะพานสูงข้ามกุดสีมิงคละ

การที่ทางราชการได้ประกาศเอาที่ดินของชาวบ้านหาดสวนยามาเป็นที่หลวงในปี พ.ศ. 2469 โดยอาศัยภาพถ่ายทางอากาศนั้น ย่อมไม่ชอบธรรม เพราะราษฎรได้ช่วยกันครอบครอง ดูแลรักษามาก่อนตั้งที่อำเภовารินชำราบในปี พ.ศ. 2451 เสียอีก ที่ดินที่ต่อท้ายพระราชกฤษฎีกาถอนสภาพที่ดินดังกล่าวในปี 2513 เพื่อให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดอุบลราชธานีจัดหาผลประโยชน์สำหรับบำรุงท้องที่ต่อไปนั้น ยิ่งไม่ชอบธรรมอย่างยิ่ง เพราะที่ดินเหล่านี้ได้ตกทอดให้ลูกหลานไปหมดแล้ว ดังนั้นทางราชการควรใช้พิจารณาตามให้อ่อนน้อม การกระทำเช่นนี้ เป็นการบีบบังคับราษฎรมากเกินไป ถ้ามองไกลออกไปถึงพวกพัฒนาชาติไทย (ผกค.) เป็นผู้ที่ทำลายประเทศชาติบ้านเมืองแท้ๆ แต่รัฐบาลก็ยังโอบอุ้มหาที่พักอาศัยและที่ทำกินให้ฟรี เมื่อเทียบกับชาวบ้านหาดสวนยาที่ทำมาหากินโดยสุจริต และหวงแหนที่ดินไว้ใช้สำหรับส่วนรวม กล่าวได้ว่าเป็นผู้ที่ทำประโยชน์ให้แก่ประเทศบ้านเมืองโดยตรง ก็ยังไม่ได้รับความธรรมอีก แล้วจะไปเรียกร้องขอความเป็นธรรมจากใครที่ไหน

ขอรับรองว่าเป็นความจริงทุกประการ.

(ลงชื่อ) ผู้ให้ถ้อยคำ
(นายประสงค์ อธิตบุตร)

(ลงชื่อ) นาง บบ ธิว พิชัย พยาน
(นางแก้ว ศิวชัย)

(ลงชื่อ) พยาน/พิมพ์
(นายบุญตา หาญวงศ์)

บทที่ 11

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำที่ผ่านมานั้น ดูประหนึ่งว่าได้ละเลยหรือมองข้ามความสำคัญของพื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมืองไปอย่างน่าเสียดาย ในแง่หนึ่งนั้นอาจจะเป็นเพราะสมมติฐาน (หรืออาจจะเป็นมายาคติก็ได้) ที่ว่า ชีวิตแบบคนเมือง (urban lifestyle) เกี่ยวข้องกับเรื่องธุรกิจมากกว่าเรื่องของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ หรืออาจเป็นเพราะในมุมมองของนักวิชาการที่ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำ หรือแม้แต่นักวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับนครหรือเมือง เช่น นักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา (Urban Sociologist or Anthropologist) แล้ว ยังไม่มีความสำคัญหรือคุณค่าทางวิชาการเท่ากับประเด็นอื่นๆ ทั้งๆ ในความเป็นจริงแล้วเมืองหรือคนนั้น ประกอบด้วยวัฒนธรรมย่อยๆ (subcultures) ที่สร้างสีสันให้กับนคร¹ ดังนั้น การทำความเข้าใจวิถีชีวิตของคนกลุ่มต่างๆ ในเมือง โดยการขยายประเด็นการศึกษาให้ครอบคลุมเรื่องทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในเมือง จึงน่าจะทำให้องค์ความรู้เกี่ยวกับเมืองได้รับการ “เติมเต็ม” อันจะนำไปสู่การเป็นข้อมูลเชิงนโยบายประกอบการจัดทำแผนพัฒนาเมืองที่มีความยั่งยืนด้วย

ในบทนี้จะเป็นสรุปผลการศึกษา และการให้ข้อเสนอแนะ ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

สรุปผลการศึกษา

1. พื้นที่ชุ่มน้ำในบริเวณเขตรอยต่อระหว่างเทศบาลเมืองวารินชำราบ กับเทศบาลนครอุบลราชธานี จัดเป็นพื้นที่เขตเมืองที่มีลักษณะทางภูมิโนเวศที่เฉพาะ ซึ่งจัดอยู่ในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำ มีหลักฐานยืนยันว่าบางชุมชนมีพัฒนาการมาเป็นระยะเวลากว่า 200 ปี และมีบทบาทสำคัญในการขยายตัวของเมืองอุบล กล่าวคือชุมชนที่ศึกษาโดยเฉพาะชุมชนริมน้ำมูลมีพัฒนาการมาจากการเป็นท่าเรือขนถ่ายสินค้าและผู้โดยสาร เป็น “ชุมทาง” ขนส่งสินค้า ทั้งสินค้าที่ถูกลำเลียงมาทางรถไฟที่สิ้นสุดสถานีที่ตัวเมืองวารินชำราบ สินค้าที่ถูกลำเลียงมาทางเรือทั้งจากแม่น้ำโขง (เช่น เรือจากเมืองปากเซ เมืองจำปาสัก) แม่น้ำมูล (เช่น เรือจากเมืองนครราชสีมาซึ่งอยู่ทางตอนบน หรือเรือจากเมืองพิบูลมังสาหารซึ่งอยู่ทางตอนล่าง) หรือแม่น้ำชี (เช่น เรือจากเมืองยโสธร ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์) รวมทั้งสินค้าที่ถูกลำเลียงมาโดยกองคาราวานเกวียน จากตำบลหรืออำเภอต่างๆ เป็นการแลกเปลี่ยนทรัพยากรหรือความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองต่างๆ ทั้งที่อยู่ตอนบนแม่น้ำมูลและตอนล่างแม่น้ำมูล โดยอาศัยแม่น้ำมูลเป็นทางผ่าน ด้วยเหตุนี้ ชุมชนที่อยู่ติดริมมูล ต่างก็จะมีท่าเรือของชุมชน ไม่ว่าจะเป็น ท่าหาดสวนยา ท่ากอไผ่ ท่าบั้งมั่ง ยังผลให้บริเวณเหล่านั้นพัฒนาเกิดเป็นชุมชน

---

¹ ปรีชา คูวินทร์พันธุ์, สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545: 9.

และมีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนมาโดยตลอด บริเวณดังกล่าวจึงเป็นทั้งพื้นที่แห่งความหลากหลาย พื้นที่การโยกย้ายถิ่นฐาน พื้นที่แห่งทางผ่านและพื้นที่ชายขอบ ที่ยังคงเป็นมาเน็บแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าลักษณะทางเศรษฐกิจสังคมจะเปลี่ยนไปจากเดิมมากแล้วก็ตาม

ส่วนในแง่ของลักษณะของวิถีชีวิตของคนในชุมชนนั้น ด้วยเหตุที่ชุมชนแห่งนี้อยู่ใกล้ตัวเมือง และอยู่ในเขตการปกครองของเทศบาลเมืองวารินชำราบ ฉะนั้นวิถีชีวิตของผู้คนในบริเวณนี้จึงมีการผสมผสานทั้งลักษณะกึ่งเมืองกึ่งชนบท (semi-urban area) และในบางกรณีก็พบว่าเราแทบจะแยกความเป็นเมืองและชนบทออกจากกันยากขึ้นทุกที เพราะชุมชนจำนวนไม่น้อยตั้งอยู่บนพื้นที่ที่คลุมเครือระหว่างความเป็นเมือง (urban) กับความเป็นชนบท (rural) ขณะเดียวกันระบบความสัมพันธ์และวิถีชีวิตก็แยกไม่ออกเช่นกัน มีพักที่จะรวมถึงการเคลื่อนย้ายของผู้คนระหว่างเมืองและชนบทซึ่งมีอยู่ตลอด พร้อมกันนั้นกระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) ก็ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านทั้งในเขตเมืองและชนบทไม่แตกต่างกันมากนัก ด้วยข้อมูลข่าวสารที่ไหลถ่ายเทกันไปมาผ่านช่องทางการสื่อสารในรูปแบบต่างๆ²

2. ทรัพยากรที่สำคัญของพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ ก็คือดิน น้ำ ป่า จากกุดและป่าบุงป่าทามนั้น นับเป็น “ทุนชีวิต” ซึ่งมีความสำคัญต่อผู้ที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะกลุ่มที่พึ่งพิงกุดและป่าบุงป่าทามเพื่อการเลี้ยงชีพหรือเพื่อขายเป็นอาชีพหลัก ไม่ว่าจะเป็น ประมงพื้นบ้าน ทำการเกษตร บัณฑิต หรือเก็บหาของป่า ดังที่ได้นำเสนอในบทก่อนหน้านี้แล้ว โดยในบรรดากลุ่มคนเหล่านี้จำนวนไม่น้อยที่มีฐานะยากจนและจัดเป็น “คนจนเมือง” ซึ่งกระจายอยู่ตามชุมชนต่างๆ หรือแม้คนกลุ่มไม่ได้พึ่งพากระบวนนิเวศนี้เป็นอาชีพหลัก แต่พวกเขาก็พึ่งพากระบวนนิเวศนี้เป็นฐานะที่เป็นแหล่งอาหาร โดยเฉพาะแหล่งโปรตีน และพืชผักต่างๆ ดังนั้น คงไม่เกินความเป็นจริงนักหากจะกล่าวว่าพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้เปรียบเสมือน “ซูเปอร์มาร์เก็ต” (supermarket) ของผู้คนเหล่านี้มานับแต่อดีต พรานปลาคนหนึ่ง คือพี่ไชยยนต์ ชัยน้อย แห่งบ้านลับแลกล่าวเปรียบเปรยว่า “น้ำในกุดเปรียบเสมือนตู้เย็นของพวกเรา (พรานปลา) เมื่อจับปลาได้แล้วก็จะแช่ไว้ในน้ำ เมื่อถึงเวลาจะนำขึ้นไปขายในสภาพที่ยังสดเสมอ โดยที่เราไม่ต้องไปซื้อตู้แช่แข็งเหมือนร้านซื้อขายปลาทั่วไป” ดังนั้นระบบนิเวศกุดนี้จึงเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญยิ่งแหล่งหนึ่งของจังหวัดอุบลฯ

ฉะนั้น การคงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพของพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ ย่อมสอดคล้องกับการศึกษาของ พิเชษฐ์ หนองช้าง (2544) ที่ระบุว่า การฟื้นฟูระบบนิเวศแหล่งน้ำเป็นการเพิ่มโปรตีนให้กับชุมชนในชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนยากจนซึ่งไม่มีเงิน เงินที่จะจับจ่ายใช้สอยซื้ออาหารดีๆ และไม่มีที่ดินพอที่จะขุดบ่อเลี้ยงปลา แหล่งน้ำธรรมชาติจึงเป็นแหล่งอาหารโปรตีนที่เป็นที่สาธารณะที่คนยากจนยังเข้าถึง อย่างไรก็ตาม การพัฒนาที่เป็นการเติบโตด้านเศรษฐกิจที่ผ่านมาทำให้แหล่งน้ำและแหล่งอาหารธรรมชาติเสื่อมโทรมลงไปมาก ผลกระทบจึงตกอยู่กับจำนวนเด็ก

² อารณ จันทรสมวงศ์ (บรรณาธิการ), พลวัตชุมชนไทยในสมัยโลกาภิวัตน์ (กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2544: 13.

อายุ 0-12 ปี ในชนบทที่ขาดสารอาหารโปรตีน ที่มีผลโดยตรงต่อการเจริญเติบโตของสมอง การเรียนรู้ และร่างกาย ตลอดจนความต้านทานโรค³

นอกจากนี้ คุณค่าทางเศรษฐกิจของพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้มีอยู่ไม่น้อย ดังที่ได้นำเสนอไว้ในบทที่ 5 ว่าด้วยเรื่องฐานทรัพยากร ซึ่งอาจจะมากเพียงพอสำหรับผู้ที่มีอำนาจในการกำหนดนโยบายพัฒนาพื้นที่ต้องให้ความสนใจ คุณค่านี้ยังรวมถึงการเป็น “ธนาคารอาหาร” (food bank) ของชุมชนด้วย

ผลการศึกษาดังกล่าวข้างต้นยังสอดคล้องกับการศึกษาของฉัตรฤดี ลำดวน และก่อโชค ภูนิคม (2547) เกี่ยวกับการประเมินคุณค่าทางเศรษฐศาสตร์ของพื้นที่ชุ่มน้ำ โดยกำหนดกรอบการหามูลค่าการใช้ประโยชน์ (use value) ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ชุ่มน้ำ โดยครอบคลุมมูลค่าการใช้ประโยชน์จากน้ำเพื่อการเกษตร และการใช้ประโยชน์จากไม้เพื่อทำไม้พื้นและถ่านหุงต้มในครัวเรือน และศึกษามูลค่าความเต็มใจที่จะจ่ายเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรในพื้นที่ชุ่มน้ำ และมูลค่าที่ยินดีจะรับชดเชยหากสูญเสียสิทธิการเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ชุ่มน้ำ หลังจากนั้นทำการเปรียบเทียบมูลค่าทั้งสอง เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการตัดสินใจดำเนินนโยบาย ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างยั่งยืน ผลการศึกษพบว่า ประชาชนในพื้นที่ชุ่มน้ำให้มูลค่าการใช้ประโยชน์ทางตรงสูงกว่าการใช้ประโยชน์ทางอ้อม โดยพื้นที่ชุ่มน้ำมีมูลค่าการใช้ประโยชน์ทางตรง คิดเป็นมูลค่า 7,031,448.49 บาทต่อปี โดยมูลค่าการใช้ประโยชน์ด้านการประมงสูงสุดคิดเป็นมูลค่า 5,227,500 บาทต่อปี รองลงมาเป็นการใช้ประโยชน์จากน้ำเพื่อการเกษตรคิดเป็นมูลค่า 1,628,988.49 บาทต่อปี และมูลค่าการใช้ประโยชน์จากไม้เพื่อเป็นเชื้อเพลิงหุงต้มคิดเป็นมูลค่า 174,960 บาทต่อปี ตามลำดับ ส่วนมูลค่าการใช้ประโยชน์ทางอ้อม ที่คิดจากมูลค่าความเต็มใจที่จะจ่ายเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรในพื้นที่ชุ่มน้ำ คิดเป็นมูลค่า 794,598.70 บาทต่อปี และมูลค่าต่ำสุดที่จะรับชดเชยจากการที่สูญเสียสิทธิการเข้าไปใช้ประโยชน์พื้นที่ชุ่มน้ำคิดเป็นมูลค่า 2,818,688.70 บาทต่อปี ซึ่งมูลค่าความเต็มใจที่จะจ่ายและมูลค่าที่ยินดีจะรับชดเชยหากไม่ได้เข้าไปใช้ประโยชน์จกพื้นที่ชุ่มน้ำ เป็นมูลค่าที่สะท้อนถึงความตระหนักและความต้องการของประชาชนที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรในพื้นที่ชุ่มน้ำ⁴

3. รูปแบบการพึงพิงหรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ชุ่มน้ำนั้น จำแนกออกได้เป็น 6 กิจกรรมหลักด้วยกันคือ เพื่อตั้งถิ่นฐาน เพื่อการประมงพื้นบ้าน เพื่อการเกษตร เพื่อเก็บหาของป่า เพื่อเลี้ยงวัวควาย และเพื่อกิจกรรมการปั่นอัฐ กิจกรรมเหล่านี้เป็นมรดกตกทอดมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ และสั่งสมจนกลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น

³ พิเชษฐ์ หนองช้าง “พื้นที่ชุ่มน้ำเวศท้องถิ่นกลับมา-ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ การฟื้นฟูแหล่งน้ำของบ้านหาดผาชน จังหวัดน่าน” ใน วารสารนิเวศวิทยา ปีที่ 28 ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม 2544): 46-62.

⁴ ฉัตรฤดี ลำดวน และก่อโชค ภูนิคม “การประเมินมูลค่าและการจัดการทรัพยากรพื้นที่ชุ่มน้ำแบบยั่งยืน” ใน รวมบทความย่อยบทความการประชุมวิชาการชาวนาวิศวกรรมอุตสาหการครั้งที่ 13 ณ โรงแรมดวงตะวัน จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 20-22 ตุลาคม 2547, หน้า 6.

ผลจากการศึกษาครั้งนี้ ชี้ชัดแล้วว่า “กุด” และ “ป่าบุ่งป่าทาม” ในพื้นที่ศึกษาเป็นทั้งพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญในเชิงนิเวศวิทยา ซึ่งสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่รอบๆ กุด บุ่งทาม และบริเวณใกล้เคียงอย่างลึกซึ้ง ขณะเดียวกัน “กุด” และ “ป่าบุ่งป่าทาม” ก็เป็นพื้นที่ที่มีชุมชนตั้งอยู่โดยรอบ มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน มีวิถีชีวิต การทำมาหากิน ตลอดจนอาชีพที่สัมพันธ์กับกุดและบึงทามมากมาย อันเป็นที่มาของระบบความรู้ที่เรียกว่า “ภูมิปัญญา” (wisdom) เช่นเดียวกับพื้นที่ชุ่มน้ำในเขตอื่นทั่วโลก ฉะนั้น ฐานคิดในการมองพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ ก็ควรที่จะมองในเชิง “ภูมินิเวศวัฒนธรรม” แทนการมองเพียงด้านใดด้านหนึ่งดังที่เป็นอยู่

ด้วยเหตุนี้ องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน จึงเป็นชุดความรู้ที่ชุมชนได้ผลิตขึ้นมาใหม่ (Produced) จากประสบการณ์ที่ได้สั่งสมมา และผลิตซ้ำองค์ความรู้เดิม (Reproduced) แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

4. ด้วยเหตุที่ทรัพยากรในพื้นที่ชุ่มน้ำเป็นฐานชีวิตร่วมของคนในชุมชนที่รายล้อม และแม้ว่าพื้นที่จะอยู่ในเขตเทศบาล (เขตเมือง) แต่ในแง่การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในกุดและป่าบุ่งป่าทามนั้น จะอยู่ในฐานะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน กล่าวคือ ทรัพยากรเป็นของชุมชน แต่ปัจเจกบุคคลสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ เปิดโอกาสให้ทุกคนได้เข้ามาใช้ประโยชน์ トラバใดที่ไม่ไปทำลายสิทธิของผู้อื่น (เช่น ใช้ประโยชน์แบบล้างผลาญทรัพยากร จนคนอื่นไม่สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้) ซึ่งสิทธิดังกล่าวก็ถูกรับรองในหลายรูปแบบ นอกเหนือจากสิทธิในการใช้แล้ว เราอาจพิจารณาได้จากชื่อของกุด ที่บ่งบอกถึง “การรับรองสิทธิการใช้ประโยชน์ของชุมชน” เหนือทรัพยากรในกุดนั้นๆ เช่น กุดปลาขาว ก็หมายถึงกุดที่ชาวบ้านกุดปลาขาว (ปัจจุบันคือบ้านกุดปลาขาว และชุมชนกุดปลาขาว) ใช้ประโยชน์ หรือกุดบ้าน ก็หมายถึงกุดที่ชาวบ้านตะกุด (บ้านลับแล) ใช้ประโยชน์ หรือกุดเป่ง ก็หมายถึง กุดที่ชาวบ้านกุดเป่งใช้ประโยชน์ เป็นต้น

สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรจึงมีพื้นฐานมาจากสิทธิในการดำรงชีวิตให้อยู่รอด และบทบาทหน้าที่ในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งถูกกำกับโดยระบบคิดเรื่องสิทธิชุมชน อันเป็นระบบ “สิทธิเชิงซ้อน” (Complexity rights) โดยชาวบ้านมองว่ากุดและป่าบุ่งป่าทาม เป็นทรัพยากรส่วนรวม (common property) ที่คนที่ร่วมกันดูแลรักษาก็จะสามารถใช้ประโยชน์ได้ นั่นก็ย่อมหมายความว่าชุมชนให้ความสำคัญกับการใช้ทรัพยากรกุดและป่าบุ่งป่าทามเพื่อส่วนรวมมากกว่าส่วนตน

ดังนั้น ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นมาโดยรัฐที่ทำให้ “โอกาส” ในการเข้าถึงทรัพยากรเหล่านั้นลดลงหรือหมดไป รวมไปถึงปรากฏการณ์ของคนเล็กคนน้อยที่ต้อง “ถอยร่นลงน้ำ” จึงถูกมองจากชาวบ้านในฐานะผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรว่าเป็นการ “ละเมิดสิทธิชุมชน” ด้วยเหตุนี้ ในการต่อสู้เพื่อปกป้อง “พื้นที่” ของตนนั้น ชาวบ้านมักมองว่า กฎหมายและอำนาจทางการต่างหากที่เป็นผู้ “บุกรุก” ชุมชน มิใช่ชุมชนเป็นผู้ละเมิดกฎหมายบ้านเมือง และความรู้สึกของชาวบ้านต่อสิทธิและความชอบธรรม ในการต่อสู้กับผู้ล่วงละเมิดจากภายนอกวางอยู่บนพื้นฐานของ “สิทธิชุมชน” จารีตประเพณี และระบบศีลธรรมแห่งการเอาชีวิตรอด มิใช่ในดับทกกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษร

ในชีวิตประจำวัน ชาวบ้านให้ความสำคัญและยึดถือบรรทัดฐานทางสังคมมากกว่ากฎหมาย ชาวบ้านให้ความสำคัญกับการจัดระเบียบและกฎเกณฑ์ของชุมชนมากกว่าความเป็น “สาธารณะ” และโลกภายนอก ไม่มีใครใส่ใจกับพันธผูกพันต่อคนแปลกหน้าหรือยึดถือเอาจริงเอาจังกับป้ายที่ติดว่า “พื้นที่ของทางราชการ” หรือ “สมบัติสาธารณะ” แนวคิดเหล่านี้มีรากเหง้ามาจากสังคมตะวันตก มิใช่ส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนไทย

สิทธิชุมชนและการจัดระเบียบของชุมชนตามนัยดังกล่าวข้างต้น มิได้เกิดขึ้นลอยๆ หากแต่เป็นวิธีคิดที่พัฒนาขึ้นในชุมชนจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติมาเป็นเวลานาน และวางอยู่บนพื้นฐานของการเคารพใน “ส่วนรวม” (the commons) และ “กรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน” (communal property system) ซึ่งมีรากเหง้าและพัฒนาการที่แตกต่างไปจากแนวคิดเรื่อง “กรรมสิทธิ์” และ “สมบัติสาธารณะ” (public property) ตามระบบกฎหมายและแนวคิดตะวันตก⁵

5. ปัจจุบันพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ อยู่ในสภาวะของการเป็น “พื้นที่แห่งการช้อนทับ” ในหลายมิติ กล่าวคือ มิติที่หนึ่ง มิติของการเป็น “พื้นที่กึ่งเมืองและกึ่งชนบท” มิติที่สองคือมิติของ “การพัฒนา” ทั้งในระดับภูมิภาค จังหวัด และพื้นที่ สภาพเช่นนี้ทำให้พื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้กลายเป็นเวทีแย่งชิงของกลุ่มต่างๆ อย่างเข้มข้นมากขึ้น โดยเฉพาะเงื่อนไขของการเป็นพื้นที่รองรับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของเมืองอุบลฯ พร้อมๆ กับการเป็นแหล่งอนุรักษ์ธรรมชาติเพื่อการท่องเที่ยวที่อยู่ใกล้เมืองอุบลฯ ในฐานะที่เป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของพันธุ์ปลา มีทัศนียภาพที่สวยงาม เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจของทั้งคนเมืองและนักท่องเที่ยว ดังกรณีการเสนออภิปรายโครงการ “อุทยานสัตว์น้ำจืดและพืชพรรณอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง”⁶ ยิ่งทำให้ชุมชนเผชิญกับแรงกดดันและอยู่ในภาวะที่น้ำ “ทำลาย” ยิ่ง

ทั้งนี้การพัฒนาทั้งในระดับภูมิภาค จังหวัด และพื้นที่ดังกล่าว นั้น เป็นผลโดยตรงมาจากแนวนโยบายการพัฒนาประเทศที่มุ่งสู่ความเป็นอุตสาหกรรม ฉะนั้นโครงการต่างๆ ที่เกิดขึ้น จึงเป็นไปเพื่อรองรับกับการเติบโตของภาคอุตสาหกรรมเป็นสำคัญ

⁵ ยศ สันตสมบัติ, *ท่าเกวียน: บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทย ท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบไฟ, 2539): 26.

⁶ เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2546 จังหวัดอุบลราชธานี ได้แต่งตั้งคณะทำงานขึ้นมาหนึ่งชุดจำนวน 24 คน เพื่อดำเนินโครงการอุทยานสัตว์น้ำจืดและพืชพรรณอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง โดยมีคณะทำงานที่มาจากทั้งจากภาครัฐและเอกชน โครงการนี้จะดำเนินการในลักษณะพิพิธภัณฑสถานที่กำหนดสถานที่ก่อสร้างคือบริเวณกุดปลาขาว พื้นที่ประมาณ 500 ไร่ งบประมาณ 500 ล้านบาท ทั้งนี้นอกจากโครงการดังกล่าวแล้ว ยังมี “โครงการสามเหลี่ยมมรกต” ที่ถูกผลักดันโดยคณะทำงานชุดเดียวกันนี้ด้วย

สำหรับท่าที่ของชาวบ้านที่ทราบข่าว โดยเฉพาะชาวบ้านที่มีอาชีพจับปลานั้นมองว่า รัฐบาลไม่จำเป็นที่จะต้องลงทุนสร้างอุทยานสัตว์น้ำจืดแต่อย่างใด เพราะบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของพันธุ์ปลาเกือบร้อยชนิด ฉะนั้น เพียงแต่ขอให้ระบบการจัดการพื้นที่ที่ทั้งชุมชนและรัฐเห็นชอบร่วมกัน บริเวณนี้ก็จะกลายเป็นอุทยานสัตว์น้ำจืดอย่างแท้จริง โดยที่รัฐแทบไม่ต้องเสียงบประมาณแต่อย่างใด

จากการศึกษาชี้ชัดว่า นโยบาย มาตรการและกิจกรรมต่างๆ ที่นำไปสู่การเกิดขึ้นของเมืองอุปละ-วาริน ภายใต้วาทกรรมเรื่อง “การพัฒนา” ได้สร้างสิ่งที่เรียกว่า “ความเป็นชายขอบ” (marginalization) ให้กับกลุ่มคนที่อยู่ในพื้นที่ตรงนี้ด้วย ทั้งที่สนใจและไม่ตั้งใจ ฉะนั้น หากการพัฒนาเมืองยังยึดแนวทางเดิม ก็จะทำให้การขยายตัวของเมือง เป็นการผนวกเอาหมู่บ้าน/ชุมชนมาอยู่ในเมือง อันเป็นแนวคิดแบบฝรั่งที่ว่า เมืองต้องประกอบด้วยตึกกรมบ้านช่อง มีระบบน้ำประปาไฟฟ้า แล้วละเลยลักษณะบางประการที่เมืองมองว่าเป็น “ชนบท” หรือ “บ้านนอก”

การพัฒนาพื้นที่ดังกล่าวทั้งตามแนวทางของรัฐ เอกชนที่ผ่านมา ส่วนใหญ่ล้วนแล้วแต่ส่งผลต่อระบบนิเวศและวิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ นั้นก็ย่อมหมายความว่า การพัฒนาที่ผ่านมาไม่เพียงแต่สร้างให้เกิด “กลุ่มคนชายขอบ” เท่านั้น หากแต่ยังสร้างให้พื้นที่ซึ่งเป็นทั้งแหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งทำมาหาเลี้ยงชีพของคนเหล่านั้น ถูกมองว่าเป็น “พื้นที่ชายขอบ” ที่จะต้องเข้าไป “พัฒนา” ด้วยพร้อมๆ กัน

ดังนั้นในการพัฒนาพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ คงเป็นความชอบธรรมที่ผู้เกี่ยวข้องในกระบวนการพัฒนาพื้นที่ จักต้องให้ความสำคัญกับคนที่อยู่เดิมในฐานะ “ผู้ถูกพัฒนา” และขณะเดียวกัน คนที่อยู่เดิมก็ต้องยอมให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาด้วย

6. การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่อันเนื่องมาจากการปฏิบัติการ ภายใต้วาทกรรมการพัฒนาดังกล่าว นั้น นอกจากจะนำมาซึ่ง “การปรับตัว” ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และระดับกลุ่มแล้ว ยังได้นำมาซึ่ง “การต่อรอง” ของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบต่อโครงการหรือผู้รับผิดชอบโครงการนั้น ซึ่งทั้งการปรับตัวบางอย่าง (เช่น โครงการบ้านแพคนริมมูน, เครือข่ายชุมชนแออัด) และการต่อรอง จัดเป็นปฏิบัติการ (practice) เพื่อต่อรองสิทธิชุมชน อันเป็นการสะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้มิได้อยู่นิ่งเฉย หรือรอรับผลกระทบที่มาจากภายนอกแต่เพียงอย่างเดียว ในทางตรงกันข้าม ชาวบ้านในชุมชนจำนวนหนึ่งได้สะท้อนถึงความพยายามต่อสู้ดิ้นรน แสวงหาทางออกท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง โดยการปรับปรุงองค์กร และสถาบันทางสังคมในลักษณะต่างๆ ขึ้นมาทำงานร่วมกันในพื้นที่ ดังกรณีของเครือข่ายชุมชนแออัดจังหวัดอุบลราชธานี

ขณะเดียวกันก็เป็นการตั้งคำถาม ต่อแนวทางการพัฒนาพื้นที่ที่ผ่านมามี แต่ทั้งนี้ก็ต้องมิได้หมายความว่า เป็นการปฏิเสธการพัฒนาเปลี่ยนแปลง หากเป็นความพยายามของชุมชนในการแสวงหาแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยไม่ก่อผลกระทบเป็นการลดรอนทำลายสภาพแวดล้อม คุณภาพชีวิต และยังความสืบเนื่องในด้านของจารีตประเพณี วิถีปฏิบัติของชุมชน แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงที่เรียกกันโดยไม่ยั้งคิดว่า “ความเจริญ” นั้น คงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อคำนึงถึงกระแสการพัฒนาอุตสาหกรรมและความทันสมัยซึ่งแพร่ระบาดไปทั่วโลก⁷

ข้อเสนอแนะ

⁷ ยศ สันตสมบัติ, *เรื่องเดิม* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบไฟ, 2545): 25-26.

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากผลการศึกษาข้างต้น คณะผู้วิจัย มีข้อเสนอแนะที่สำคัญๆ ต่อไปนี้คือ

ก. แนวทางในการพัฒนาพื้นที่ แม้ว่าพื้นที่ศึกษาจะถูกภาครัฐจัดอยู่ในเขตเมือง (urban area) หากแต่ยังผู้คนที่ย้ายยังมีลักษณะวิถีชีวิต (lifestyles) แบบกึ่งเมืองกึ่งชนบท (semi-urban area) ฉะนั้น เมื่อมองในเชิงการจัดการพื้นที่เชิงกายภาพแล้ว คณะผู้วิจัยมีข้อเสนออยู่ 3 แนวทางด้วยกันคือ

แนวทางที่หนึ่ง เน้นพัฒนาพื้นที่เพื่อรองรับกับการขยายตัวของภาคธุรกิจการค้าและธุรกิจบริการตามแนวคิดการกลายเป็นเมือง (urbanization) โดยการย้ายชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ออกไป หรือจัดให้อยู่ในพื้นที่ที่ไม่มีศักยภาพในเชิงธุรกิจ เช่น ในบริเวณที่มีน้ำท่วมขัง ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีศักยภาพสูงในเชิงธุรกิจ ด้วยเหตุที่อยู่ใกล้กับเมืองอุปละ

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาตามแนวทางนี้ ภาครัฐและเอกชนย่อมจะต้องเผชิญกับการต่อต้านจากชุมชนอย่างแน่นอน เพราะชุมชนทั้งหมดไม่ต้องการที่จะอพยพไปอยู่ที่อื่น เพราะมีความผูกพันกับพื้นที่สูง แม้ว่าจะเป็นพื้นที่ที่ต้องประสบกับภาวะน้ำท่วมก็ตาม ขณะเดียวกันก็ต้องเผชิญกับพลังธรรมชาติ (Natural power) เนื่องจากพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้มีสภาพเป็นที่ลุ่ม แม้จะมีการถมที่สูงขึ้นเพื่อปลูกสร้างอาคารร้านค้าเพื่อเอาชนะธรรมชาติดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน แต่ก็ย่อมต้องประสบกับปัญหาน้ำท่วม และบางทีการขยายพื้นที่ถมที่ไปในบริเวณที่ลุ่มยังจะทำให้พื้นที่แก้มลิงหดหายไป จะยิ่งส่งผลให้น้ำท่วมหนักและนานขึ้น ซึ่งส่งผลเสียต่อธุรกิจในท้ายที่สุด หรือแม้แต่การลงทุนมหาศาลเพื่อป้องกันการไหลบ่าของน้ำจากแม่น้ำมูล มายังพื้นที่ชุ่มน้ำโดยการสร้างผนังคอนกรีตสูงกัน ก็ใช้ว่าจะเป็นทางออกที่ยั่งยืน

แนวทางที่สอง ฟื้นฟูและรักษาความหลากหลายทางชีวภาพของพื้นที่ชุ่มน้ำ โดยไม่อนุญาตให้มีการดำเนินกิจกรรมทางด้านธุรกิจใดๆ แนวคิดนี้ตรงข้ามกับแนวคิดที่หนึ่ง นั่นก็หมายความว่า ชุมชน กุดและป่าบุงป่าทามก็ยังคงอยู่ แต่ก็ขัดแย้งกับกระแสการพัฒนาเมือง หรืออีกนัยหนึ่งเป็นแนวทางที่มีผู้ได้รับประโยชน์และผู้เสียประโยชน์ ซึ่งก็เป็นไปได้น้อย เพราะดังที่ทราบกันว่า ขณะนี้ในบริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้มีสถานประกอบการธุรกิจอยู่จำนวนไม่น้อย การที่จะยกเลิกกิจกรรมทางด้านนี้ ย่อมจะเกิดแรงต้านจากกลุ่มผู้ประกอบการเหล่านี้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

แนวทางที่สาม ใช้แนวทางการพัฒนาที่ชาวบ้านในชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับเมืองได้ โดยการยังคงรักษา กุดและป่าบุงป่าทาม หรือยังคงสภาพความหลากหลายทางชีวภาพของพื้นที่ชุ่มน้ำไว้ โดยที่ภาคธุรกิจในพื้นที่ก็ยังคงดำเนินกิจกรรมต่อไป ขณะเดียวกันก็แสวงหาแนวทางสร้าง “มูลค่าเพิ่ม” (added value) ให้กับชุมชน โดยการแสวงหาอาชีพหรือกิจกรรมที่เหมาะสมให้กับชุมชน ซึ่งกิจกรรมที่เหมาะสมกับชุมชนที่สุดก็คือ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม เพราะชุมชนมีศักยภาพ

ภาพด้านทรัพยากรการท่องเที่ยวอยู่หลากหลาย เช่น ประมงพื้นบ้าน สวนดอกไม้ กลุ่มบ้านอิฐ ทศนิยมภาพที่สวยงามของกุด รวมทั้งวัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ

ปัจจุบันกระแสการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม กำลังได้รับความสนใจและส่งเสริมจากรัฐบาล ประกอบกับการท่องเที่ยวยังเป็นธุรกิจเดียวที่สามารถยืนหยัดอยู่ได้ในภาวะที่ประเทศประสบปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจ การท่องเที่ยวประเภทนี้ยังจัดเป็นการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศ และความเป็นอยู่ของผู้คน ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นของแหล่งท่องเที่ยว นั้น ๆ หากเป็นการดึงดูดศักยภาพทางด้านวัฒนธรรมและธรรมชาติของท้องถิ่นออกมาเป็นจุดขาย นอกจากนั้นกระแสท้องถิ่นนิยมหรือการหวนคืนสู่รากเหง้าของตนเองกำลังได้รับการพลิกฟื้นกลับขึ้นมา เพื่อเป็นเครื่องมือต่อสู้กับกระแสโลกาภิวัตน์ ที่ทุกคนเริ่มตระหนักว่าประเทศที่กำลังพัฒนาอย่างเช่นประเทศไทย ไม่สามารถต่อสู้กับกระแสดังกล่าวด้วยการสร้างเทคโนโลยี หรือความทันสมัยที่เท่าเทียมกันได้

นอกจากนั้นนโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวดังกล่าว ยังถูกบรรจุไว้ในยุทธศาสตร์การพัฒนาของจังหวัดอุบลราชธานีอีกด้วย กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมที่อาศัยทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นและวิถีชีวิตชุมชนเป็นจุดขายเช่นนี้ นอกจากจะสร้างรายได้ให้กับชุมชนแล้ว ยังเป็นการปลูกฝังความรักความภาคภูมิใจและความหวงแหนในท้องถิ่นของตน ทำให้ชุมชนต้องกลับไปศึกษาเรื่องราวในอดีตของตนเอง พร้อมๆ กับอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ เพื่อนำเสนอต่อนักท่องเที่ยว ต่างกับการท่องเที่ยวแบบเดิมที่ผู้ได้รับประโยชน์มากที่สุดเป็นนายทุนจากภายนอก ชุมชนได้ประโยชน์เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ทั้งยังทั้งปัญหาและผลกระทบมากมายให้กับท้องถิ่น

ในมุมมองของคณะผู้วิจัยค่อนข้างจะเห็นด้วยกับแนวทางที่ 3 เนื่องจากเป็นแนวทางที่ทำให้ชุมชนยังคงอาศัยอยู่ร่วมกับพื้นที่ชุ่มน้ำต่อไปได้ ซึ่งก็หมายถึงเราจะยังคงรักษาความหลากหลายทางชีวภาพของพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ไว้ได้ นั่นก็ย่อมหมายความว่าชุมชนจะยังคงสืบทอดวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีความเชื่อของตนเองอยู่ต่อไป ขณะเดียวกันภาคธุรกิจโดยเฉพาะธุรกิจการท่องเที่ยวและบริการยังสามารถเข้ามาร่วมกับชุมชนได้เช่นกัน อันเป็นการพัฒนาที่คำนึงถึงศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์และปราศจากความขัดแย้ง ซึ่งแนวทางนี้เท่ากับเป็นการยอมรับใน “สิทธิชุมชน” ของชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ ทั้งนี้ “สิทธิ” ที่ได้มานี้ก็ต้องเป็นสิทธิที่มาพร้อมกับ “หน้าที่” ในการดูแล ปกป้อง หวงแหน รักษา และฟื้นฟูพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ให้คงอยู่อย่างยั่งยืนในลักษณะชีวิต เอื้อชีวิต

เมืองที่พัฒนาเช่นนี้ตรงกับแนวคิดที่ ดร. มาร์ค ริชชี (2545) เรียกว่า “Eco-city” หมายถึงเมืองที่มีแนวคิดเรื่องสิ่งแวดล้อม อาจจะเรียกว่าเป็น “เมืองเขียว” (Green City) ก็ได้ เป็นวิธีสร้าง

เมืองให้สมดุลกับธรรมชาติ (building city in balance with nature) ซึ่งเป็นแนวคิดที่กำลังได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ⁸

แนวทางนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า การอนุรักษ์ต้องควบคู่ไปกับการพัฒนาที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิตของผู้คน และเป็นกระบวนการพัฒนาอย่างยั่งยืน เพิ่มการกระจายอำนาจให้แก่ชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากร เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน เปิดโอกาสให้ประชาชนมีบทบาททั้งทางตรงและทางอ้อมในการบริหารจัดการทรัพยากร

นอกจากนี้ แนวทางการพัฒนาดังกล่าวยังสอดคล้องกับนโยบายแก้ปัญหาความยากจนของรัฐบาลอีกด้วย เพราะเมื่อชุมชนมีความมั่นคงทั้งในเรื่องของที่อยู่อาศัย ความมั่นคงของทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นแหล่งทำมาหากิน และแหล่งรายได้จากการท่องเที่ยวแล้ว ชุมชนก็ย่อมที่จะก้าวพ้นไปจากภาวะความยากจนดังที่รัฐบาลปรารถนา

นี่ก็คือการเพิ่มขีดความสามารถในการบริหารจัดการ การอนุรักษ์และฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ให้เอื้อต่อการดำรงชีวิต รวมทั้งเกิดความสมดุลในการพัฒนา ซึ่งเป็นฐานรากเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ

ข. ข้อเสนอแนะอื่น ๆ เกี่ยวกับการพัฒนาพื้นที่

นอกจากแนวทางการพัฒนาพื้นที่ชุ่มน้ำข้างต้นแล้ว คณะผู้วิจัยยังมีข้อเสนอแนะอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาพื้นที่เพิ่มเติมดังต่อไปนี้คือ

ประการที่หนึ่ง พื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ มีพลังและศักยภาพของท้องถิ่น ที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาพื้นที่แห่งนี้มีหลายประการ ไม่ว่าจะเป็น ฐานทรัพยากรในฐานะที่เป็นทุนชีวิต ระบบความรู้กลุ่มและเครือข่าย ตลอดจนระบบวัฒนธรรมและความเชื่อ ดังที่ได้นำเสนอไว้ในบทที่ 4-7 ดังนั้น นโยบายและแผนการพัฒนาพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ ควรที่จะให้ความสำคัญหรือตั้งอยู่บนฐานของการผนวกเอาพลังหรือศักยภาพเหล่านี้เข้ามาในกระบวนการด้วย

ประการที่สอง เนื่องจากในปัจจุบัน ประเด็นเรื่องการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนของประชาชนท้องถิ่นในการจัดการ บำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ตามมาตราที่ 46 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ก็ได้รับการหยิบยกขึ้นมานำเสนอ และตั้งคำถามถึงระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนกับโครงการพัฒนาต่างๆ มากขึ้น ดังนั้น หน่วยงานของรัฐที่เคยดูแลรับผิดชอบพื้นที่แห่งนี้แต่ผู้เดียว ควรมีการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากร โดยเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิในการจัดการทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นกุด ป่าบุงป่าทาม แม่น้ำมูล เป็นต้น และปรับบทบาทขององค์กร ให้ยอมรับและร่วมมือ

⁸ ผู้สนใจโปรดดูใน ดวงจันทร์ อภาวชิรุตม์ และ นงลักษณ์ ติฐวงษ์ (บรรณาธิการ). *สรุปการประชุมเชิงปฏิบัติการแนวคิดเมืองยั่งยืนกับอนาคตของเมืองเชียงใหม่*, เชียงใหม่: เชียงใหม่โรงพิมพ์แสงศิลป์, 2545.

กับชุมชนในการจัดการทรัพยากร เพื่อให้ชุมชนสามารถทำการวางแผนและระบบการจัดการทรัพยากร มีการมอบอำนาจให้ชุมชนทำหน้าที่ควบคุมดูแลการใช้ประโยชน์ตามแผนงานและมาตรการที่กำหนดร่วมกันโดยองค์กรชุมชน โดยหน่วยงานของรัฐทำหน้าที่กำกับดูแล และส่งเสริมด้านเทคนิคและเงินทุน

ประการที่สาม เนื่องจากแนวทางการพัฒนาพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ ได้ดำเนินไปบนความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับหน่วยงานของรัฐ รวมทั้งภาคธุรกิจเอกชนในพื้นที่ เนื่องจากภาครัฐเองยังมีพื้นฐานการไม่ยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร อันเกี่ยวพันกับประเด็นการเมืองของการใช้อำนาจ ซึ่งนำมาซึ่งการสร้างความไม่ชอบธรรมระหว่างกลุ่มชนต่างๆ ในสังคม เพราะแฝงอยู่ในกระบวนการและกลไกต่างๆ ของทั้งอำนาจรัฐและระบบตลาด ที่อาศัยความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับอำนาจรัฐ เพื่อสร้างความได้เปรียบในการใช้ทรัพยากร ขณะที่เรียกร้องให้หน่วยงานสังคมอื่นๆ เช่น ชุมชนท้องถิ่นต้องเสียสละเพื่อ “สังคมส่วนใหญ่” ซึ่งเท่ากับตอกย้ำความไม่เป็นธรรมทางสังคมมากยิ่งขึ้น ตามนัยดังกล่าว การมีส่วนร่วมของชุมชน จึงไม่ควรเป็นเพียงการเรียกร้องให้ชุมชนท้องถิ่นต้องแบกรับภาระเช่นนี้ฝ่ายเดียว หรือเป็นเพียงให้ชุมชนท้องถิ่นแบ่งเบาหน่วยงานของรัฐเท่านั้น แต่ควรถือเป็นภาระหน้าที่ของทุกๆ ส่วนในสังคม โดยตั้งอยู่บนหลักการของการสร้าง “ความเป็นธรรมในสังคม” (Social Justice) ในแง่นี้ อาจกล่าวได้ว่า สิทธิชุมชนจะเกิดขึ้นได้จริงนั้นต้องแสดงนัยของความเป็นธรรมในสังคมอย่างชัดเจน ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับการปรับเปลี่ยนเงื่อนไขเชิงโครงสร้างต่างๆ เพื่อแสดงการมีส่วนร่วมรับผิดชอบร่วมกันของทุกส่วนในสังคมอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม⁹

ฉะนั้นทางออกสำหรับประเด็นความขัดแย้งทางความคิด ในกิจกรรมการพัฒนาพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ ก็คือการเปิดเวทีพูดคุยทำความเข้าใจระหว่างฝ่ายที่มีความเห็นขัดแย้งกัน รวมทั้งการร่วมกันจัดทำแผนหรือยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ อันเป็นการจัดการทรัพยากรแบบดึงให้คนมามีส่วนร่วม (Inclusion) ด้วยการเปิดให้มีสิทธิในการเข้าถึงและการจัดการในรูปแบบของการจัดการร่วมกับรัฐ (co-management) ซึ่งถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดการเชิงซ้อนในพื้นที่เดียวกันของหลายๆ ฝ่าย ด้วยการใช้หลักการของสิทธิหลายๆ รูปแบบ ทั้งสิทธิในความเป็นเจ้าของของรัฐและสิทธิในการจัดการร่วมของชุมชนในรูปแบบต่างๆ แทนการจัดการเชิงเดี่ยวที่เกิดจากการผูกขาดสิทธิแต่เพียงฝ่ายเดียวในพื้นที่หนึ่ง ดังที่เคยปฏิบัติกันมาในอดีต ซึ่งทำให้ความขัดแย้งระหว่างรัฐและชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ยิ่งทวีรุนแรงมากขึ้น¹⁰

⁹ อานันท์ กาญจนพันธุ์ “ฐานทรัพยากรในฐานะทุนชีวิตกับการจัดการแบบมีส่วนร่วม” ใน โครงการยุทธศาสตร์นโยบายฐานทรัพยากร สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, ฐานทรัพยากร ทุนชีวิตของสังคมไทย (กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี, 2546): 47-90.

¹⁰ อานันท์ กาญจนพันธุ์ “สิทธิ” ใน คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, แนวคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม (เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543): 182-183.

ด้วยเหตุนี้ คณะผู้วิจัยจึงเชื่อมั่นว่า การฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพของพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ ต้องอาศัยกระบวนการทางสังคม มากกว่ากระบวนการทางกฎหมาย กล่าวคือต้องเริ่มต้นด้วยการพิจารณามิติทางภูมินิเวศของพื้นที่ จากนั้นก็พิจารณาพลวัตของการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ ก่อนที่จะนำไปสู่การกำหนดยุทธศาสตร์การบริหารจัดการพื้นที่แบบมีส่วนร่วม เพราะคณะผู้วิจัยเชื่อมั่นในคำกล่าวที่ว่า “การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สามารถปรับปรุงให้ดีขึ้นได้ โดยการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่าย”

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาถึงแนวทางการสร้างกฎ กติกาในการจัดการทรัพยากรในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำร่วมกัน ที่สร้างความยั่งยืน เป็นธรรม และเป็นที่ยอมรับของผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย
2. ควรมีการศึกษาถึงกลไก รูปแบบในการจัดการทรัพยากรร่วมของกลุ่มคนที่แตกต่างทางสถานะทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม
3. ควรมีการสำรวจและจัดทำอาณาเขตของพื้นที่ที่เป็น “ทรัพยากรส่วนรวม” เพื่อที่จะให้ทราบข้อมูลปัจจุบัน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งภาครัฐ เอกชน ชุมชน นักวิชาการ จักได้มีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการจัดการกับทรัพยากรส่วนรมนั้น
4. ควรมีการศึกษาและจัดทำแนวทาง การจัดทำแผนยุทธศาสตร์การจัดการทรัพยากร และพัฒนาพื้นที่ชุ่มน้ำ โดยการประยุกต์ใช้พลังท้องถิ่นของชุมชน ที่ผสมผสานกับความรู้สมัยใหม่ ในการสร้างแนวคิดและวิธีการจัดการทรัพยากรร่วม (co-management) ของผู้ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ชุ่มน้ำ ในเขตรอยต่อของเทศบาลนครอุบลราชธานีและเทศบาลเมืองวารินชำราบ
5. ควรมีการศึกษาและดำเนินการ หาแนวทางและสร้างเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมือง (เครือข่ายกุด)
6. ควรมีการศึกษาศักยภาพและแนวทางการพัฒนาพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม
7. ควรมีการจัดทำชุดความรู้เกี่ยวกับกุดและบึงทามในเขตเมือง สำหรับเผยแพร่แก่เครือข่าย นักเรียน นักศึกษา และสาธารณชน เพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ชุ่มน้ำ

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมศิลปากร, *เมืองอุบลราชธานี*, กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุบลราชธานี วันที่ 30 มิถุนายน 2532.

คณะกรรมการดำเนินงานฝ่ายจัดทำหนังสือ, *อุบลราชธานี 200 ปี*, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2535.

คณะนักวิจัยชาวบ้านเชียงของ-เวียงแก่น. *แม่น้ำโขง แม่น้ำแห่งวิถีชีวิตและวัฒนธรรม*. มปป: เครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้, 2547.

คณะนักวิจัยไทบ้านลุ่มน้ำสงคราม, สหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ (IUCN), ชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนครพนม (NECC) และเครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ (SEARIN). *รายงานความก้าวหน้างานวิจัยไทบ้านครั้งที่ 2*, 1-2 พฤษภาคม 2547.

เครือข่ายชุมชนแออัดอุบลราชธานี, *ชุมชนบ้านแปงเมือง*. อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซ็ท, 2544.

เครือข่ายองค์กรชาวบ้านร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูน 3 จังหวัด และเครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้. *งานวิจัยไทบ้านรายไสล (ร่างฉบับสมบูรณ์)*, 2547.

จดหมายข่าวไทบ้าน, ปีที่ 1 ฉบับที่ 3 มีนาคม 2546.

จดหมายข่าวฮักแพง ปีที่ 2 ฉบับที่ 10 เดือนพฤศจิกายน 2547.

ฉัตรฤดี ลำดวน และก่อโชค ภูมินิคม “การประเมินมูลค่าและการจัดการทรัพยากรพื้นที่ชุ่มน้ำแบบยั่งยืน” ใน *รวมบทความย่อยบทความการประชุมวิชาการช่างงานวิศวกรรมอุตสาหการครั้งที่ 13 ณ โรงแรมดวงตะวัน จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 20-22 ตุลาคม 2547*.

ชยันต์ วรรณะภูติ “บทที่ 2 การกำหนดกรอบคิดในการวิจัย” ใน อุทัย ดุลยเกษม (บรรณาธิการ) *คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา*. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536: 21-51.

ชุมพล แนวจำปา “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน พ.ศ.2443-2468” *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2529.

ชูศักดิ์ วิทยากัด “แนวการวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาการเมือง” (Political Ecology Approach) ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (บรรณาธิการ). *สถานภาพไทยศึกษา: การสำรวจเชิงวิพากษ์*, เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์มบุ๊กส์, 2543: 243-268.

ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์ และ นงลักษณ์ ดิฐวงษ์ (บรรณาธิการ). *สรุปการประชุมเชิงปฏิบัติการแนวคิดเมืองยั่งยืนกับอนาคตของเมืองเชียงใหม่*, เชียงใหม่: เชียงใหม่โรงพิมพ์แสงศิลป์, 2545.

เทศบาลตำบลวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี. *เอกสารสรุปผลการปฏิบัติงานการพัฒนาชุมชน เทศบาลตำบลวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ปี 2535-2536*, เอกสารอัดสำเนา: ไม่มีเลขหน้า.

เทศบาลเมืองวารินชำราบ, *แผนพัฒนาเทศบาลระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2545 – 2549)*, อุบลราชธานี: เทศบาลเมืองวารินชำราบ, มปป., มปท.

ธาดา สุทธิธรรม, *รายงานการวิจัยเรื่องการพัฒนาการท่องเที่ยวแหล่งทรัพยากรทางวัฒนธรรมตามเส้นทางลำน้ำมูล*, ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, มปป.

บำเพ็ญ ณ อุบล. *เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี*. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซต, 2539.

ประสิทธิ์ คุณรัตน์ “ป่าทาม มดลูกของแม่น้ำ ไตของแผ่นดิน” ใน สนั่น ชูสกุล (บก.). *ป่าทาม ป่าไทย*. กรุงเทพฯ: เอดิสัน เพรส โปรดักส์, 2544, หน้า 13-42.

ปรีชา คุวินทร์พันธุ์, *สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

ปรีชา พิณทอง. *สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ*. (อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซต, 2532): 90.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี และสุธาริน คุณผล, “คิดเชิงสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา: วิวาทะว่าด้วยเรื่องทรัพยากรส่วนรวม” ใน จักรทิพย์ นาถสุภาและคณะ, *สถานภาพไทยศึกษา : การสำรวจเชิงวิพากษ์*. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์มบุ๊กส์, 2543: 221-241.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี “ความจริง วัฒนธรรม และความเชื่อ: การเมืองและการผลิตความรู้ป่าไม้ในไทย” ใน ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). *ความรู้กับการเมืองเรื่องทรัพยากร* (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2548: 9-46.

พัชรี บุญศิริ และคณะ, *รายงานการวิจัยเรื่องปริมาณและคุณภาพน้ำในแม่น้ำมูลที่เหมาะสมกับการท่องเที่ยว*. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, มปป.

พิเชษฐ หนองช้าง “ฟื้นฟูนิเวศท้องถิ่นกลับมา-ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ การฟื้นฟูแหล่งน้ำของบ้านหาดผาชน จังหวัดน่าน” ใน *วารสารนิเวศวิทยา* ปีที่ 28 ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม 2544): 46-62.

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, *ร่างโครงการประเมินมูลค่าพื้นที่ชุ่มน้ำและแนวทางการจัดการทรัพยากรพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างยั่งยืน*. 2548 เอกสารอัดสำเนา, ยังไม่เรียงเลขหน้า

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, รายงานการวิจัยเรื่อง ผลกระทบจากสภาวะน้ำท่วมด้านเศรษฐกิจศาสตร์และสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ริมตลิ่งแม่น้ำมูล เขตอำเภอเมืองอุบลราชธานีและอำเภวารินชำราบ , 2547.

มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ. ก่อนถ่ายทำจริง: อภิมหาโครงการผันน้ำ กก อิง น่าน. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, 2546: 44.

ยศ สันตสมบัติ, ท่าเกวียน: บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทยท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบไฟ, 2545.

ยศ สันตสมบัติ, สิทธิชุมชน: พัฒนาการและการปรับกระบวนการทางมานุษยวิทยา, เอกสารประกอบการบรรยายในการประชุมประจำปีของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร เรื่อง คนมองคน: นานาชาติในความเปลี่ยนแปลง วันที่ 27-29 มีนาคม 2545 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

ยศ สันตสมบัติ. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, 2542.

ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 87 ตอนที่ 25 วันที่ 24 มีนาคม 2513 หน้า 113.

วิทยา อาภรณ์. แบนเนื้อแม่ลาว: พินิจพื้นที่ เวลา และสังคมผ่านมิติลุ่มน้ำ. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ธารเหนือ, 2544.

วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ และ ประสิทธิ์ คุณรัตน์, “ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในภาคอีสาน” ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บรรณาธิการ). พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ในประเทศไทย, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543: 217-282.

วิสูตร อยู่คง, “ป่าทามในสายตานักวิชาการป่าไม้” ใน สนั่น ชูสกุล (บก.). ป่าทาม ป่าไทย. กรุงเทพฯ: เอ็ดดิสัน เพรส โปรดักส์, 2544.

วีรบูรณ์ วิสารทสกุล “การจัดการป่า: อำนาจแห่งวาทกรรมและการจัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาสังคม” ใน วารสารนิเวศวิทยา ปีที่ 25 ฉบับที่ 1 มกราคม – เมษายน 2541: 5-18.

ศรีศักร วัลลิโภดม, แอ่งอารยธรรมอีสาน (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2540.

ศันสนีย์ ชูแวว “ระบบนิเวศป่าทาม พื้นที่ชุ่มน้ำสำคัญของภาคอีสาน” ใน สนั่น ชูสกุล (บก.). ป่าทาม ป่าไทย. กรุงเทพฯ: เอ็ดดิสัน เพรส โปรดักส์, 2544, หน้า 43-60.

สิทธิพงษ์ ดิลกวนิช “อำนาจการเมืองกับการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม: บทสำรวจเชิงวาทกรรม” ใน วารสารนิเวศวิทยา ปีที่ 27 ฉบับที่ 2 พฤษภาคม – สิงหาคม 2543: 23-36.

สีลาภรณ์ บัวสาย, พลัทธิงถิ่น: บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชน (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.

สุชาวัลย์ เสถียรไทย, แนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์นิเวศ (Ecological Economic Approach) ใน จักรทิพย์ นาถสุภาและคณะ, *สถานภาพไทยศึกษา : การสำรวจเชิงวิพากษ์*. (เชียงใหม่:ซิลด์เวอร์มบุ๊กส์, 2543): 267-297.

สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ. *จากยอหดห่วยถึงบุญบั้ง: สิทธิอำนาจและระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชาวนาอีสาน*. นครราชสีมา: โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทางมานุษยวิทยาของอีสาน, สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2536.

สุวัฒน์ คงแป้น, ลีลาคนจน พลังขับเคลื่อนชุมชนและเมืองน่าอยู่. กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชนเมือง สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน), มปท.

หนังสือพิมพ์เสียงอุบล “น้ำท่วมซ้ำซาก” ปีที่ 1 ฉบับที่ 1, หน้า 6-7.

อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว., (บรรณาธิการ), *ชุมชนแออัด: องค์ความรู้กับความเป็นจริง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2542.

อนุสรณ์ อุณโณ, *ขบวนการสิทธิเหนือทรัพยากรส่วนรวมในสังคมไทย: เกษตรกรรมยั่งยืนในบริบทระบอบกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากร กรณีโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรตตรกรรายย่อย*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดงานมหกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน, 2547.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บรรณาธิการ). *พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ในประเทศไทย*, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ “ฐานทรัพยากรในฐานะทุนชีวิตกับการจัดการแบบมีส่วนร่วม” ใน *โครงการยุทธศาสตร์นโยบายฐานทรัพยากร สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, ฐานทรัพยากร ทุนชีวิตของสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี, 2546): 47-90.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ “สิทธิ” ใน *คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, แนวคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม*. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543: 179-186.

อานันท์ กาญจนพันธุ์, *ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2548.

อานันท์ กาญจนพันธุ์, *มิติชุมชน: วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.

อาภรณ์ จันทรสมวงศ์ (บรรณาธิการ), *พลวัตชุมชนไทยในสมัยโลกาภิวัตน์*. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2544.

เว็บไซต์

<http://www.bergen.org/AAST/Projects/ES/WL/>

http://www.chumchonhai.or.th/MEMBER/showcontentdetail.asp?data_rec=53

<http://www.co.missoula.mt.us/measures/Riparian.htm>

<http://www.epa.gov/owow/wetlands/what/definitions.html>

http://www.wildlifefund.or.th/wetlands_2.html

<http://www.ubonratchathani.go.th/>

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมศิลปากร, *เมืองอุบลราชธานี*, กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุบลราชธานี วันที่ 30 มิถุนายน 2532.

คณะกรรมการดำเนินงานฝ่ายจัดทำหนังสือ, *อุบลราชธานี 200 ปี*, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2535.

คณะนักวิจัยชาวบ้านเชียงของ-เวียงแก่น. *แม่น้ำโขง แม่น้ำแห่งวิถีชีวิตและวัฒนธรรม*. มปป: เครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้, 2547.

คณะนักวิจัยไทบ้านลุ่มน้ำสงคราม, สหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ (IUCN), ชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนครพนม (NECC) และเครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ (SEARIN). *รายงานความก้าวหน้างานวิจัยไทบ้านครั้งที่ 2*, 1-2 พฤษภาคม 2547.

เครือข่ายชุมชนแออัดอุบลราชธานี, *ชุมชนบ้านแบ่งเมือง*. อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซต, 2544.

เครือข่ายองค์กรชาวบ้านร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูน 3 จังหวัด และเครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้. *งานวิจัยไทบ้านราชสีไศล (ร่างฉบับสมบูรณ์)*, 2547.

จดหมายข่าวไทบ้าน, ปีที่ 1 ฉบับที่ 3 มีนาคม 2546.

จดหมายข่าวฮักแพง ปีที่ 2 ฉบับที่ 10 เดือนพฤศจิกายน 2547.

ฉัตรฤดี ลำดวน และก่อโชค ภูมินิคม “การประเมินมูลค่าและการจัดการทรัพยากรพื้นที่ชุ่มน้ำแบบยั่งยืน” ใน *รวมบทความย่อยบทความการประชุมวิชาการช่างงานวิศวกรรมอุตสาหการครั้งที่ 13 ณ โรงแรมดวงตะวัน จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 20-22 ตุลาคม 2547*.

ชยันต์ วรรณะภูติ “บทที่ 2 การกำหนดกรอบคิดในการวิจัย” ใน อุทัย ดุลยเกษม (บรรณาธิการ) *คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา*. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536: 21-51.

ชุมพล แนวจำปา “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน พ.ศ.2443-2468” *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2529.

ชูศักดิ์ วิทยากิตติ “แนวการวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาการเมือง” (Political Ecology Approach) ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (บรรณาธิการ). *สถานภาพไทยศึกษา: การสำรวจเชิงวิพากษ์*, เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์มบุ๊กส์, 2543: 243-268.

ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์ และ นงลักษณ์ ดีวงษ์ (บรรณาธิการ). *สรุปการประชุมเชิงปฏิบัติการแนวคิดเมืองยั่งยืนกับอนาคตของเมืองเชียงใหม่*, เชียงใหม่: เชียงใหม่โรงพิมพ์แสงศิลป์, 2545.

เทศบาลตำบลวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี. *เอกสารสรุปผลการปฏิบัติงานการพัฒนาชุมชน เทศบาลตำบลวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ปี 2535-2536*, เอกสารอัดสำเนา: ไม่มีเลขหน้า.

เทศบาลเมืองวารินชำราบ, *แผนพัฒนาเทศบาลระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2545 – 2549)*, อุบลราชธานี: เทศบาลเมืองวารินชำราบ, มปป.,: มปท.

ธาดา สุทธิธรรม, *รายงานการวิจัยเรื่องการพัฒนาการท่องเที่ยวแหล่งทรัพยากรทางวัฒนธรรมตามเส้นทางลำน้ำมูล*, ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, มปป.

บำเพ็ญ ณ อุบล. *เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี*. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซต, 2539.

ประสิทธิ์ คุณรัตน์ “ป่าทาม มดลูกของแม่น้ำ ไตของแผ่นดิน” ใน สนั่น ชูสกุล (บก.). *ป่าทาม ป่าไทย*. กรุงเทพฯ: เอดิสัน เพรส โปรดักส์, 2544, หน้า 13-42.

ปรีชา คุวินทร์พันธ์, *สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา นคร*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

ปรีชา พิณทอง. *สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ*. (อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซต, 2532): 90.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี และสุธาริน คุณผล, “คิดเชิงสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา: วิวาทะว่าด้วยเรื่องทรัพยากรส่วนรวม” ใน จักรทิพย์ นาถสุภาและคณะ, *สถานภาพไทยศึกษา : การสำรวจเชิงวิพากษ์*. เชียงใหม่:ซิลค์เวอร์มบุ๊กส์, 2543: 221-241.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี “ความจริง วัฒนธรรม และความเชื่อ: การเมืองและการผลิตความรู้ป่าไม้ในไทย” ใน ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). *ความรู้กับการเมืองเรื่องทรัพยากร* (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2548: 9-46.

พัชรี บุญศิริ และคณะ, *รายงานการวิจัยเรื่องปริมาณและคุณภาพน้ำในแม่น้ำมูลที่เหมาะสมกับการท่องเที่ยว*. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, มปป.

พิเชษฐ หนองช้าง “ฟื้นฟูนิเวศท้องถิ่นกลับมา-ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ การฟื้นฟูแหล่งน้ำของบ้านหาดผาชน จังหวัดน่าน” ใน *วารสารนิเวศวิทยา* ปีที่ 28 ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม 2544): 46-62.

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, *ร่างโครงการประเมินมูลค่าพื้นที่ชุ่มน้ำและแนวทางการจัดการทรัพยากรพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างยั่งยืน*. 2548 เอกสารอัดสำเนา, ยังไม่เรียงเลขหน้า

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, รายงานการวิจัยเรื่อง ผลกระทบจากสภาวะน้ำท่วมด้าน เศรษฐศาสตร์และสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ริมตลิ่งแม่น้ำมูล เขตอำเภอเมืองอุบลราชธานีและอำเภวาริน ชำราบ , 2547.

มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ. ก่อนถ่ายทำจริง: อภิมหาโครงการผันน้ำ กก อิง น่าน. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, 2546: 44.

ยศ สันตสมบัติ, ท่าเกวียน: บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทย ท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบไฟ, 2545.

ยศ สันตสมบัติ, สิทธิชุมชน: พัฒนาการและการปรับกระบวนการทางมานุษยวิทยา, เอกสารประกอบการบรรยายในการประชุมประจำปีของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร เรื่อง คนมองคน: นานาชีวิตในกระแสความเปลี่ยนแปลง วันที่ 27-29 มีนาคม 2545 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

ยศ สันตสมบัติ. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่าง ยั่งยืน. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, 2542.

ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 87 ตอนที่ 25 วันที่ 24 มีนาคม 2513 หน้า 113.

วิทยา อาภรณ์. แขนงเนื้อแม่ลาว: พินิจพื้นที่ เวลา และสังคมผ่านมิติลุ่มน้ำ. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ธารเหนือ, 2544.

วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ และ ประสิทธิ์ คุณรัตน์, “ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในภาค อีสาน” ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บรรณาธิการ). พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ในประเทศไทย, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543: 217-282.

วิสูตร อยู่คง, “ป่าทามในสายตานักวิชาการป่าไม้” ใน สนั่น ชูสกุล (บก.). ป่าทาม ป่าไทย. กรุงเทพฯ: เอดิชั่น เพรส โปรดักส์, 2544.

วีรบูรณ์ วิสารทสกุล “การจัดการป่า: อำนาจแห่งวาทกรรมและการจัดความสัมพันธ์ระหว่าง รัฐกับประชาสังคม” ใน วารสารนิเวศวิทยา ปีที่ 25 ฉบับที่ 1 มกราคม – เมษายน 2541: 5-18.

ศรีศักร วัลลิโภดม, แอ่งอารยธรรมอีสาน (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2540.

คันสนีย์ ชูแวว “ระบบนิเวศป่าทาม พื้นที่ชุ่มน้ำสำคัญของภาคอีสาน” ใน สนั่น ชูสกุล (บก.). ป่าทาม ป่าไทย. กรุงเทพฯ: เอดิชั่น เพรส โปรดักส์, 2544, หน้า 43-60.

สิทธิพงษ์ ดิลกวิช “อำนาจการเมืองกับการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม: บทสำรวจ เชิงวาทกรรม” ใน วารสารนิเวศวิทยา ปีที่ 27 ฉบับที่ 2 พฤษภาคม – สิงหาคม 2543: 23-36.

สีลาภรณ์ บัวสาย, พลังท้องถิ่น: บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชน (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.

สุชาวัลย์ เสถียรไทย, แนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์นิเวศ (Ecological Economic Approach) ใน จักรทิพย์ นาถสุภาและคณะ, *สถานภาพไทยศึกษา : การสำรวจเชิงวิพากษ์*. (เชียงใหม่:ซิลด์เวอร์มบุ๊กส์, 2543): 267-297.

สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ. *จากยอหดหู่ถึงบุญบั้ง: สิทธิอำนาจและระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชาวนาอีสาน*. นครราชสีมา: โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทางมานุษยวิทยาของอีสาน, สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2536.

สุวัฒน์ คงแป้น, ลีลาคนจน พลัฒ์ขับเคลื่อนชุมชนและเมืองน่าอยู่. กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชนเมือง สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน), มปท.

หนังสือพิมพ์เสียงอุบล “น้ำท่วมซ้ำซาก” ปีที่ 1 ฉบับที่ 1, หน้า 6-7.

อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว., (บรรณาธิการ), *ชุมชนแออัด: องค์ความรู้กับความเป็นจริง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2542.

อนุสรณ์ อุณโณ, *ขบวนการสิทธิเหนือทรัพยากรส่วนรวมในสังคมไทย: เกษตรกรรมยั่งยืนในบริบทระบอบกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากร กรณีโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรตตรกรรายย่อย*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดงานมหกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน, 2547.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บรรณาธิการ). *พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ในประเทศไทย*, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ “ฐานทรัพยากรในฐานะทุนชีวิตกับการจัดการแบบมีส่วนร่วม” ใน *โครงการยุทธศาสตร์นโยบายฐานทรัพยากร สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, ฐานทรัพยากร ทุนชีวิตของสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี, 2546): 47-90.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ “สิทธิ” ใน *คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, แนวคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม*. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543: 179-186.

อานันท์ กาญจนพันธุ์, *ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2548.

อานันท์ กาญจนพันธุ์, *มิติชุมชน: วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.

อาภรณ์ จันทรสมวงศ์ (บรรณาธิการ), *พลวัตชุมชนไทยในสมัยโลกาภิวัตน์*. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2544.

เว็บไซต์

<http://www.bergen.org/AAST/Projects/ES/WL/>

http://www.chumchonhai.or.th/MEMBER/showcontentdetail.asp?data_rec=53

<http://www.co.missoula.mt.us/measures/Riparian.htm>

<http://www.epa.gov/owow/wetlands/what/definitions.html>

http://www.wildlifefund.or.th/wetlands_2.html

<http://www.ubonratchathani.go.th/>

ภาคผนวกที่ 1
แผนที่ชุมชนที่ศึกษา

ภาคผนวกที่ 2

แผนที่แนบท้ายพระราชกฤษฎีกาถอนสภาพที่ดินอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน
ที่ราษฎรใช้ประโยชน์ร่วมกัน ในท้องที่ตำบลธาตุ พ.ศ. 2513

